

บทที่ ๓

ลักษณะเนื้อหาของบทร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน

เนื้อหาของบทร้อยกรองพื้นถิ่นอีสานมีอยู่หลากหลายลักษณะ แต่ละลักษณะก็ล้วนแล้วแต่ได้อิทธิพลมาจากสังคคนที่รำล่อมตัวกวีผู้แต่งอยู่ทั้งสิ้น ในวิทยานิพนธ์นี้ จะกล่าวถึง เนื้อหาของบทร้อยกรองพื้นถิ่นไปเป็นอันดับ ดังนี้

๑. ปริศนาคำทาย
๒. เณร
๓. คำสุขวัญ
๔. บทเข็ง
๕. หมอลำ
๖. เพลงสำหรับเด็ก

ลักษณะเนื้อหาของร้อยกรองที่เป็นปริศนาคำทาย

ลักษณะเนื้อหาของร้อยกรองพื้นถิ่นอีสานที่เป็นปริศนาคำทายนั้น แม้ว่าจะมีความหลากหลายอย่างไรก็ตาม แต่ก็สามารถรวบรวมมาจัดจำแนกออกเป็นหมวดหมู่อย่างมีระบบระเบียบได้ โดยอาศัยหลักการอันเกี่ยวเนื่องกับวิชาคติชนวิทยาเป็นองค์ประกอบสำคัญ

ในการจำแนกเนื้อหาของปริศนาคำทายนี้ ได้มีนักวิชาการบางท่านใฝ่ใจศึกษาและแยกแยะมาบ้างแล้ว เช่น สุชีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์^๑ แบ่งเนื้อหาของปริศนาคำทายออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่

^๑สุชีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, คติชาวบ้านบักย์โค (พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๑๒), หน้า ๑๓๘ - ๑๕๖.

๑. แบ่งตามลักษณะของคำถามและคำตอบ ซึ่งสามารถแยกย่อยออกไป
ได้ ๔ ชนิด คือ

- ๑.๑ ปริศนาที่เกี่ยวกับธรรมชาติ
- ๑.๒ ปริศนาที่สะท้อนถึงวิถีความเป็นอยู่ของสังคมชาวบ้าน
- ๑.๓ ปริศนาที่ได้จากการสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติ
- ๑.๔ ปริศนาที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี

๒. แบ่งตามหลักวิชาคติชนวิทยา ซึ่งสามารถแยกย่อยออกไปได้ ๔
ชนิดเช่นกัน คือ

- ๒.๑ ปริศนาที่เป็นไปตามคตินิยม
- ๒.๒ ปริศนาอันเนื่องมาจากวรรณคดี
- ๒.๓ ปริศนาประเภทเล่นคำ
- ๒.๔ ปริศนาประเภทประสมประเสกกัน

บุปผา ทวีสุข^๑ ได้แบ่งเนื้อหาของปริศนาคำทายออกเป็น ๒ ประเภท
ใหญ่ๆ คล้ายคลึงกับที่ สุวิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ แยกแยะมาข้างต้น คือ

๑. แบ่งตามเนื้อหาของคำตอบ
๒. แบ่งตามวิธีการตั้งคำถามและหลักการตอบ

ส่วนนพคุณ คุณาชีวะ^๒ ให้นำหลักการจำแนกเนื้อหาของปริศนาคำทาย
ของ Archer Taylor ผู้เขียนหนังสือเรื่อง ปริศนาภาษา-
อังกฤษจากประเพณีมุขปาฐะ (English Riddles From Oral Tradition)

^๑บุปผา ทวีสุข, คติชาวบ้าน (พระนคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๒๐), หน้า ๗๔ - ๘๕.

^๒นพคุณ คุณาชีวะ, "บทบาททางการศึกษาของปริศนาของไทย"
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกมัธยมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๑๒ - ๘๓.

ทั้ง ๑๑ ประเภทศึกษาปริศนาคำทายของไทย และได้เพิ่มลักษณะที่ ๑๒ เข้าไปด้วย
ดังต่อไปนี้

๑. เปรียบกับสิ่งที่มีชีวิต
๒. เปรียบกับสัตว์ตัวเดียว
๓. เปรียบกับสัตว์หลายตัว
๔. เปรียบกับบุคคลคนเดียว
๕. เปรียบกับบุคคลหลายคน
๖. เปรียบกับพืช
๗. เปรียบกับสิ่งของ
๘. รายละเอียดเกี่ยวกับการเปรียบเทียบ
๙. รายละเอียดเกี่ยวกับรูป หรือรูปและอาการ
๑๐. รายละเอียดเกี่ยวกับสี
๑๑. รายละเอียดเกี่ยวกับการกระทำ
๑๒. รายละเอียดเกี่ยวกับภาษา

สำหรับการจำแนกเนื้อหาของปริศนาคำทายของชาวพื้นถิ่นอีสานในที่นี้ ผู้วิจัย
จะใช้หลักการของบุปผา ทวีสุข และ Archer Taylor มาเป็นแนววิเคราะห์
เพื่อให้ทราบถึงลักษณะเนื้อหาของปริศนาคำทายพื้นถิ่นอีสานอย่างกว้างๆ

ดังได้กล่าวแล้วว่า บุปผา ทวีสุข ได้จำแนกเนื้อหาของปริศนาคำทายออก
เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

๑. การจำแนกปริศนาคำทายตามเนื้อหาของคำตอบ
ซึ่งแบ่งย่อยได้เป็น ๖ ชนิด คือ

- ๑.๑ คำตอบจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ

ข้อมูลเกี่ยวกับปริศนาคำทายในวิทยานิพนธ์นี้ได้มาจาก จารุวรรณ ธรรมวัตร,
"คติชาวบ้านอีสาน", นพคุณ คุณาชีวะ, "บทบาททางการศึกษาของปริศนาของไทย"
และจากการสัมภาษณ์

เป็นการยืมเอาสิ่งทีค่ารอง อยู่ตามสภาวะธรรมชาติมาเป็นค่าตอบแทน เช่น น้ำ ไฟ ผ้าแลผ้ารอง หรือ สุริยคราส เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เขาๆ เขาถ้ำ ค่าออกมาเรียงราย แม่นหยัง (ทาว)

คนสามร้อยมาเค็กนอยบคาย แม่นหยัง (เงา)

๑.๒ คำตอบเกี่ยวกับพืช เช่น

ตกคัม เปอะ เจอะเห็นแคง แทงเห็นคำ คำเห็นชาว แม่นหยัง

(ผักมะขาม)

เหล็กแคงๆ แทงคิน แม่นหยัง (หัวมันเทศ)

คนสูงหมาขาม คนคำหมาคั้น แม่นหยัง (มะขาม มะคั้น)

๑.๓ คำตอบเกี่ยวกับสัตว์ เช่น

ดูอยู่โคกบั้นถวย ดูอยู่หวยसानมอง ดูอยู่หนองกองกั้น แม่นหยัง

(มคคำ แมงมุม หอย)

เจ้าอันหนึ่งมาแต่ฟ้า ชาแซง เป็นหนาม แม่นหยัง (ตักแตน)

โตคำคือกา บินมาคือนก ปากสี่ตีนหก บินวกเขารู แม่นหยัง

(แมลงภู่)

๑.๔ คำตอบเกี่ยวกับอาชีพ อาหารการกิน ผลิตผล ตลอดจนวัสดุเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ เช่น

นกเขาปากเหล็ก ตัวเล็กเสียงคัง แม่นหยัง (ปืน)

ออดออดล่าพู แตกปุ่ท่อไอนา แม่นหยัง (แทะ)

อันหนึ่งถือแพแดงพาคขา ขึ้นไปคำเชื่อนัน เชื่อนี่ แม่นหยัง

(อ้าว หรือ เครื่องปั่นฝ้าย)

๑.๕ คำตอบเกี่ยวกับร่างกาย เช่น

ตัดกบคาย ตัดปลายเขียว แม่นหยัง (เส้นผม)

จอกหลอกคือฮังนก ฝนตกบฮ้าว แม่นหยัง (จักกะแร)

เจ้าสอง เจ้านั่งบัง เล้ายเห็นกัน แม่นหยัง (ใบหู)

๑.๖ คำตอบเกี่ยวกับศาสนา วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี

เช่น

ข้างขึ้นภู ทยูบู่วะๆ แม่นหยัง (ฟืม หรือ หูกทอผ้า)

บันให้แข็ง แงง เซาหวางซา แม่นหยัง (ทางโจงกระเบน)

๒. การจำแนกปริศนาคำทายตามวิธีการตั้งคำถามและหลักการตอบ ซึ่งแบ่งย่อยได้เป็น ๔ ชนิด คือ

๒.๑ ประเภทที่เป็นไปตามคตินิยม [redacted] สามารถแยกแยะออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

ก. ปริศนาที่เป็นความจริง [redacted] คือ ปริศนาที่คำถามและคำตอบเป็นความจริง ไม่ยกยอน เช่น

สูงเต็มฟ้า กาคอดบ่ถึง แม่นหยัง (คาว)

สองคนแลนมา หาคคนแลนฮับ แม่นหยัง (นำนูก)

คำท่อมอ มีข้อซุตา แม่นหยัง (สับปะรด)

ข. ปริศนาที่ตอบโดยใช้เขาวนปัญญา [redacted]

เก้ออันหนึ่งขี่ม้าไป เอ็จจ้งไคจ้งสิกสับคั้นมาได้ (uly-

โหลอก)

คำกว่าหญา สูงกว่าดิน แม่นหยัง (ภูเขา)

๒.๒ ประเภทที่คำถามคำตอบเกี่ยวกับวรรณคดี หรือเนื่องมาจากวรรณคดี

[redacted] เช่น [redacted]

หัวคำคือกา มิงาคือช่าง มีปีกมีหางคือนางมโนหรา แม่นหยัง

(ดอกจาน หรือ ดอกทองกวาว)

๒.๓ ประเภทเล่นคำ ซึ่งคลุมรวมไปถึงการเล่นอักษรในคำพูด ได้แก่ การผวนคำ การประสมคำ การตัดคำ หรือ ตัดพยัญชนะสระบางตัวออก เช่น

สี่อี้หยัง คนไทยข้งที่สุด (สี่หนู)

น้ำอี่ชาวทางยาวทวยกน แม่นหยัง (ต้นกล้วย)

๒.๔ ประเภทประสมประเสกั้น เช่น
 ไทอยู่ยง หูยูน่า ตาอยู่เหิงค่นไม้ แม่นหยัง (หนู เห็ด-
 หนู เม็ดมะกล่าตาหนู)
 โป่งกลางคง กงจงกลางเลา เค้าเม้ากลางเอือน แม่นหยัง
 (เสียงปิ่น แร้ง ตะเกียง)

ส่วนการจำแนกเนื้อหาของปริศนาคำทายพื้นถิ่นอีสาน ตามหลักของ Archer Taylor นั้น มีรายละเอียดดังนี้

๑. เปรียบกับสิ่งที่มีชีวิต

Archer Taylor กล่าวว่า ปริศนาคำทายในลักษณะนี้ คำถามมักจะเปรียบสิ่งที่ต้องการทายกับสิ่งที่มีชีวิตที่ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นคน หรือสัตว์ เช่น เปรียบกับส่วนหัว ส่วนขา เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นอนหงายเข่าขึ้นชี้ สองมือก็สูบบีบ แม่นหยัง (รong เท้า)
 มีแต่หู มีแต่ก้น เป้าคนอยู่หลังบ้าน แม่นหยัง (กะทะ)

๒. เปรียบกับสัตว์ตัวเดียว

เป็นปริศนาคำทายที่เปรียบสิ่งที่ต้องการทายกับสัตว์ตัวเดียว และเปรียบกับส่วนต่างๆที่มีลักษณะคล้ายกับลักษณะของสัตว์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สิงคกสง่า เอาหางขึ้นก่อน แม่นหยัง (ไม้คั้นขอ)
 (ลิงคกบอน้ำ เอาหางขึ้นก่อน)

ไก่อี่ลายตายอยู่ป่าอ้อย คนคั่งร้อยปาดกินบ่หมด แม่นหยัง
 (หินลับมีด)

จัวสีเขี้ยว ผูกหลักเดียวหัวจุ่มเป็นมู แม่นหยัง (มะละกอ)

๓. เปรียบกับสัตว์หลายตัว

ส่วนมากมักจะเปรียบกับสัตว์ที่อยู่เป็นพวก เช่น
 ใ้อ์คิ่น กินใ้อ์คิ่นเดียว ใ้อ์หัวเขี้ยว กินใ้อ์หน้าคว่า แม่นหยัง
 (เตากินเห็ด เป็ดกินหอย)

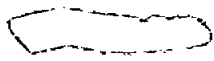
๔. เปรียบกับบุคคลคนเดียว

Archer Taylor แบ่งปริศนาคำทายในลักษณะนี้ออกเป็น ๒

ชนิดใหญ่ๆ คือ

ก. ประเภทที่เปรียบกับรูป เช่น
เจ้าอันหนึ่งชี้ เอื้อลอคพุ่ม เก็บผักกุ่มบได้จักก่า แมนหยัง

(กุ้ง)

ข. ประเภทที่เปรียบกับอาการ เช่น
อุมแล้วให้ วางไว้แล้วเขา แมนหยัง (คนเป่าแคน)

๕. เปรียบกับบุคคลหลายคน

แบ่งได้เป็น ๒ ชนิดใหญ่ๆ คือ

ก. ประเภทที่เปรียบกับบุคคลที่ไม่มีความสัมพันธ์กันในครอบครัว เช่น
เจ้าสอง เจ้านังยัง เลียบเห็นกัน แมนหยัง (หู)
บักก็กออกหน้า คนขายยูกกลาง บักคางนากัน แมนหยัง

(คนไถนา)

(คนโบหน้าหน้า คนขายยูกกลาง คนรองครวญครวญอยู่ข้าง

หลัง)

ข. ประเภทที่เปรียบกับบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันในครอบครัว เช่น
แม่มั่นฮอง อ้อ ลูกมันพินันตัน แมนหยัง (ใน)
(แม่มั่นรอง อ้อ ลูกมันฮวนพี)

๖. เปรียบกับพืชพันธุ์

แบ่งได้เป็น ๔ ชนิดใหญ่ๆ คือ

ก. เปรียบกับต้นไม้ยืนต้น เช่น
กกอยู่ป่า ง่าอยู่บ้าน บานไค้ชูแดง แมนหยัง (กระบอก-

ซีโต้)

(คนอยู่ป่า ง่ามไม่อยู่บ้าน บานไค้ทุกเย็น)

- ข. เปรียบกับพืชล้มลุก เช่น
เห็นกระตาง งอกอยู่ข้างหัวปลวก แม่นหยิ่ง (หุคน)
(เห็นกระตาง งอกอยู่ข้างจอมปลวก)
- ค. เปรียบกับดอกไม้ เช่น
คอกอิหยัง อยู่ในถ้ำฝนตกอำปี้ละเพื่อ (พระพุทธรูปสงรน้ำ
ปีละครั้ง)
(คอกอะไร เอยอยู่ในถ้ำ ฝนตก รดปีละหน)
- ง. เปรียบกับผลไม้ เช่น
สุกเต็มฟ้า กาย้อยไปถึง แม่นหยิ่ง (ควงอาทิตย์)
- จ. เปรียบกับสิ่งของ
เป็นการ เปรียบสิ่งที่ต้องการหาย กับสิ่งที่ไม่มีชีวิต ซึ่งจะ เป็นสิ่งใน
ธรรมชาติ หรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นก็ได้ เช่น
ไฟไหม้ป่าไหม้เชื้อกหนึ่ง ไฟไหม้คังบ่ไหม้ชนคิ้ว แม่นหยิ่ง
(บุหรี)
(ไฟไหม้ป่าไม่ไหม้เชื้อกหนึ่ง ไฟไหม้จุมุกไม่ไหม้ชนคิ้ว)
สุกเต็มดิน เก็บกินบ่ได้ แม่นหยิ่ง (แสงแดด)
- ฉ. รายละเอียดเกี่ยวกับการ เปรียบเทียบ
เป็นการ เปรียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง หรือเปรียบกับหลายสิ่ง และการ
เปรียบจะมีลักษณะขัดกัน อย่าง เคนจัต จนทำให้ผู้ตอบ เกิดความไขว้เขว คิดถึงสิ่งอื่นที่ไกล
จากคำตอบ เช่น
ออลอหอไซกา ตกลงมาบแตก แม่นหยิ่ง (หมาก)
(กลมๆเทาไซกา ตกลงมาไม่แตก)
บัตไปท่อไอนา บัดมาทอกอนเส้า แม่นหยิ่ง (แทะ)
(เวลาไปเทาไรนา เวลามาทอกอนเส้า)
คำคือหมููดูกินน้ำ แม่นหยิ่ง (โพงพาง)
(คำคำคล้ายหมู่วิ่งลงกินน้ำ)

๙. รายละเอียดเกี่ยวกับรูป หรือรูปและอาการ

เป็นปริศนาคำทายที่พรรณารูปลักษณะและอาการต่างๆ โดยคำถาม
กับคำตอบจะต่างกันอย่าง เคนจิค เช่น

คำตอม่อ มีข้อซุตา แม่นหยิ่ง (สับปะรด)

อีคุมลุมทกขุมขยาน อีซักรานนอนทาอยู่เอื้อน แม่นหยิ่ง (กล้วย)

โอง)

(กลมๆตกหลุมไม่กลัว เกี้ยวจรานนอนคอยอยู่ที่บ้าน)

อุมลุมคือหมี ชุกหนึคินมาคือเกา แม่นหยิ่ง (เป็ด)

๑๐. รายละเอียดเกี่ยวกับสี

Archer Taylor กล่าวว่า ผู้สร้างปริศนาคำทายในลักษณะนี้
มักไม่ค่อยชอบเปรียบกับสีโดยทั่วไป หรือสีของวัตถุ แต่ถาต้องการเปรียบเทียบก็ต้องมี
สิ่งอื่นเป็นองค์ประกอบ เพื่อช่วยให้ผู้ตอบคาดคำตอบได้เสมอ เช่น

มักแดงมักเขียวมักขาว เข้าห้วย หลัง ล้วยออกมา แม่นหยิ่ง

(คนขวนน้ำหมาก)

(ไร่แดงไร่เขียวไร่ขาวเข้าห้วย แล้วหลังน้ำไหลออกมา)

อีอันหนึ่ง ถือแพแซบแดง ยามมือแดงมันแลน เข้ามอง แม่นหยิ่ง

(แยม)

(ผู้หนึ่ง ถือนแพรแถบแดง พอดอนเย็นก็วิ่ง เข้าที่อยู่)

๑๑. รายละเอียดเกี่ยวกับการกระทำ

เป็นปริศนาคำทายที่พูดถึงสิ่งที่ต้องการด้วยการพรรณาอาการทั้ง-
แต่หนึ่งอาการขึ้นไป แต่ไม่ได้เปรียบสิ่งที่ต้องการพูดว่าเป็นสัตว์ บุคคล หรือสิ่งอื่นใด
อย่างชัดเจนสมบูรณ์ เช่น

หอยอยู่หลังกับตักก็เค็ม แม่นหยิ่ง (มะพร้าว)

แคเท่าแคยั้งแลบเห็น แม่นหยิ่ง (ตา)

(โกลที่สุคยั้งมองไม่เห็นกัน)

ข้างสามซาพระยาขึ้นขี่ เต็กน้อยเป่าปี่น้ำกันแซวๆ แม่นหยิ่ง

(กอนเส้า, หมอหนึ่ง, เสียงน้ำเคือก)

นอกจาก Archer Taylor จะจัดจำแนกปริศนาคำทายออกเป็น ๑๑ ประเภท ดังกล่าวมาแล้ว นพคุณ คุณาชีวะ ยังได้เพิ่มประเภทของปริศนาคำทายขึ้นอีก

๑ ประเภท คือ

๑๒. รายละเอียดเกี่ยวกับภาษา

แบ่งได้เป็น ๒ ชนิดใหญ่ๆ คือ

ก. คำฉวน เช่น

มาอี่ชาวหางยาวทวยกน แม่นหยัง (ทนกล้วย)

ข. คำพองความ เช่น

พะอี่หยัง เพินซังกวาหมู (พยาธิ)

พระยานสี่หยัง (สীগา)

สี่อี่หยัง คนไทยซังที่สุต (สี่หนู)

จากการศึกษาวิเคราะห์ถึงลักษณะเนื้อหาของร้อยกรองที่เป็นปริศนาคำทายของชาวพื้นถิ่นอีสานมาอย่างละเอียดแล้วนั้น พอจะทำให้ทราบถึงความช่างคิด โดยนำเอาสรรพสิ่งต่างๆที่ชาวพื้นถิ่นเคยเรียนรู้ เคยพบเห็น มาผูกเป็นร้อยกรองสั้นๆได้เป็นอย่างดี สมดังที่ ~~Beuchat~~ Beuchat เคยกล่าวไว้ว่า ปริศนาคำทายนั้นเป็นที่รวมของศาสตร์ทางการศึกษา และก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ในหลายแง่มุม แต่อย่างไรก็ตาม ลักษณะเนื้อหาของปริศนาคำทายของชาวพื้นถิ่นอีสานก็พอจะกล่าวสรุปได้ดังนี้

๑. เนื้อหาที่ข้องเกี่ยวกับสังคม จะพบวาคำถาม - คำตอบของปริศนาคำทายส่วนใหญ่จะวนเวียนอยู่กับสิ่งที่ปรากฏอยู่ในสังคมของผู้ทาย ทั้งนี้เพราะผู้ทายมีความคุ้นเคยกับสภาพหรือสิ่งของต่างๆที่มีอยู่ในสังคมนั้นๆจนเป็นธรรมดาสามัญ เช่น พบ

¹P.D. Beuchat , " Riddles in Bantu , " in The Study of Folklore , ed. Alan Dundes (Englewood Cliffs , N.J. : Prentice - Hall , Inc., 1965), p. 184.

กับธรรมชาติ ความเป็นอยู่ของบุคคล ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ตลอดจนชนบทรวมนิยม-
ประเพณีต่างๆ ในกรณีนี้ ปริศนาคำทายจึง เป็นทั้ง เครื่องมือบันทึกสภาพสังคม และเครื่อง
มือบันทึกแนวความคิดของบุคคลในสังคมไปในตัวด้วย อย่าง เช่น การทายถึงผลหมากราก-
ไม้ ตลอดจนสิ่งของ เครื่องใช้ที่มีอยู่ในสังคม หรือการนำแนวคิดทางการเมือง เข้ามา-
ผสมผสานกับรูปลักษณะของปริศนาคำทาย เช่น เมื่อมีเหตุการณ์ทางการเมืองระหว่างไทย
กับเขมรในช่วงที่เขมรมีเจ้านโรคมสีหนุ เป็นผู้ปกครอง ชาวพื้นถิ่นอีสานก็มีปริศนาคำทาย
ขึ้นมาว่า สีหยังคนไทยซังที่สุด แล้วเฉลยว่า สีหนุ เป็นต้น

๒. เนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นว่า ผู้ทายหรือผู้สร้างปริศนาคำทายรู้จักจัดระบบ
ความคิดให้เป็นระเบียบ รู้จักใช้ความเปรียบมาหลอกล่อให้ผู้ฟังคิดไปได้หลายด้าน
ความเปรียบเหล่านั้นจึงมีอยู่มากมายยิ่งนัก และบางครั้งความเปรียบนั้นก็ชวนให้นึกไป
ในทางสองแง่สองมุมได้ จึงนับว่า ลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางการใช้
ภาษาของชาวพื้นถิ่นได้เป็นอย่างดี

๓. เนื้อหาที่เป็นเรื่องหยาบโลนโดยตรง ซึ่งเป็นไปตามหลักจิตวิทยาที่ว่า
มนุษย์มักจะสนุกที่ได้พูดเกี่ยวกับเรื่อง เพศ นอกจากนั้นยัง เป็นการระบายความแค้นก
ทางเพศได้ในลักษณะหนึ่งด้วย เรื่องหยาบโลนจึงมีปรากฏอยู่ในปริศนาคำทายของ
ชาวพื้นถิ่นอีสานโดยทั่วไป เช่น

สองขาทับขยับขาเขา มือหนึ่ง เกาอีกมือหนึ่ง แกวก (คนทอม่า)

๔. เนื้อหาที่เป็นผลสะท้อนมาจากวรรณคดี แสดงให้เห็นว่าผู้สร้างปริศนา-
คำทายมีความรู้หรือความประทับใจในวรรณคดีเรื่องใดบ้าง และผู้สร้างปริศนาคำทาย
ได้หยิบยกอะไร ส่วนไหนจากวรรณคดีเรื่องนั้นๆมาตั้ง เป็นปริศนาคำทาย เป็นการบ่ง
บอกให้ทราบถึงผลของการไปศึกษาของผู้สร้างปริศนาคำทายอีกโสดหนึ่งด้วย

อนึ่ง แม้ว่าเนื้อหาของปริศนาคำทายจะมีความหลากหลายเพียงใด และมัก
ไม่พ้นไปจากสภาพแวดล้อมที่ผู้สร้างปริศนาคำทายประสบอยู่ก็ตาม แต่ก็มีปริศนาคำทาย

อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน สุกัญญา สุจนายา, "เพลงปฏิพากย์ :
การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิเคราะห์," หน้า ๑๑๘.

บางส่วนวนที่แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการแตกต่างไปจากเนื้อหาเดิม เพราะมีการพูดถึง-
วัสดุเครื่องใช้ที่ไม่ได้มีมาแต่เดิมในพื้นดิน หากแต่เป็นสิ่งที่ไหลบ่ามาพร้อมกับอารยธรรม
ทางตะวันตก หรือจากชาติที่เจริญกว่า ดังตัวอย่างต่อไปนี้ คือ
มาจากสวีต เซอร์แลนค ปากแขนคั่วกลม ถม่น้ำออกมา (ปากกา-
หมึกซึม)

หรือ

มาจากอังกฤษมีชีวิตแค่ว่าได้ (วิทย์)

ด้วยเหตุดังนี้ จึงเป็นที่เชื่อได้ว่า แนวโน้มของ เนื้อหาปริศนาคำทายจะเป็น
ไปตามสมัยหรือตามความเจริญก้าวหน้าของสังคมนั้นๆ

เมื่อสำรวจถึงบทบาทของปริศนาคำทายอย่างรอบคอบแล้วจะสามารถกล่าวได้
ว่าปริศนาคำทายนั้น นอกจากจะให้ความเพลิดเพลินได้อย่างหนึ่งแล้ว ยังเป็นเครื่องมือ
ที่จารึกวัฒนธรรมเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของสังคมมนุษย์ได้เป็นอย่างดี ทั้งยังเป็นการฝึก
ทักษะทางสติปัญญา และปฏิภาณให้แก่ผู้ฟัง ให้ผู้ฟังเป็นคนช่างสังเกต ช่างคิดไปในตัว
ด้วย ปริศนาคำทายจึงนับว่ามีคุณค่าอยู่นานัปการ

ลักษณะ เนื้อหาของ ร้อยกรองที่เป็นบทกวี

กวี จักเป็นวัฒนธรรมทางการใช้ภาษาที่เป็นลักษณะ เฉพาะของภาคอีสานที่น่า
สนใจยิ่งอย่างหนึ่ง และเมื่อพิจารณาถึงกวีโดยทั่วไปแล้วพอจะแบ่งออกได้เป็น ๒
ประเภท คือ

๑. กวีที่แบ่งตามรูปลักษณะ จะแยกย่อยได้ ๒ ชนิดกว้างๆ คือ

ก. กวีประเภทที่ไร้สัมผัสต่อเนื่องกัน กวีชนิดนี้จึงถือเอาความ

และจังหวะของถ้อยคำที่ไม่เกี่ยวข้องกับสัมผัสเป็นหลัก ดังตัวอย่าง เช่น

ไผ่ลิมาสร้างแบ่งฮวงยังให้หนูอยู่ คันปากบักคืบมีถีบสังลีได้-

อยู่ยัง

(= คนเป็นที่พึ่งแห่งคน)

ข. ญาประเภทที่อยู่ในรูปของ ร้อยกรอง มีสัมผัสระหว่างวรรคติดต่อกันโดยตลอด เช่นเดียวกับสัมผัสของร่าย ดังตัวอย่าง เช่น
กทหมขุนร้อยขุนเกือมา กทหมุชาชอยซาพายโชน กทหมุโจร
ชอยหามไทเหล่า

(ไปอยู่ในหมขุนนางต้องช่วยเขาเลี้ยงม้า ไปอยู่ในหมุชา
ต้องช่วยเขาสะพายสิ่งของ ไปอยู่ในหมุโจรต้องช่วยเขาหามไทเหล่า = อยู่บ้าน
ท่านอย่านั่งดูค้าย บั้นวับันควายใหญ่ลูกทานเล่น)

- ๒. ญาที่แบ่งตามเนื้อหา จะแยกย่อยได้เป็น ๒ ชนิดกว้างๆ คือ
- ก. ญาภานิต
- ข. ญาเกี่ยว

อนึ่ง สำหรับการศึกษาวเคราะห์ญาในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะ
ญาภานิตและญาเกี่ยวที่อยู่ในรูปของ ร้อยกรอง เท่านั้น

ญาภานิต

คือญาที่เป็นคำ เตือน คำแนะนำสั่งสอน ให้ประชาชนโดยทั่วไปประพฤติ
ปฏิบัติตนไปในทางที่ถูกต้องเหมาะสม ญาชนิดนี้ บางที่เรียกกันว่า ญาอ้อม (ญาสั้น)
หรือ โทงโตย เนื้อหาอาจจะแบ่งออกได้เป็น ๔ ประการใหญ่ๆ คือ

- ๑. เนื้อหาของญาภานิตที่ได้แนวความคิดมาจากพุทธศาสนา
ศาสนามีความสัมพันธ์กับชาวพื้นดินอีสานเป็นอย่างมากในฐานะที่เป็นหลัก
ยึดถือทางจิตใจ ทำให้ผู้คนในสังคมมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อยู่ร่วมกันได้อย่าง-

ข้อมูลเกี่ยวกับญาในวิทยานิพนธ์นี้ ได้มาจาก พรชัย ศรีสารคาม,
ญาอีสาน (มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ม.ป.ป.), พระศรีธรรม-
โศภน, ภาสิตโบราณอีสาน (อุบลราชธานี : ศิริธรรม, ๒๕๑๔) และจาก
การสัมภาษณ์

ปกติสุข เมื่อพิจารณาถึงกรณีนี้ ก็อาจประเมินได้ว่า ศาสนาคือ ข้อกำหนดอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถไขความคลุมสับสนให้อยู่ในภาวะสุขสงบได้ แต่ศาสนามีได้ไปมีผลบังคับใช้กับผู้คนในสังคมอย่างตรงรูปเพียงอย่างเดียว ชาวพื้นถิ่นยังคงลางที่จะประยุกต์ศาสนาไปบังคับใช้กับผู้คนร่วมสังคมในรูปอื่น ที่เห็นได้ชัดเจนนั่นคือ ในรูปของฌูภาณิต ดังนั้น เนื้อหาของ ฌูภาณิตที่ได้แนวความคิดมาจากพุทธศาสนาจึงมีอยู่มากหลาย ดังตัวอย่าง เช่น

บุญมีแล้วแนวคี่ป้องใส่ บุญใดแนวชี่ย้ายแล่นโสม

(= เมื่อมีบุญจะประสบแต่ความคี่งาม ครั้นหมดบุญก็ประสบแต่ความเลวร้าย)

บุญบาปนี้ เป็นคี่คือเงา เงานั้นไปตามเขาชู้วันมีเว่น

(บุญบาปนี้ เปรียบ เสมือนเงาที่ติดตามตัวเราไปไม่มีเว่น)

หรือ

ยามยากคี่คี่เงินนาย ยามตายคี่คี่เงินพระ

(คี่คี่เงิน = คี่คี่เงิน)

๒. เนื้อหาของ ฌูภาณิตที่กล่าวถึง วัตรปฏิบัติที่เหมาะสม

ลักษณะของ ฌูภาณิตแบบนี้ มักเป็นการห้ามประพฤติในสิ่งที่ไม่คี่งาม ไม่ถูกครรลองธรรม หรือไม่ก็เป็นการยุให้ประพฤติในสิ่งทีคี่งามทีจะเกิดคุณประโยชน์ทั้งกับตนเองและบุคคลร่วมสังคม ขอห้ามมิให้กระทำและขอสนับสนุนให้กระทำพฤติกรรมต่างๆ ดังที่ปรากฏในบท ฌูภาณิตนี้ โดยปกติจะมีต้นเก้าความเป็นจริงมาก่อน ก่อนจะได้รับ การตราเป็นบท ฌูภาณิตทีจะกล่าวรวมถึงแนวทางการประพฤติปฏิบัติคนให้เหมาะสม และไปมีบทบาทในการควบคุมสังคมได้อีกชั้นตอนหนึ่ง ดังตัวอย่าง เช่น

หญิงโคสมบุญคี่ควยเขื่อนสามน้ำสี่ เป็นหญิงคี่เลิศล้ำสมควรแท้แม่เขื่อน

ไปหาพระเอาของไปถวาย ไปหานายเอาของไปทอน

(ทอน = ฝาก)

หรือ

อย่าได้กักเขาย่องขอโคตคีสิต อย่าได้หวีคหวีคเว้าประสงคขึ้นข่มเขา
(อย่ากคคนอื่นแล้วยกตนเองมันคิจาริต อย่าได้ผูกเพื่อมีเจตนาข่มคนอื่น)

๓. เนื้อหาของ ฎฎาภานิตที่ได้อิทธิพลมาจากวรรณกรรม

เนื้อหาของ ฎฎาภานิตในลักษณะนี้ จะเป็นการนำเอาตัวละคร หรือเรื่องราว
ในวรรณกรรม ทั้งวรรณกรรมของภาคกลาง และวรรณกรรมของภาคอีสานมากล่าวเปรียบเทียบ-
เทียบให้ดูฟัง เกิดความเข้าใจถึงข้อภานิตนั้นๆ ได้แจ่มชัดขึ้น ซึ่งช่วยให้ง่ายต่อการเข้าใจ
ของชาวพื้นถิ่น ดังตัวอย่าง เช่น

เงาะสุปฮายยังไคกลอมรจนา ยังไคเป็นราชาชาดีอั้งค้าย
(ชาดีอั้ง = เลื่องดีอั้ง, ปราบค้าย = อั้งค้าย)
คิลมไซยท้าวคกไกลแสนยาก ยังไคบั้นบากกลับคาวขึ้นเป็นเจ้านั่ง-

เมือง

(คาว = กลับ)

หรือ

พระเวสสันดรเจ้านางมะที ยังไคหนีพาราจากนคร ไปอยู่คอง-
คองไพรสมคต คองทุกขทนบ เคยพอเคยเห็น

(มะที = มัทรี พอ = พบ)

๔. เนื้อหาของ ฎฎาภานิตที่กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมวัตถุของ-
ชาวพื้นถิ่นอีสาน

ฎฎาภานิตที่มีเนื้อหาเช่นนี้จะมีเป็นจำนวนมากที่สุด มีทั้งที่เป็นการกล่าว
ถึงวัฒนธรรมวัตถุนั้นด้วยถ้อยภาษาตรงๆ เช่น

มีเอือนบมีคร้าวดีเอากลอนไปพาคไสนอ มีคร้าวบมีตอกผูกไว้ลี้ไป-

มีนบ่อนโค

(เรือนไม่มีคร้าวจะเอากลอนไปพาคไว้ทางไหน และเมื่อมีคร้าว

แล้ว แต่ไม่มีตอกผูกมันจะมันคงไคอย่างไร)

ค้นไค้อยู่ยอดฟ้าฉาสาธาประทิมมุก อย่าไคลิมคนทุกขผู้ชืควายคอนกล้า
(ฉาสาธา = ปราสาธา คอนกล้า = แพงกล้า)

การกล่าวถึง วัฒนธรรมวัตถุในฉาภาณิมิตจะ เป็นสิ่งบ่งบอกให้ทราบว่ ในสังคม นั้นมีวัฒนธรรมวัตถุอะไรบ้าง เพราะวัฒนธรรมวัตถุที่ปรากฏในฉาภาณิมิตนั้น ย่อมเป็น สิ่งที่มีอยู่อย่างแท้จริง ในสังคม กวีชาวพื้นถิ่นจึง ได้ตั้ง วัฒนธรรมวัตถุขึ้น ไปกล่าวถึง ในบท ฉาภา เป็น การรายงานถึง การมีอยู่ของ วัฒนธรรมวัตถุของ สังคมไปในตัว

ฉาภาเกี้ยว

คือฉาภาที่กล่าวเกี้ยวพาราสีโต้ตอบกันระหว่างหนุ่มสาวในโอกาสพิเศษ โดยเฉพาะในงานลงขวง หรือ บั้นฝ้าย ซึ่ง เป็นงานที่ชายหนุ่มนิยมมาพบปะพูดคุยกับหญิงสาว และมักจะมีการ "จ่ายฉาภา" คือ พูดยกเกี้ยวพาทันด้วยโวหารอันลึกลับซึ่งคมคาย ฉาภา เกี้ยวจึง เป็นสิ่งทดสอบเกี่ยวกับปฏิภาณไหวพริบของคู่สนทนาได้เป็นอย่างดี ฉาภาชนิดนี้ บางครั้ง เรียกกันว่า ฉาภาเครือ และมีเนื้อหาที่สามารถแบ่งออกเป็นประการใหญ่ๆ ได้ ๓ ประการ คือ

- ๑. เนื้อหาของ ฉาภาเกี้ยวที่บอกรายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาวพื้นถิ่น

อีสาน

เนื้อหาของ ฉาภาเกี้ยวในลักษณะนี้จะมีถ้อยคำหรือข้อความกล่าวถึง วัฒนธรรมค่านต่างๆที่ปรากฏอยู่ในสังคมพื้นถิ่น วัฒนธรรมเหล่านั้นอาจแยกกล่าวย่อยออกไป ได้ ๒ ชนิดกว้างๆ คือ

- ๑.๑ วัฒนธรรมวัตถุ ได้แก่สิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมาเพื่ออำนวยความสะดวกสบายให้แก่มนุษย์ด้วยกันเอง นับตั้งแต่วัฒนธรรมวัตถุที่มีความสำคัญมาก เช่น ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ไปจนกระทั่งวัฒนธรรมวัตถุที่มีความสำคัญรองๆลงไป เช่น ยานพาหนะ หรือ อาวุธยุทโธปกรณ์ต่างๆ

ในเนื้อหาของ ฉาภาเกี้ยวจะกล่าวถึง วัฒนธรรมวัตถุอยู่หลากหลาย

ประการ ไม่ว่าจะกล่าวถึงอย่างตรงไปตรงมา หรือกล่าวถึงในลักษณะของความเปรียบ
ก็ตาม ดังตัวอย่าง เช่น

ขอคุณเคื่อเหล่าที่หายามาให้สู้บ ปุ่สาคชูปคอกฟ้ามาซาง โก่อ้แทนอ
เหล่าเอย

(ขอคุณน่องที่หายาหรือมาให้สู้บ ปุ่เสื่อที่เป็นรูปคอกฟ้าสวยงาม
ตอนรับเขา)

โอนอที่เอยเจ้าเอ้อเซี่ย เจ้ามีเมียแล้วไป ตาน้องบได้ใส่แว่นแก้ว
มองแล้วกับเห็น

(พี่ผู้สง่างาม ที่มีเมียแล้วหรือยัง น้องไม่ได้สวมแว่นจึงมองไม่ออก)

หรือ
อายเอยโบราณว่าคำชายนัน เขาคือชุนุน เห็นผู้สาวแตกวุ่นเอาจริง
นั่นแม่นบมี

(พี่เอย คนโบราณท่านกล่าวไว้ว่า คำพูดของผู้ชายนัน เขาเหมือน
ชุนุน เห็นสาวแตกตื่นจะหาใจจริงนั้นไม่มีเลย)

น้องเอยความฮักอายนี้มันกลุ่มคือกะสู่มงุมหัว
(น้องเอย ความรักทำให้พีกกลุ่มเหมือนคัง เอาสู่มงุมหัว)

๑.๒ วัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ ได้แก่ อุดมการ คานิยม ประเพณี
หรือทัศนคติต่างๆ ซึ่งจะปรากฏอยู่ใน เนื้อหาของ ฌญา เกี่ยว เป็นจำนวนไม่น้อยเช่นกัน
ดังตัวอย่าง เช่น

สัจจาผู้หญิงนี้มีจริงว่าจักเพื่อ ชาติคอก เคือมันบบ้านอยู่ตนคน
อายบ เชื้อคนคอกนา

(สัจจะของผู้หญิงนั้นไม่เคยมีจริงสักครั้ง เหมือนคัง คอกมะเคื่อ
ที่ไม่เคยบานอยู่กัยต้น ที่จึงไม่เชื้อคนคอก)

ก่อนลิจากเวลานี้อายขอฝากไมตรีจิต. ขอให้พันชั่งติดหมื่นปีอย่า-

มายม่าง อ้ายขอทำบุญสร้างอานิสงส์แสงรวม

(ก่อนที่พี่จะจากน้องไป พี่ขอฝากไมตรีไว้ให้ผูกพันกันสักหมื่นปี อย่า
ไคมีวันเคลื่อนคลาย พี่จะขอทำบุญสร้างกุศลรวมกับน้อง)

หรือ

อ้ายหมายอยากฮ่วมเอียง เคียงสอง หมายถึงมีกินคองน่าน้องแพ่หล่า
(พี่อยากจะรวมเวียง เคียงสอง อยากให้มีพีธีแต่งงานกับน้องจริงๆ)

๒. เนื้อหาของฎญา เกี่ยวที่กล่าวถึงวัตรปฏิบัติที่เหมาะสม

โดยปกติของฎญา เกี่ยวแล้วจะเป็นการกล่าวถ้อยโต้ตอบกันไปมา และใน
กระบวนการเกี่ยวพาราสนั้น ผู้โต้ตอบกันก็อคมิไค้ที่จะสอดแทรกถึงหลักที่ควรประพฤติ
ควรปฏิบัติตามระบบของสังคมเข้าไปในเนื้อหาของฎญา เช่น การกล่าวแหวะชายหนุ่ม
ว่าละทิ้งหน้าที่ของสามีมาตามสนใจหญิงอื่น ดังตัวอย่างว่า

อ้ายเอย เจ้าผู้มีเมียแล้วสังละเอือนให้หมาเห่า สังเจ้าบอญบ้าน

เอ็งงานชอยเมีย

(พี่เอย ทำไมจึงไม่อยู่บ้าน ไม่ช่วยเมียทำงาน)

หรือ การที่ฝ่ายหญิงบอกกับฝ่ายชายว่า ถ้ารักจริงก็ให้จัดส่งผู้ใหญ่มาสู่ขอ
ดังตัวอย่างว่า

คั้นอ้ายมีก่น้อง แท้ไทพอแมมาขอ เอากะทอมน่าใส่ีนางไปนอนชอน

(ถ้าพี่รักน้องจริงให้ส่งพอแมมาสู่ขอ และเอากะทอ หรือ เซง
มาใส่่น้อง ไปนอนเป็นคู่เด็ก)

สิ่งดังกล่าวนี้ถือเป็นหลักปฏิบัติที่คนในสังคมยึดถือ และเห็นว่าเป็นคัม ไม่
สมควรละเว้น จึงมีการนำมากล่าวกระตุ้นเตือนกัน แสดงให้ประจักษ์ไค้อย่างหนึ่งว่า
ชาวพื้นดินอีสานยัง คงยึดมั่นอยู่ในวัตรจริยาที่คิงาม มิไค้ละเลยหลงลืม เมื่อมีโอกาสจึง
ไค้นำเอาข้อควรปฏิบัตินั้นมาอ้างถึงอย่าง เป็นหลักสำคัญอยู่เสมอ

๓. เนื้อหาของ ฃญา เกี่ยวข้องอยู่ในลักษณะคลกชวณจัน

อารมณ์ขันของชาวพื้นถิ่นอีสานที่ปรากฏอยู่ในบทฃญาเกี่ยวนั้น มักจะปรากฏอยู่ในลักษณะของความเปรียบ กล่าวคือ ผู้กล่าวฃญาจะพยายามเลือกสรรคำเพื่อนำมาใช้เปรียบเทียบกับผู้ฟัง เกิดความรู้สึกขบขันขึ้นมา ทั้งตัวอย่าง เช่น

อายนี้มีกฐูปนอง คือคั้งยักษัดักลอบ คือคั้งปอบตักไซ

(พื้นี่รักนอง เหมือนกับยักษัดักลอบ หรือปอบตักไซ)

หรือ

นองนี้ก็มีกฐูปอายุผู้มีกายหนัก เกิงภูเขา

(นองนี้รักพี่ที่หนักเสมอกับภูเขา)

อนึ่ง มีข้อน่าสัง เกตว่า เนื้อหาของ ฃญาในลักษณะนี้ ผู้กล่าวจะมุ่งเพียง- ความตลกประการเดียว มิได้มุ่งหวัง เกี่ยวพาราสิกันอย่างจริงจัง แต่ประการใด แต่กระนั้น ก็แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีอารมณ์ขันของชาวพื้นถิ่นอีสานในลักษณะหนึ่ง ได้เป็นอย่างดี

ลักษณะ เนื้อหาของ ร้อยกรองที่เป็นบทสุ่วขวัญ

ขวัญ คือสิ่งที่ไม่ปรากฏตัวตน และเชื่อกันว่ามีอยู่ประจำชีวิตคนตั้งแต่เกิด ถ้าวขวัญอยู่กับตัว ก็ทำให้เกิดสิริมงคล เป็นสุข จิตใจมั่นคง แต่ถ้าวขวัญออกจากร่างไป ไม่ว่าจะด้วยความเสียวใจ หรือตกใจก็ตาม บุคคลผู้นั้นก็อาจจะได้รับผลร้ายต่างๆ ขวัญจึง เป็นนามธรรมอันหนึ่ง คล้ายกับกำลังของจิตที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ตั้งแต่ยังเป็นทารก ๒

๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน , พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. (พระนคร :

ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๑๓), หน้า ๑๘๕.

๒ เบื้อง ณ นคร, พจนะ - สารานุกรม ฉบับทันสมัย เล่ม ๑ , พิมพ์ครั้งที่ ๒. (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗), หน้า ๗๑.

หรือ อาจจะกล่าวได้ว่า ขวัญ คือ พลัง หรือ กำลังใจของคนเรานั้นเอง^๑

คติความเชื่อเรื่องขวัญมีมาตั้งแต่สมัยโบราณกาล และมีได้มีเฉพาะชาวไทยเท่านั้น ชาวเขมร ญวน หรือ พม่า ต่างก็มีความเชื่อเช่นนี้เช่นกัน นอกจากนั้น ขวัญยังมีได้มีเฉพาะกับคน หากแต่ข้าง มา วัว ควาย หรือสิ่งไม่มีชีวิตอื่นๆ เช่น เสาเรือน เถวียน ข้าวเปลือก นาข้าว ก็มีขวัญอยู่ด้วย^๒

โดยปกติแล้ว เรื่องขวัญในแต่ละถิ่นมีกล่าวถึงแตกต่างกันบ้าง บางคนอ้างว่าขวัญมีอยู่เพียงขวัญเดียว แต่บางคนก็อ้างว่ามี ๓๒ ขวัญ สำหรับชาวพื้นถิ่นอีสานและเหนือมีความคิดเรื่องขวัญตรงกันว่า คนเรามีขวัญอยู่ทั้งหมด ๓๒ ขวัญ ดังปรากฏจากบทเชิญขวัญของชาวพื้นถิ่นอีสานตอนหนึ่งว่า

ขวัญกำ เนิดสามสิบสอง
จงให้มาอยู่ครองในเนื้อ
มาเยอขวัญเอย
ขวัญหัวก็ให้มาอยู่หัวบักปิ่นเกล้า
น้ำมัน เขาทาหอม
ขวัญชนและขวัญคิ้ว
ขวัญนิ้วชายและฝ่ายขวา
ขวัญบาทาทังคู
เก็บแก้วอยู่รับรอง^๓

^๑ ประคอง นิมมานเหมินท์, "ขวัญและคำเรียกขวัญ," ใน ลานนาไทยคดี, ประคอง นิมมานเหมินท์ และทรงศักดิ์ ปรารังควัฒนากุล, บรรณาธิการ (เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๑), หน้า ๑๘.

^๒ เสฐียรโกเศศ, ขวัญและประเพณีการทำขวัญ (พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๖), หน้า ๔- ๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

แม้ว่าในทศวรรษหลายๆ จะระบุว่าจำนวนชวัญอยู่ ๓๒ ชวัญ แต่เมื่อมีการนับไล่เรียงดูแล้ว ก็พบว่าจำนวนชวัญจะมีไม่ครบ ๓๒ ชวัญอยู่เสมอๆ ประคอง นิมมาน-เหมินท์ จึงสันนิษฐานว่า จำนวนชวัญทั้ง ๓๒ ชวัญนี้จะถูกขโมยมาจาก ทวีตคิงสาการ ซึ่งเป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงอาการ ๓๒ ของคนนั่นเอง

คำชวัญในพื้นที่อื่นส่วนมากจะเรียกกันว่า คำสูตรชวัญ สามารถแบ่งได้เป็น

๓ ชนิด คือ

๑. คำชวัญคน เช่น ชวัญนาค ชวัญผู้เจ็บไข้ไต่ป่วย ชวัญเด็ก หรือ ชวัญบ่าวสาวในพิธีแต่งงาน เป็นต้น

๒. คำชวัญพืชและสัตว์ เช่น ชวัญข้าว ช้าง ม้า วัว หรือควาย เป็นต้น

๓. คำชวัญสิ่งของ เช่น ชวัญลาน ชวัญเรือน ชวัญเกวียน หรือ ชวัญนา เป็นต้น

คำชวัญทั้ง ๓ ชนิดนี้ จะกล่าวในโอกาสต่างๆกัน และเมื่อพิจารณาอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า โอกาสสำหรับการกล่าวคำชวัญในพื้นที่อื่นส่วนมากจะมีอยู่ ๔ โอกาสด้วยกัน คือ

๑. เมื่อคนมีความผิดปกติทางร่างกายและจิตใจ เช่น เจ็บไข้ไต่ป่วย หรือตกอกตกใจ เป็นต้น

๒. เมื่อมีผู้มาสู่ หรือคนที่อยู่รวมกันจะจากไกล

๓. เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เช่น แต่งงาน ตั้งท้อง บวช หรือ ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น

๔. เมื่อการใช้งานสัตว์เสร็จสิ้น หรือสร้างสิ่งก่อสร้างหรือทำงานบางอย่างสำเร็จลงแล้ว เช่น ชวัญควาย หรือ ชวัญเรือน เป็นต้น

๑ ประคอง นิมมานเหมินท์, "ชวัญและคำเรียกชวัญ," ใน ลานนาไทยคดี, หน้า ๑๑๑.

โดยปกติแล้ว คำสุขวัณของชาวพื้นถิ่นอีสานไม่ว่าจะเป็นชนิดใด หรือกล่าวในโอกาสใดก็ตาม อาจจำแนกเนื้อหาออกได้เป็น ๔ ส่วนด้วยกัน ดังต่อไปนี้

๑. ส่วนนำ

เป็นส่วนแรกของคำสุขวัณ เนื้อหาจะกล่าวถึง เรื่องที่เป็นสวัสดิมงคล หรือความพิเศษของวันที่ทำขวัณ เช่น จากบทสุขวัณคนเจ็บไข้สำนวนหนึ่งที่ว่า

ศรี ศรีสวัสดิมีอันเป็นมอติ

วันเศรษฐีอมตโคชค

จักสูตรขวัณเจ้าอันป่วยไข้สบาย

ทั้งหญิงชายและใหญ่น้อย ๑

.....

และในส่วนนำนี้ ส่วนมากจะมีการกล่าว เจริญเทพยดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมารวมพิธี เทพยดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น พอจะแยกย่อยได้ ๒ ชนิดคือ

๑.๑ เทพยดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยทั่วไป จะไม่มีการระบุชื่อของเทพองค์หนึ่งองค์ใดลง ไปอย่างแจ่มชัด หากแต่จะกล่าวขึ้นมาอย่างกว้างๆ ดังตัวอย่างจากบทสุขวัณเล่าตอนหนึ่งว่า

.....

เพื่อจักป้องกัน เสียซึ่งอุบัติเหตุ

อาเพศเสื่อมสูญหาย

ขอ เจริญเทพดาทั้งหลายในบริเวณขง เขต

จงทราบควยทิพเนตรทิพโสศทั้งสอง

จงมาช่วยประคับประคองขวัณเยี่ยขวัณเล่า ๒

.....

(ขง = เขต เยี่ย = ยุง)

บุญ บริบูรณ์, สุตรขวัณและโลกทางๆ (ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา, ๒๕๒๑), หน้า ๑๖.

จินดา กวงใจ, ประมวลคำราสุตรขวัณโบราณ (ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๘.

๑.๒ เทพยคา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยเฉพาะ จะมีการระบุชื่อเทพยคา หรือ
สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นๆลง ไปอย่างแน่นอน เช่น จากบทสวดวัชระ - เณร ตอนหนึ่งว่า

.....

คนธรรพักษ์อารักขา

สุราสุรินทรอินทรพรหมยมยักขา^๑

.....

หรือ จากบทสวดวัชระ ตอนหนึ่งว่า

.....

ข้าขออัญเชิญเทพคาอันรักษากุมิ เขต

ในประเทศหัวไผ่แลปลายนา

อันไคสมญาว่าคาปู่แอก

ซึ่งอยู่ในละแวกเขตแคว้นแคนนา^๒

.....

คาปู่แอก หรือผีคาแอก เป็นผีปู่ตาชนิดหนึ่ง^๓ ซึ่งถือกันว่าเป็นดวงวิญญาณ
ของบรรพบุรุษที่เป็นเจ้าของที่นา^๓ เมื่อมีการกล่าวเชิญมาช่วยคุ้มครองจะทำให้การ-
ทำนาได้ผลดี

เมื่อสังเกตส่วนนำของคำสวดวัชระของชาวพื้นถิ่นอีสานแล้ว อาจสรุปได้ว่า
กวีพื้นถิ่นอีสานสร้างส่วนนำของบทสวดวัชระออกมา ๒ ลักษณะ คือ

^๑จินดา ดวงใจ, ประมวลคำราสุตรขวัญโบราณ, หน้า ๒๕.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

^๓อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน สุเทพ สุนทรเกสัช, "ความเชื่อเรื่อง"ผีปู่ตา"
ในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ," ใน สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,
สุเทพ สุนทรเกสัช, บรรณาธิการ (พระนคร : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๑๑), หน้า ๑๓๙ - ๑๖๕.

ก. ใช้ถ้อยคำภาษาไทยล้วนๆ หรือ ถ้ามีภาษาบาลี - สันสกฤต ก็เป็นคำที่แปลงรูปมาเขียนเป็นภาษาไทยแล้ว เช่น

ศรี ศรี มื่อนี้แมนมือนี่

วันเสวยสุมตตโชค

สิทธิโยคพรอมลัคนา

.....

ข. ใช้ถ้อยคำที่เป็นภาษาบาลีสวมอยู่ด้วย ทั้งนี้เพื่อความขลังหรือ ศักดิ์สิทธิ์ของบทสวดวิญญูสาวนั้นๆ การใช้คำบาลีในส่วนนำของบทสวดวิญญูของชาวพื้นถิ่นอีสานมีอยู่ ๒ วิธี คือ

๑). ใช้หน้าท่อนจะขึ้นส่วนนำของบทสวดวิญญู ดังตัวอย่าง เช่น

โองการ พิณุนาถ์ อูบปุนัน พรหมสัพตินาม

อาทิกปุเป ปญจปทุม์ ทิสฺวา นโมพุทฺธาย วนฺตติ

สิทธิ กิจจํ สิทธิการิย ตถาคโต สิทธิเตโช

ชโยนิจจํ สัพพกมฺมํ ปสิทธิเม

ศรี ศรี มื่อนี้แมนมือนัน

วันนี้แมนวันโชค

ศุกรเสารโยคเคชมงคล

อันเป็นผลสมประโยชน์

อุคมโชคควายามตี ๒

.....

(สัน = ปิวอก)

๒). ใช้แทรกไปในส่วนนำของบทสวดวิญญู ดังตัวอย่าง เช่น

ศรี ศรีสิทธิพระพร

พระวรแวนวิเศษ

ชัตติเยศพรอมคะเตโช

๑. บุญ ปริพฺนโณ, สูตรขวัญและโองการต่างๆ, หน้า ๕.

๒. จินต ตวงใจ, ประมวลคำขวัญอีสานโบราณ, หน้า ๒.

ตะโคโร อวาทะวิวาโท
ไชยะ มงคลจุลสังกาศ ๑

.....
(แวน = มาก , ยิง)

๒. ส่วนขยายความ

เนื้อหาจะเป็นการกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับการสู้รบวิชนิกนั้นๆ เช่น ถ้าสู้รบวิชเด็ก ก็มักจะกล่าวถึงความยากลำบากของแม่ที่ต้องอุ้มท้องมานานถึง ๑๐ เดือน กว่าที่จะคลอดออกมาเป็นคน ดังตัวอย่างว่า

.....
ข้าจักพรรณนาตั้งแต่เจ้าถือเอาศัพทในท้องแม่
ทศมาสถ้วนแก่ไค้สืบเดือนเสยสะเทือนปวดท้อง
ฝูงพี่น้องขึ้นมาหาตายายขึ้นมาล่า
เจ้าก็เจ็บปวดล้าอยู่อนธอน
มารดาเจานอนนอนแล้วลุกนั่ง
มือแม่เจ้าคืบทองไปมาซุกเขียน
แม่เจ้าเขียนบิคไปมาใจมารคาก็หลุกคั่น
เจ้าจึงพนจากท้องแม่มารคา ๒

.....
(อนธอน = นาสงสาร ล้า = ทุเล)

คืบ = ครอบ , กค)

หรือ ถ้าเป็นการสู้รบวิชนาก็จะกล่าวถึงนาและความอุดมสมบูรณ์ของ
นาชนิดต่างๆ เช่น

.....
หังนาเหนือแลนาใต้
นาใกล้แลนาไกล

๑ บุญ ประชุมโน , กัทรวิชัยและโศกทรงงู , หน้า ๖.

๒ จินต ตาปิจ , ประมวลคำรกกัทรวิชัยโบราณ , หน้า ๗.

ทั้งนาทามแลนาโคก

นาโสกลแลนามี

นาแขงนาคอนแลนาขม

นาทงกวางจุขาวโคโพพัน

คันทาณตคมานาปือยาโคทวม

นาโคกอยาโคเซิน

.....

นาขาวเจ้านั้นให้โคพันเกวียน

นาขาวเหนียนนั้นให้โคพันเล่ม

คันทาเต็มยุงแล้วสิได้รบยอฉาง

.....

นอกจากนั้น ยังมีการกล่าวถึงผู้คน หรือสิ่งของต่างๆที่นำเข้าร่วมพิธีสู่ขวัญ ซึ่งอาจจะจัดแบ่งได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ

ก. พระสงฆ์

การมีพระภิกษุสงฆ์เข้าร่วมพิธีนี้ เพื่อให้เป็นไปตามหลัก-
พุทธศาสนา และเพื่อความมีสิริมงคลของพิธีนั้นๆ ทำให้พิธีสู่ขวัญมีความศักดิ์สิทธิ์และ
สมบูรณ์ขึ้น

.....

จึงได้นิมนต์พระสงฆ์เจ้ามีศีลมีธรรม

เพื่ออุทิศมหารวมการฉลองสมโภช

อันจักได้สำเร็จประโชชน์บุญสมภาร

จึงไคสู่ขวัญลานอันใหญ่กวาง

.....

ข. อาหารและผลไม้

จะกล่าวถึงอาหารและผลไม้บางชนิดที่นำเข้าร่วมพิธี

^๑จารุบุตร เรืองสุวรรณ, "คัมภีร์ขวัญ" ของดีอีสาน, หน้า ๑๒๓.

^๒จินต ตวงใจ, ประมวลตำราสุทนต์โบราณ, หน้า ๗.

อาหารและผลไม้เหล่านั้น บางทีก็เป็นของภาคอีสานและภาคอื่นๆผสมกัน ดังตัวอย่าง เช่น

.....
 แลเมียงหมากขาว เหลาหลากอาหาร
 หังควาวหวานแลเครื่องส้ม
 ขาวตมกลวยแลแกงกา
 ไหลสุรากับไกกุ่ม
 เป็นเครื่องตุมตอมเข้าโฮมขวัญ^๑

คลุกงาและน้ำตาล
อย่างมารวมกัน

(แกงกา = ขนมชนิดหนึ่ง ทำด้วยข้าวเหนียวหนึ่ง คำ
 ไกกุ่ม = ไก่ทางสัน ตุมตอม = เอาสิ่งของหลายๆ
 โฮม = รวม)

ค. บายศรี

คำว่า บายศรี แปลโดยตรง หมายถึง ข้าวขวัญ^๒ แต่
 ถ้าแปลโดยนัย หมายถึง ภาชนะสำหรับใส่อาหารหรือสำหรับกับข้านั้นเอง^๓ บายศรี
 ในพื้นถิ่นอีสานมีอยู่ ๒ ชนิด คือ บายศรีใหญ่ บางครั้งเรียกเพี้ยนเป็น บาศรี และ
 บายศรีเล็ก สำหรับบายศรีที่ปรากฏในรายละเอียดของบทสุขวัญนั้น มักจะเป็นบายศรี
 ใหญ่ ดังตัวอย่าง เช่น

.....
 ฝูงวงศามารดา เบื้องปู่เจ้าอยู่แล้วจึงทกแกงปูนแปลง
 แพงคำอีกลูกแก้ว ทกแกงแล้วจึงยอมมา เบ็กราชาบายศรี^๔

หรือ

^๑ จันท งามใจ, ประมวลคำจารุกรรมวิทยุโบราณ, หน้า ๕.
^๒ เสฐียรโกเศศ, ขวัญและประเพณีการทำขวัญ, หน้า ๕๑.
^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.
^๔ บุญ ปริพนโกน, สุกรรมวิทยุและโศกต่าง ๆ, หน้า ๖.

.....

เขาจึง เอาภาชนะแก้ว เบิกคุดชวัญ
มีทั้ง พลุพันแลหมากจื๊บทั้ง ผาฉอนแฉบายศรี ๑

.....

อนึ่ง ในส่วนขยายความของบทสุชวัญบางชนิด มักจะแต่งประเพณีบาง
ค่านของชาวพื้นถิ่นเอาไว้ด้วย อย่างเช่น บทสุชวัญเด็ก กล่าวถึงประเพณีและความ
เชื่อเกี่ยวกับการเลี้ยงเด็ก ดังเช่น

.....

เป็นผู้หญิง เจาตกหงาย
เป็นผู้ชาย เจาตกคว่า
แม่เจาเป็นบาอูงมงัว
หมอคำแบกแก้ว เคียวได้มีตมาตัสายแฮ
แฉสายบือ แล้วจึงล้างน้ำอาบสรงศรี
จึง เอาผาแพรฉีนตีฉีนงามมาตุ้มหอ
แล้วจึงขยไสคองไปผอก
ฉีพายแลฉีโพงฉีหิงแลฉีเป่า
ฉีนกเคามันฮองกุกกุก
แมนลูกสุมาเอาเคียวฉี
กายมือนมือหน้าแมนลูกกุก
แล้วจึงยกไสคองไปแขวนข้างคี่ไฟ
ไกวเจาอยู่ตอนตั้นตอนตั้น ๒

.....

(สายแฮ = รก สายบือ = สะคือ

ผอก = เช่น, บน คี่ไฟ = เตาไฟ)

๑ จันท ดมใจ, ประมวลคำราชาศัพท์โบราณ, หน้า ๓๑.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

๓. ส่วนสูชวัญ

เป็นส่วนสำคัญ จึงได้รับการ เน้นเป็นพิเศษ โดยเฉพาะเรื่องการเชิญ
ขวัญที่ลอยละล่อง ไปยังถิ่นที่อื่นให้กลับคืนมาสู่ตน ให้เป็นผู้มีกำลังกล้าแกร่ง อย่าให้มีโรค
ภัยไข้เจ็บเบียดเบียน ให้ถึงพร้อมด้วยความเจริญนานัปการ หรือให้มีอายุยืนยาว เป็นต้น
ดังตัวอย่าง จากบทสูชวัญภาคหนึ่งที่ว่า

.....

ขอให้มีอายุยืนยาวบรณ
ให้ไคสอยชวบเจ้าเพียรมา
จตุตาโร ชมมา อันว่ากรรมทั้งหลายสี่ดวงนี้
คือว่า อายุ วรรณะ สุขะ พละ จงเจริญรักษาในชั้นขสันตคาม
แก่เจ้าตราบตอเทาหาพันวัสสา ๑

.....

ในบทสูชวัญพืชและสัตว์ หรือสิ่งของก็มีลักษณะ เนื้อหาในทำนองเดียว
กันนี้ เช่นกัน ดัง เช่น บทสูชวัญควายตอนหนึ่งว่า

.....

เจ้าจงมีไชยันต์ทุกเมื่อ
อย่าไครู้จักเบื้อในการงาน
ฝูงภัยพาลอย่าไคมาบัง เบียด
เจ้าผู้จักเหมือดเชือกอันจักของหลักแลคต
แมนวาเชือกทอเชือกไขวเจ้าอย่าไคสูคชาติ
ให้ปราศจากโรคทุกสิ่งนานา ๒

.....

หรือ อย่างบทสูชวัญเกวียนที่ว่า

.....

ขวัญเจ้าไปรับจ้างขนข้าวใส่ฉาง

๑ มุข ปรีปนโณ, สูตรขวัญและโองการต่างๆ, หน้า ๒.
๒ จันท ดวงใจ, ประมวลตำราสูตรขวัญโบราณ, หน้า ๓.

ขวัญเจ้าไปรับจ้างขันหินชนทรายและกิน
 ขวัญอย่าไปอยู่ลิ้นตำเถื่อนแถว
 ให้เจ้าคืบบ้านสถานเราเคยอยู่
 อย่าไปแกมหมุ่ไม้เป็นเหง้ามั่งไป

.....

(กินจี = อีรุ หรือ กินเหนียวที่เผาแล้ว

แกม = ปน ป่ง = งอก)

สำหรับในบทสวดขวัญคน บางครั้งมีการเอ่ยอ้างถึงขวัญต่างๆในตัวคน
 ควบ แม้ว่าการเอ่ยถึงขวัญนั้น จะมีไม่ครบ ๓๒ ประการ ก็ตาม เช่น

.....

สองขวัญหูและขวัญแกม

ขวัญปากแยมจรรยา

ขวัญตาและขวัญคิ้ว

ขวัญนิ้วและขวัญแขน

ขวัญขาแพนบาไหล

ละไหมพร้อมขวัญหู

ขวัญคั้ง คมคูกลิ้น

หนักนินพร้อมขวัญหัวใจ ^๒

.....

(แพน = อ่อนช้อย , แอน)

เป็นที่สัง เกตได้ว่า ส่วนขวัญของบทสวดขวัญนั้นมักจะขึ้นต้นควบความว่า
 มาเอชขวัญเอย หรือ ขอให้.... หรือ ให้เจ้า..... อยู่เสมอๆ

นอกจากนั้นในบทสวดขวัญจะมีการกล่าวถึงสถานที่ที่ขวัญลอยละล่องไปเที่ยว
 อยู่ควบ สถานที่เหล่านั้นสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

^๑ จันท ตวงใจ, ประมวลคำขวัญโบราณ, หน้า ๓๒.

^๒ บุญ ปริพนโณ, สูตรขวัญและไสยศาสตร์, หน้า ๙.

๑. สถานที่จริง

เป็นสถานที่ที่มีปรากฏอยู่จริงๆบนพื้นโลก อาจจะแยกย่อยไปได้

อีก ๒ ประการ ดังนี้

ก. สถานที่จริงในเมืองไทย เท่าที่ปรากฏในเนื้อหาของบท
สุชาวัญก็คือ ป่า แต่มักพูดโดยกว้างๆ ไม่ได้ระบุลงไปชัดเจนว่าเป็นป่าแบบใด อยู่ที่
ไหน เช่น

.....

ชวัญหนีคิงแม่เจ้าวา
ชวัญเจ้าไปเล่นป่าพลันแกกก็ให้มามีอันนี้
ให้เจ้ามาอยู่เฮือนพื้นแผ่นดินชวัญฝากมุงหนา^๑

.....

(แผ่น = ไม้อกระดานสำหรับปู , ติผ้า

ฝาก = หยูกถ่ายชวัญคาใจกรอมงหลังคา)

ข. สถานที่จริงในต่างประเทศ สถานที่จริงแบบนี้ จะระบุชื่อ
เมือง หรือ ประเทศนั้นๆลงไว้อย่างเด่นชัด แต่ก็ไม่มีการพรรณนารายละเอียดของ
เมืองนั้น ประเทศนั้น เช่น

.....

ชวัญเจ้าไปตกแดนไกลและเมืองฮอกก็ให้มา
มาทั้งชวัญบุตรตาและลูกเต้าชวัญชาวอันอยู่ในเย็บ^๒

.....

หรือ

.....
มาครวราชชวัญชาวอยู่เมืองข้อยและเมืองชวัญก็ให้มามีอัน^๓

.....

^๑ จารุมิตร เว็บบอร์ด, "คำสุ่งวัณ" ของต้อ้อฮาน, หน้า ๑๑๘.

^๒ มุขุ ปริภุณ, ภูตกรวัณและโลกต่างๆ, หน้า ๑๕.

^๓ เว็บบอร์ด, หน้า ๕.

๒. สถานที่ที่ปรากฏในวรรณกรรม มักเป็นดินแดนที่ห่างไกลและ
ไม่ใช่มืองมนุษย์ เช่น

.....
ขวัญเจ้าไปอยู่ถ้ำเมืองแมนก็โหด
ขวัญศาไปอยู่แดนเมืองนาคก็โหด

.....
อนึ่ง มีการกล่าวถึงสถานที่ที่ขวัญไปหลง เล่นหลง เพลินที่แปลออกไป
ไปอยู่ชนิดหนึ่ง คือ การที่ขวัญไปเที่ยวเล่นอยู่กับมนุษย์จำพวกภูติผีปีศาจ หรือ ทอง เที้ยว
ผ่านดินแดนผี ผู้เชิญขวัญจึงต้อง เรียกขวัญกลับ ดังตัวอย่าง เช่น

.....
ขวัญเจ้าไปอยู่น้ำผีป่าช้า ก็โหดมือนี่วันนี้
ขวัญเจ้าไปเล่นน้ำผีพาย ก็โหดมือนี่วันนี้ ๒

.....
การที่บทขวัญมีระบุสถานที่ที่ขวัญไปท่องเที่ยวเหล่านี้ ใค้สะท้อนให้
เห็นถึงระบบความรู้ของชาวมาน และการเสนอความคิดที่มีพัฒนาการไปตามสภาพการ
ทางสังคม นอกจากนั้นยังมีการขอให้ขวัญไม่อยู่กับตัวกลัว โดยการนำเอาสิ่งที่เป็นมนุษย์
อันน่าขงทั้งหลายนามกล่าวถึง เพื่อหวังผลในทางอ้อมที่ว่า ต้องการให้มนุษย์ผู้มาร่วม
พิธีขวัญมีความระมัดระวังตนยิ่งขึ้น

จากการศึกษาบทขวัญทั้ง ๓ ส่วน ผู้วิจัยพบลักษณะเด่นชัดอย่างหนึ่ง ซึ่งมัก
จะปรากฏอยู่เสมอในรายละเอียดของส่วนขยายความ และส่วนขวัญ นั่นก็คือ ความ
เปรียบเทียบ ซึ่งจัดเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้เนื้อหาเกี่ยวกับ เรื่องนั้นๆ มีความชัดเจนยิ่งขึ้น
ความเปรียบเทียบทั้งในบทขวัญคน พิษ สัตว์ และสิ่งของ อาจจะแบ่งได้เป็น
๒ ชนิด คือ

๑. ความเปรียบเทียบที่เกี่ยวโยงไปถึงวรรณกรรมที่แพร่หลายเป็นที่รู้จักกันดี
จะแยกย่อยออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑ บุญ ปริพจน์, สูตรขวัญและโหราศาสตร์ , หน้า ๑๔.
๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

ก. ความเปรียบที่กล่าวถึงตัวละครจากวรรณกรรม เป็นการนำเอา
ตัวละครที่มีคุณสมบัติพิเศษจากวรรณกรรมมากล่าว เปรียบเทียบเพื่อขยายความของคน
พืช สัตว์ หรือ สิ่งของ ในบทสุภาษิตนั้นๆ เช่น บทสุภาษิตควายตอนหนึ่งที่ว่า

.....

ให้เป็นตัวสามารถเทียมพותרพี
มีกำลังดังพระยาราชสีห์ของอาจ
เทียมดังกษัตริษราชตัวชื่อเอราวัณ
อันมีในเมืองสวรรค์เทวโลก
เชิญขวัญเจ้ามากินน้ำในโตกโตคำ
ให้เจ้ามีกำลังดังหนุมานลธิเทษ
ตั้งมาท้าวการะเกดขี้เร็วมาร^๑
ตั้งสั่งครีพตัวหาญหักฉัตรแก้ว
ตั้งองค์ตัวเลิศแล้วถวายเป็นสาสน^๒

.....

จากตัวอย่างดังกล่าว จะพบความเปรียบที่ได้อิทธิพลมาจาก
วรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ และเรื่องการะเกด อันแสดงให้เห็นถึงความแพร่หลาย
ไปสู่ชาวพื้นถิ่นของวรรณกรรมทั้ง ๒ เรื่องนี้ด้วย

ข. ความเปรียบที่เกี่ยวโยงไปถึงสถานที่ในวรรณกรรม จะนำ
เอาสถานที่ที่มีความมั่นคงแข็งแรง หรืออุดมสมบูรณ์มาเปรียบเทียบ ดังตัวอย่าง
จากบทสุภาษิตตอนหนึ่งว่า

.....

ทั้งบุปผาให้ไหลมาบชาค
เป็นดังสระอโนดาตของท้าวเวสสุวรรณ^๓

.....

^๑ มาของท้าวการะเกด ชื่อ มณีกาบ สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้
^๒ จันทก ตามใจ, ประมวลตำราสุภาษิตสุโขทัยโบราณ, หน้า ๑.
^๓ เชื่อมเดียวกัน, หน้า ๕.

หรือ จากบทสวดวิชฺญคนเจ็บว่า

.....
ให้เจ้ายืนยาวมันปาน เขายุคันชรตั้งอยู่
ให้เจ้ายืนยาวมันปาน เขาสุเมรุโนราช
ให้เจ้ายืนยาวมันปาน สัตตบรรณคฤหา^๑

.....
๒. ความเปรียบที่เกี่ยวโยงไปถึงศาสนา จะนำเอาทั้งบุคคล สถานที่ และการกระทำที่มีปรากฏอยู่ในชาดก หรือพุทธประวัติมากล่าวเป็นความเปรียบเทียบ ดังตัวอย่าง จากบทสวดวิชฺญคนเจ็บว่า

.....
คือตั้งลานพระศรีมหาโพธิ
อันให้สำเร็จประโยชน์แก่พระโพธิญาณ
เป็นรมณียสถานอันวิเศษ
เทียบเคียงลานบ่อนพระเจ้าตัด เกศแหบฝังอโนมา
คือตั้งลานที่พระองค์ตรัสเทศนาธรรมจักกัปปวัตตนสูตร
เป็นตั้งลานบ่อนพระเจ้าประสูติในสวนลุมพินี^๒

.....
ความเปรียบในลักษณะนี้ ชี้ให้เห็นว่า ผู้แต่งจำเป็นต้องมีความรอบรู้ทางศาสนาอย่างกว้างขวางจึงจะสามารถดึงเอาเรื่องราว สถานที่ หรือตัวบุคคลในทางพุทธศาสนามาเป็นความเปรียบในบทสวดวิชฺญคนเจ็บได้

๔. ส่วนลงท้าย

เป็นส่วนจบของบทสวดวิชฺญคนเจ็บ แต่ไม่ใช่เป็นส่วนสำคัญนัก เพราะฉะนั้น ในบทสวดวิชฺญคนเจ็บบางบทจะไม่มีส่วนลงท้ายก็ได้ / ส่วนลงท้ายของบทสวดวิชฺญคนเจ็บนี้ พอจะจัดแบ่งได้เป็น ๓ ชนิด คือ

^๑ มนุ มริปณโณ, ศุภรังษวิญญและโลกถอง, หน้า ๑๖.
^๒ จินต ดวงใจ, ประมวลคำตักสิลาวิชฺญคนเจ็บ, หน้า ๗.

ก. ส่วนลงท้ายด้วยภาษาไทย เช่น

.....

โผพยาธิต่างตกไกล
โรคาโคลคลาตจาก
เคราะห์คลาตหากหายไป
สรรพโผภัยพัน โศก
ยกโยคกว้างให้อยู่สวัสดิ์เทาว์วันเทอญ^๑

ข. ส่วนลงท้ายด้วยภาษาบาลี เช่น

.....

ชยตุ ภาว
ชยมงฺคลํ นิพพาน
ปัจจุโย โทตุ ๒
หรือ

.....

ชยตุ ภาว
ชยมงฺคลํ
อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ^๓

ค. ส่วนลงท้ายที่มีข้อความผสมกันระหว่างภาษาไทยกับคาถาภาษาบาลี

ดังตัวอย่าง เช่น

.....

พุทฺธิ ปิค ฆมฺมํ ปิค สงฺฆํ ปิค
พุทฺธิ รัักษา ฆมฺมํ รัักษา สงฺฆํ รัักษา^๔

หรือ

.....

พระคาถาวา
ชยตุ ภาว ชยมงฺคลํ

^๑บุญ ปริพนโณ, กุฎารวัคฺและโศกทั๒, หน้า ๑๑.
^๒ไว้ร่วมเตี๒วกัน, หน้า ๑๕.
^๓จันต ดวงใจ, ประมวลทั๒กุฎารวัคโ๒ณ, หน้า ๑๓.
^๔ไว้

นิพพาน ปุจฉา โหตุ
ก็แล้วเท่านั้นก่อนแล

ในการแบ่งการศึกษาวิเคราะห์บทสູຂວັງຂອງชาวพื้นถิ่นอีสานออกเป็น ๔ ส่วน
นี้ ผู้วิจัยพบว่า ส่วนนำ และส่วนลงท้ายจะมีขนาดสั้น ส่วนขยายความมักจะยาว แต่
ส่วนสູຂວັງจะยาวที่สุด เนื้อหาของส่วนสູຂວັງ ไม่ว่าจะสູຂວັງอะไรก็ตาม ส่วนใหญ่จะมีความ
คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ จะมีการเรียกชວັງที่ลอยไปเที่ยวในที่ไกลๆ ให้กลับคืนมา
มีการกล่าวอวยพรให้คน พืช สัตว์ หรือสิ่งของนั้นๆ ประสบความสำเร็จทั้งยาม ความวิวัฒนาการ
ถาวร หรือ บ้างก็จะกล่าวเป็นคติเตือนใจผู้ได้รับการสູຂວັງ รวมทั้งผู้เข้าร่วมพิธีสູຂວັງ
ไปในตัว

มีข้อน่าสังเกตว่า บทสູຂວັງต่างๆ ส่วนใหญ่จะมีสำนวนโวหารอยู่ในเกณฑ์ที่
บ้างก็มีความเปรียบที่ลึกซึ้ง กว้างไกลแทรกอยู่หลายตอน ทั้งนี้เป็นเพราะ หมอสູຂວັງ
มีการตระเตรียมบทสູຂວັງของคนมาก่อน ด้อยค่าสำนวนของบทสູຂວັງจึงมีความงาม
ความไพเราะเสียยิ่งนัก

อนึ่ง ตามประเพณีการสູຂວັງนั้น ภายหลังจากการสູຂວັງแล้ว นิยมให้มีการผูก
ข้อมือ หรือ การประพรมน้ำพระพุทธมนต์เพื่อความ เป็นสิริสวัสดิมงคล การที่หมอสູຂວັງ
ชาวพื้นถิ่นอีสานนำใบมะยม หรือใบหญ้าม้ามาขุบน้ำมนต์แล้วสลัดไปยังผู้ที่มาร่วมพิธี รวม
ทั้งประพรมไปรอบๆบริเวณนั้น ถือได้ว่าเป็นส่วนที่ช่วยส่งเสริมให้ประเพณีการสູຂວັງมี
ความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ว่าที่จริงแล้ว การสູຂວັງนั้น จักกระทำขึ้นมาด้วยจุดประสงค์แฝง คือ ต้องการ
ปลอบประโลมใจตนเอง หรือ ต้องการจะทำให้ผู้ที่ตกใจ หรือเสียใจ มีกำลังใจ มีความ
มั่นใจขึ้นมาใหม่ ซึ่งอาจทำให้ผู้ได้รับการสູຂວັງเกิดความเข้มแข็ง เกิดความอบอุ่นใจขึ้น
ในบางกรณี การสູຂວັງก็เป็นการเตือนสติให้แก่ผู้ที่ได้รับการสູຂວັງได้เช่นกัน เช่น การ
สູຂວັງบ่าวสาว ให้ตระหนักถึงภาระหน้าที่ของการมีชีวิตคู่ หรือ การสູຂວັງนาค ก็จะทำให้
นาคได้คิดถึงชีวิตบรรพชาที่ตนจะต้องดำรงในอีกไม่นาน การสູຂວັງจึงเป็นเรื่อง
ของการนำจิตวิทยามาใช้ เพื่อผลประโยชน์ทางพฤติกรรมที่ดีขึ้นของผู้ที่ได้รับการสູຂວັງ

ตรวจ ในที่นี้ก็คือ กรวด หรือจรวด หรือที่ชาวอีสานเรียกกันว่า บั้งไฟนั้นเอง^๑
ความเชื่อเรื่องการเกิดบั้งไฟนั้นมีอยู่หลายกระแส แต่อาจสรุปได้เป็น ๓
กระแสใหญ่ด้วยกันคือ

๑. เกิดขึ้นมาเพราะอิทธิพลของศาสนา แยกได้ ๒ ชนิดดังนี้

ก. ศาสนาพุทธ

บั้งไฟจะจัดทำกันในระหว่าง เดือน ๖ ถึงกลางเดือน ๘ ซึ่งในช่วงนั้นจะมีวันสำคัญทางพุทธศาสนาอยู่วันหนึ่ง คือ วันวิสาขบูชา ชาวบ้านจึงได้จัดให้มีพิธีทางศาสนา เช่น บวชนาค สรงน้ำพระ รวมทั้งมีการละเล่นรื่นเริงเกี่ยวกับการแห่และการจุดบั้งไฟด้วย^๒ บั้งไฟจึงเป็นส่วนที่ช่วยทำให้พิธีกรรมเกี่ยวกับวันวิสาขบูชา มีความครึกครื้นขึ้น

นอกจากนั้น ยังมีความเชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า การจุดบั้งไฟนั้น มีจุดประสงค์เพื่อ สักการบูชาพระบรมสารีริกธาตุจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^๓

ข. ศาสนาพราหมณ์

ในศาสนาพราหมณ์มีเทพเจ้าองค์หนึ่งซึ่งมีความสำคัญมาก คือ พระอัคนี ถือกันว่า เป็นผู้ที่นำเครื่องสังเวจจากมนุษย์ไปสู่เทพเจ้าด้วยกัน การบูชากระทำใดทางหนึ่งโดยการจุดไฟ ลัทธิการบูชาเทพเจ้าแบบนี้ เมื่อตกทอดมาถึงชาว

^๑ เสฐียรโกเศศ, "อัคนีกริธา," ใน ประเพณีเบ็ดเตล็ด, (พระนคร : สมาคมสังคมนักการศึกษาศรีอยุธยา, ๒๕๐๘), หน้า ๒๖๕.

^๒ เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน (พระนคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๒), หน้า ๘๒.

^๓ ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๔๘๓ เอกสารการนิเทศการศึกษาศึกษา, ฉบับที่ ๑๔๘. (พระนคร : หน่วยศึกษานิเทศกรรมกรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๗), หน้า ๑๐.

พื้นดินอีสาน จึงได้มีการจุดบั้งไฟขึ้นเพื่อบูชาพญาแถน ซึ่งถือเป็นเทพเจ้าสำคัญของ คหฬ่ง
ของชาวอีสาน ๑

๒. เกิดขึ้นมาเพื่อขอฝน

ชาวพื้นดินอีสานเชื่อกันว่า พญาแถน เป็นเทพเจ้าที่สามารถบันดาล
ให้ฝนตกได้ ดังนั้น เมื่อเกิดความแห้งแล้งขึ้นบนพื้นโลก จึงมีการจุดบั้งไฟขึ้นไปเตือน
พญาแถนให้กระทำหน้าที่ของตน คือ การให้ฝนแก่มวลมนุษย์ บั้งไฟจึงมีลักษณะเหมือน
ผู้สื่อขารระหว่างแผ่นดินโลกกับฟ้าหรือพญาแถน ๒

๓. เกิดขึ้นมาเพื่อให้โอกาสแก่ประชาชนได้มาร่วมชุมนุมกัน

ในกรณีนี้ จะชี้ให้เห็นถึงพิธีกรรมการประกอบบั้งไฟ การแห่แห่น
และการจุดบั้งไฟ ว่าเป็นไปด้วยความสนุกสนานของประชาชน ก่อนที่จะต้องทำงานหนัก
คือ ทำนาในเวลาถัดไป ในช่วงของการแห่บั้งไฟนั้น เป็นช่วงที่สนุกสนานมาก หนุ่มสาว
ทั้งในและนอกหมู่บ้านจะได้มีโอกาสมาพบปะกัน ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะส่งเสริมให้บุตรสาวของ
ตนเข้าร่วมพิธีนี้ เพราะยังมีความเชื่อถึงคำกล่าวที่ว่า ถ้าผู้เฒ่าผู้แก่บ้านใดไม่ให้บุตร
สาวของตนไปร่วมในพิธีแห่บั้งไฟ ผู้เฒ่าผู้แก่นั้นจะตกนรกและเป็นผู้ทำให้บ้านเมือง เกิดอ
ร้อน ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดภาวะข้าวยากหมากแพงขึ้น ๓ อย่างไรก็ตาม สิ่งที
แฝงอยู่ในพิธีนี้ก็คื การทำให้ชาวบ้านมีความสนิทสนมกลมเกลียวมีความสมัครสมาน-
สามัคคีกันยิ่งขึ้นไป

ตามคติความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดบั้งไฟ ๓ กระแสนี้ กระแสที่ ๒ นี้จะ

ลพดลจกรรณมหาวิทยาลัย

๑ สิริวิวัฒน์ คำวันสา, นิทานท้าวผาแดง - นางไอ่และประเพณีบั้งไฟ
(พระนคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๑), หน้า ๒๐๘ - ๒๑๐.

๒ ศักดิ์ศรี แยม้นัดดา, "เซ็งบั้งไฟ," ความรู้คือประทีป ๓/๘ : ๒๑.

๓ ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ เล่ม ๒ , หน้า ๔๔๐ - ๔๔๑.

เป็นกระแสที่ชาวบ้านพื้นถิ่นอีสานยึดถืออย่าง เป็นจริง เป็นจังมากกว่ากระแสอื่น ทั้งนี้อาจพิจารณาได้เป็น ๒ ประเด็นว่า

ก. สภาพทางภูมิศาสตร์ของภาคอีสานมีลักษณะเป็นที่ราบสูง ดินก็เป็นที่ดินปนทราย นำ้ซึมผ่านไคง่าย ไม่เก็บน้ำ ทำให้พื้นที่โดยทั้วๆไปแห้งแล้ง ขาดแคลนน้ำที่จะนำมาใช้ในการเกษตรกรรม ชาวบ้านจึงต้องแสดงออกในรูปของการอ้อนวอน เทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้ช่วยตนด้วยการคลบ้นศาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

ข. ชาวพื้นถิ่นอีสานมีความผูกพันกับผีสง เทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายอย่างแน่นแฟ้น ประกอบกับเมื่อเกิดภาวะแห้งแล้งไม่อาจพึ่งพาใครได้ ชาวอีสานจึงถือว่าพญาแถนเป็นเทพเจ้าแห่งฝน จึงใช้วิธีจุดบั้งไฟไปบอกพญาแถนให้ช่วยเหลือในเรื่องนำ้ทำสำหรับงานคาน เกษตรกรรม และการยังชีพคานอื่นๆ

นอกจากนั้น หากพิจารณาถึงกำเนิดบั้งไฟทั้ง ๓ กระแสในเชิงต่อเนื่องกันแล้ว จะพบว่า กระแสที่ ๓ เป็นกระแสที่มีความสืบเนื่องไปจากกระแสที่ ๒ อีกทอดหนึ่ง กระแสที่ ๓ จึง เป็นกระแสที่ช่วยเน้นให้เห็นถึงกำเนิดของบั้งไฟตามความเชื่อในกระแสที่ ๒ ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ในการแห่บั้งไฟนั้น เพื่อให้เกิดความสนุกสนาน จำเป็นต้องมีดนตรีและคำร้อง หรือ บทเห่ประกอบ คนตรีที่ใช้ประกอบการแห่บั้งไฟ ได้แก่ แคน กลองรำมะนา กลองยาว ฉิ่ง ฉาบ และฆ้อง เป็นต้น ส่วนบทเห่หรือที่เรียกกันว่า กายเห่ซึ่งนั้น จะมีหัวหน้าคนหนึ่ง เป็นผู้ร่อนนำให้คนอื่นๆร้องตาม เป็นอยู่คั้งนี้ตลอดการแห่

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะเนื้อหาของร้อยกรองที่เป็นบทเห่บั้งไฟอย่างละเอียดแล้ว สามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. บทเห่ที่ใช้อยู่คำสุภาพ ธรรมดา แยกย่อยได้เป็น ๒ ชนิด ดังนี้
 - ๑.๑ บทเห่ที่เป็นเรื่อง ส่วนใหญ่จะปรากฏอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

๑.๑.๑ เรื่องราวจากนิทานหรือวรรณกรรม

จะนำเอานิทานหรือวรรณกรรมเรื่องที่แพร่หลายไปกล่าวเป็นบท
เชิงไม่ว่าเรื่องนั้นจะสั้นหรือยาวอย่างไร เช่น เรื่องกองข้าน้อยฆ่าแม่ หรือเรื่อง
ท้าวผาแดง - นางไอ่ เป็นต้น และเป็นที่น่าสนใจ เกกว่า บทเชิงที่นำเนื้อเรื่องมาจาก
นิทาน หรือวรรณกรรมนั้น มักจะแยกออกได้เป็น ๓ ส่วน คือ

ก. ส่วนนำเรื่องหรือส่วนไหว้ครู

มักจะไหว้อย่างสั้นๆเพียงวรรคเดียว เช่น

โอมพุทโธโมไม่เป็นเค้า^๑

.....

แต่บางครั้งก็มีบทไหว้ครูอย่างยาว เช่น

โอมพุทโธโมไม่เป็นเค้า

ขอยสิเว้าตั้งแต่เคิมมา

นโมนมาวันทวันทอง

นอม เกศกอง ไหว้แกวทั้งสาม

ไหว้ไปตามทุกหนทุกแห่ง

มาชอยแกงชอยแถมชอย เคิม

มาชอย เสริมปัญญาไว้อง

ให้สอคล้องคืดไค้ไว

ไค้ทันใจทันมือทันปาก

อย่าไค้ยากแคงภาคค่างลอน^๒

.....

^๑จารุวรรณ ชรรมวัตร, "คคิชาบ้านอีสาน" เอกสารทางวิชาการ ศูนย์
ศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม,
ม.ป.ป.), หน้า ๘๒.

^๒สิริวัฒน์ คำวันสา, นิทานท้าวผาแดง - นางไอ่ และประเพณีบุญบั้งไฟ,
หน้า ๒๑๘.

ข. ส่วนเนื้อเรื่อง

จะเป็นการกล่าวถึง เนื้อหาของนิทาน หรือวรรณกรรม เรื่องที่แปลงมา เป็นบทเชิง ในตอนแรกนิยมบอกว่า บทเชิงนั้นได้อิทธิพลมาจากที่ใด ดังตัวอย่าง บทเชิงบังไฟเรื่อง ท้าวผาแดง - นางไอ่ ว่า

.....

ขอยสิเวาคิดค่อนิทาน

ประวัติการผาแดง - นางไอ่

.....

จากนั้น จะเป็นบทเชิง ที่กล่าวถึง เนื้อเรื่อง ไปตามลำดับจนกระทั่งจบ เรื่อง ดังตัวอย่างจากบทเชิง เรื่อง กองชวานอยผาแม่ ตอนหนึ่งว่า

.....

มีชวานายากจนคนหนึ่ง

อาศัยพึ่งแห่งลูกชายตน

บั้นโคนบิดาตายจาก

ไต่ลำบากทำอยู่ทำกิน

ฝนตกรินฮ่ากายกะแข็ง

มือหนึ่ง แกรงให้ลูกไปนา

ถึง เวลาฤดูไถหว่าน

เคื่อนหกผาน เข้าสูยามค่ำ

ลูกชายนำรุงควายไปก่อน

.....

(โคน = นาน, ฮ่า = แข็ง, กรำ)

ค. ส่วนลงท้าย

เป็นส่วนปิดเรื่อง บอกให้ผู้ฟังทราบว่าเรื่องจะจบลง

แล้ว ดังตัวอย่าง เช่น

.....

ยุคีกาลง ไว่สาากอน

มัน เป็นบอบจบแล้วพอดี

เอาละคืขอเซากอนแล้ว

(คื = นะ เซา = หยุค , พัก)

๑.๑.๒ เรื่องราวจากหลักกรรม หรือคำสั่งสอน

จะนำเอาหลักกรรม หรือคำสั่งสอนที่ควรยึดถือควรปฏิบัติมากล่าวเป็นบทเชิง ทั้งนี้เพื่อสอนใจผู้ฟัง หรือผู้เข้าร่วมพิธีเชิงบังไฟไปในตัว หลักกรรมคำสั่งสอนนั้น แบ่งได้เป็น ๒ ประการ คือ

ก. หลักกรรมคำสั่งสอนที่ได้มาจากวรรณกรรมคำสั่งสอนโดยตรง เช่น กาบพระมนี ซึ่ง เนื้อหาจะกล่าวสอนให้คนมีศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นหลัก ดังตัวอย่าง เช่น

.....

พระมนีอยู่หัว เป็น เจ้า

เวาไปหนายังกวางกว่าหลัง

อนิจจังถูกหลานเต็มบ้าน

เจาอยากรานปะฮี้ตคลองกรรม

ให้บำเพ็ญภาวนาอย่าขาด

ให้ตักบาตรอย่าขาดวันสี่ล ๒

.....

^๑ กองพล นครวัดส์ และพงษ์ไทย เพชรดี, ชุมนุมกบฏวังบ่อไฟ, หน้า ๗๖.
^๒ จารวรรณ ชรรณวัตร, "ดตฺยชาวมันอํกาน", หน้า ๘๒.

ข. หลักธรรมคำสอนที่ได้มาจากแบบอย่าง หรือธรรมเนียม
ประเพณีที่ชาวพื้นถิ่นอีสานยึดถือปฏิบัติกันมา นั่นก็คือ ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ดังตัวอย่าง
เช่น

.....

โลกเรามีบุคคลเป็นใหญ่
เอาใจใส่ตามฮีตตามคอง
ฮีตสิบสองตามคองสิบสี่
ฮีตอายุยี่สิบสองขะกรรรม
ฮีตสองทำเอาพื้นมาไว้
ฮีตสามให้หายกตักเตือน
ให้ทำเพียรเอาบุญชาวจี ๑

.....

หรือ

.....

สิบสองโคกแก่พระราช
ให้รักษารวมทศราช
อย่าให้ขาดธรรมสิบประการ
ทิดหรือจารย์ฟัง เอาไว้แน่
อย่าเห็นแก่ขี้คร้านบ่ดี
สิบสามมีลูกเขยมาสู่
ให้เจ้าอยู่สารวมวาจา ๒

.....

๑.๒ บทเข็งที่กล่าวถึงการขอ
บทเข็งชนิดนี้จะประกอบไปด้วยส่วนสำคัญ ๒ ส่วน คือ

๑ อัจฉรินทร์ คำวันทา, นันทนัทธดาเดบ - กองไซ... , หน้า ๕๕๕.
๒ เรืองเตียวกัน, หน้า ๕๕๗.

๑.๒.๑ ส่วนของการขอ

เนื้อหาจะกล่าวถึงการขอบริจาคปัจจัย ไม่ว่าจะ เป็นเงินทอง สิ่งของ อาหาร หรือแม้กระทั่ง เหล้า เพื่อนำไปเลี้ยงดูกันในชบวนแห่ หรืออาจจะขอเพื่อนำไปเป็นปัจจัยถวายพระก็ได้ ตัวอย่าง เช่น

.....

ขอเหล้าเค็คนำเจ้าจักโอ
ขอเหล้าโหนำเจ้าจักถวย
หวานจวยจวยใส่ปากหลานชาย
คักมายายหลานชายให้กู
ยายบอญูกับหนี่ ๑

.....

๑.๒.๒ ส่วนของการให้พร

หลังจากที่พวกเซ็งบั้งไฟโคสิ่งของที่ตนขอจากชาวบ้านแล้ว ชบวนเซ็งก็จะเซ็งให้พรแก่ผู้บริจาคปัจจัยนั้น เนื้อหาของบทเซ็งให้พรมักจะขอให้ผู้บริจาคมียายุยืนยาว ประกอบอาชีพใดก็ได้ให้วัฒนาถาวร และประสบความสำเร็จมีความสุขอยู่ตลอดไป เช่น

.....

ให้เจ้าคอยอยู่สุขสบาย
อายุหลายโคพันโคหมื่น
อันอันอื่น เป็นเงิน เป็นทอง
เป็นสิ่งของ วัวควายช้างมา
อญาเป็นห้าตายถิมตายกอง
แมนสิ่งของอันใดกะซาง
ให้เจ้าห่างจากโรคโรคา
ทางกายาหรือกายของเจ้า

ให้เจ้าเลาไ้มีความสุข
ให้สนุกนึ่งกินนึ่งอยู่
ให้มีคุณอนชอนสาเคอ^๑

มีข้อนำสั่ง เกกว่า บทเข็งที่กล่าวถึงการชอนนี้ ผู้เข็งจำเป็นตองนำเอาหลักจิตวิทายามาประกอบการเข็งควย กล่าวคือ ผู้เข็งตองทริครองดูวา จะใช้อยคำสำนวนไวหาร เช่นใดจึงจะทำให้ชาวบ้านฟังพอใจและยอมบริจาศปจจัยให้กับชบวนเข็งในที่สุด เมื่อเป็นเช่นนั้น เนื้อหาของบทเข็งชนิดนี้ จึงมักเต็มไปควยการสรรเสริญการออกคองนิงวอนเป็นส่วนใหญ่ ดังตัวอย่าง เช่น

.....
เงินบาทเคียวมพอกชไฮ
ชายเอาใหม่ไคหากระเฉอ
หรือแมน เวอสิมไคชอย
ชอง เล็กนอยเจ้าอย่าสิแพง
ไบแดงแดงชชอยบเกี้ยว
บมาเหนียวกววนเจ้าคอกนาง
ชอแศตตางคเงินบาทเงินเบี้ย
มันสิเหี้ยวชชอยจั้งช
ไคบนอสิไคบลลา
ไคชอยสาชชอยสิหนี^๒

ศูนย์วิจัยภาษาและ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(แพง = ทวง เหี้ยว = ตก , หลน)

๒. บทเข็งที่มีเนื้อหาคลก
ผู้เข็งจะกล่าวบทเข็งให้คลกชบวนชบช้น ทั้งนี้เพื่อให้ชบวนชบช้น
รวมทั้งผู้ฟัง ไคมีโอกาศยิ้มหัวสนุกสนาน จะได้ฉอนคลายความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าไป

^๑ ทองพูล พรสวรรค์ และ พงษ์ไทย เพชรดี, ชุมนุมกาพย์เข็งม้องไฟ, หน้า ๘๗.
^๒ เจืองเสี่ยวกัน, หน้า ๘๓.

ในคำ กิ่ง เชนบท เข็งถามหาเตาคอนหนึ่งว่า

.....
 แม่นอนอันตีเสียเสียหาย
 บเสียคายทอเตาโศน์
 เห็นมานบนอสาวนาง
 เจ้าอย่าพรางอย่าท้ออย่าหลอก
 เคียวขอยบอกคำรวจมาจับ
 เอาไปปรับเสียเงินตั้งร้อย
 เตาชองขอยเจ้าลักเอามา ๑

.....
 (ทอ = เท่า โศ = ศัว ศัว = โททก)

หรือ

แม่เถาเอยลูกเขยมาแล้ว
 แม่เถาแก้วไปลื้อยู่ไส
 อยู่คีไฟตาเหลื่อมเม้าเม้า
 ขอยมาเวาแม่เถาอย่าหนี
 ไทยเอื่อนนี้ไปไสมิคมี
 หื้อไปลื้อยู่ส่วมหยอกกัน ๒

.....
 (ลื้อ = หลบ ไส = ไท คีไฟ = เตไฟ

ตาเหลื่อมเม้าเม้า = ตาคองแสงไฟเป็นประกายวาว มิคมี = เจียบ)

๓. บทเข็งทิมเนื้อหาหยาบโลน

บทเข็งชนิดนี้จะกล่าวถึง เรื่องลามกหยาบโลนทางด้านอวัยวะเพศ
 หรือค่านเพศสัมพันธ์เป็นหลัก ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ผู้เข็งนำเป็นผู้ชาย และมักจะคิมสุรา

๑ ทอของ พรวลัด และของไทย เพชรดี, ชมหมกพยี่เข็งป้อไฟ..., หน้า ๙๑.

๒ สัจวิวัฒน์ คำวันคำ, นิทานท้าวผาแดง - โดงไฉ..., หน้า ๕๒๐.

ยอมใจจนมีความกล้าพอสมควรที่จะกล่าวถึง เรื่องหยาบโดยไม่นึกอาย แต่ถ้าจะว่าโดย
จริงแล้ว เรื่องหยาบโสนต่างๆนั้นสำหรับชาวพื้นถิ่นทั่วไปก็มีได้ถือเป็นเรื่องน่าละอาย
แต่อย่างใด กลับถือเป็นเรื่องขรรคมคาที่ชวนสนุกสนานเรื่องหนึ่ง ดังนั้น บทเชิงบังไฟ
จึงมีเนื้อหาหยาบโสนปรากฏผู้มีไร่น้อย เช่น

.....

สาวบ้านอื่นมีตัวบ้านโค

สาวไปฝากบ้านเพื่อน

สาวหัวเคียนบาน เหลาบานขาม

สาวนงามอยู่บ้านห้วยแอง

สาวปากแหวง อยู่บ้านหนองค้อ

สาวหมอ-ง ออยามาทางพี่^๑

.....

(โป = นูน พี่ = นี)

หรือ

.....

ขอยสี่แล้วขอยกะบั้น

ยัง เป็น-็ของนางคือเกา

ยัง เป็น เคาของ เจ้าโคมโมม

ในสีโจอมของ เจ้าไปได้^๒

.....

(สี = รวมประเวณี โจอม = ยก)

อย่างไรก็ตาม ในขบวนแห่บังไฟมิได้มีแค่เรื่องหยาบโสนปรากฏเฉพาะใน
บทเชิงเท่านั้น ในทางองค์ประกอบของขบวนแห่ก็มีสิ่งตามกบปณอยู่ด้วย กล่าวคือ มีการ
ปั้นรูปหุ่นชายหญิงที่มีกลไกกระดูกด้วย เชื่อกันว่า เพศสัมพันธ์ให้เห็นอย่างชัดเจน

^๑ สิริวัฒน์ คำพิลา, นิทานพื้นบ้าน - บางใต้... , หน้า ๕๒๑.

^๒ จารุวรรณ ชรรมวัตร, "ดอธาวบ้านอีสาน" , หน้า ๘๕.

เรื่อง เพศที่ปรากฏทั้งในบทเชิงและรูปหุ่น จึง เป็น เรื่องที่น่าศึกษาพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง
เมื่อสืบสาวถึง คติความเชื่อกัน เดิมของมนุษย์ตั้งแต่สมัยบรรพกาลแล้ว จะพบว่าในยุคแรกๆนั้น มนุษย์ต้องต่อสู้กับธรรมชาติอย่างน่าหวาดหวั่น และไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติได้จึงต้องวิ่งวอนธรรมชาติให้ปราณี ในลักษณะนี้จึงทำให้เกิดระบบการนับถือผีต่าง เทวดาขึ้นมา

ระยะถัดมามนุษย์เริ่มรู้จักทำการ เกษตรกรรม จึง ได้สร้างพิธีกรรมเกี่ยวกับความเจริญงอกงาม (fertility rites) ขึ้น ด้วยเหตุผลที่ว่า ต้องการให้ผีต่าง เทวดาในธรรมชาติช่วยเอื้ออำนวยสิ่ง ที่คนต้องการ และประกอบกับมนุษย์เชื่อกันว่าฟ้า เป็น เทวดาเพศชาย ดิน เป็น เทวดาเพศหญิง ฟ้าให้ฝนทำให้พืชบนแผ่นดินงอกงาม มีความอุดมสมบูรณ์ แต่ถ้าวาดใจฟ้าไม่ทำหน้าที่ คือ ไม่ให้ฝน พืชบนพื้นดินก็จะตาย เกิดความเดือดร้อนต่อมนุษย์โดยทั่วไป มนุษย์จึงคิดหากรรมวิธีต่างๆที่จะทำให้ฟ้าไม่ลืมหน้าที่ของตน อย่างหนึ่งคือ การปั้นรูปหุ่นในทารวมเพศประกอบพิธีแห่บั้งไฟ ซึ่งจะจุดขึ้นไปเตือนให้ฟ้าได้ตระหนักในหน้าที่ของตน เมื่อฟ้าได้เห็นการกระทำเช่นนั้นของมนุษย์ก็จะสำนึกในหน้าที่ ในที่สุดก็ไม่อาจเพิกเฉยอยู่ต่อไปได้ ต้องส่งฝนซึ่งก็คือ น้ำ เชื้อลงมา ดิน หรือนางขรณีก็รับน้ำเชื้อหรือน้ำฝนไว้ ไม่ช้าพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆก็จะเจริญงอกงาม^๑

ด้วยเหตุดังนั้น ถ้าจะกล่าวไปแล้ว บั้งไฟ รูปหุ่น รวมทั้งความหยาบคายทางถ้อยคำจากบทเชิง กางก็เป็นเพียงสื่อสัญลักษณ์ที่มนุษย์ส่ง ทอดไปยังฟ้าหรือเทวดาหรือพญาแถน ให้รับรู้ถึงความวิฤตของ โลกมนุษย์ และหาโอกาสช่วยเหลือในที่สุด เพราะฉะนั้น ความหยาบโลนของบทเชิงจึง เป็นสิ่งประกอบรูปหุ่นให้มีความหมายสมบูรณขึ้นและตรงตามจุดประสงค์ของพิธีกรรมเพื่อความเจริญงอกงามเท่านั้นเอง หากได้มีความหมายไปในทำนองหยาบซาลามกแต่อย่างใดไม่

^๑ เสรีรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, หน้า ๑๐๑ - ๑๐๓.

บทเชิงนางแมว

การแหนางแมว เป็นพิธีกรรมที่ชาวพื้นถิ่นจะจัดทำขึ้นเมื่อเกิดภาวะแห้งแล้ง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้ไม่สามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรมหรือกิจการใด ๆ ได้ สาเหตุที่ต้อง แอวแมวไปเพื่อให้ชาวบ้านในละแวกเดียวกันเอนำมารคนั้น เป็นเพราะว่า แมวเป็นสัตว์ที่ไม่ชอบน้ำและชาวอีสานเชื่อกันว่า ถ้าแมวร้องครวญไคฝนจะตกครวญนั้น ครั้นเกิดความแห้งแล้ง จึงได้จับแมวมาขังแล้วสาคนำรคแมวให้แมวร้องมากที่สุด เพื่อว่าฝนจะไคตกลงมาไม่แห้งแล้งอีกต่อไป

การคัดเลือกแมว เขาพิธีนี้ ชาวอีสานจะคัดเลือกเอาแมวตัวเมียสีดำ ๑ ตัว เป็นอย่างต่ำใส่ลงไปในเชิงมีคานหาม หามไปตามบ้านผู้คนต่างๆให้เขาได้สาคนำนางแมวกันอย่างทั่วถึง ขณะแหนางแมวไปนั้นจะมีขบวนเชิงประกอบด้วยเพื่อความครึกครื้น

เมื่อบ้านใครคน้านางแมวแล้ว ก็มักจะบริจาคข้าวปลาอาหาร ตลอดจนเหล้าหรือของกินอย่างอื่นให้แก่ผู้รวมขบวนแห่ ดังนั้น การแหนางแมวจึง เป็นพิธีที่แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้าน เพื่อประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อด้วยความสนุกสนาน

ในขณะที่แหนางแมวไปตามบ้านต่างๆนั้น จะมีการกล่าวบทเชิงประกอบเนื้อหาของบทเชิงนางแมวส่วนใหญ่จะกล่าวถึง การวิงวอนให้ฝนตกลงมา เพื่อลดความแห้งแล้งบนพื้นโลกและชี้ให้เห็นว่า ถ้าฝนไม่ตกพืชพันธุ์ต่างๆจะล้มตาย ทำความยากลำบากให้กับมวลมนุษยเป็นอย่างมาก ดังตัวอย่างเช่น

เชิงอีแมนางแมว

สองแมวแมวขอเบ็ดขอไค

ขอไคสองไหขอฝน

ขอน้ำมนตฮคหัวนางแมว

.....

^๑ พันทอง ธรรมนิมิตร, "เชิงกันเกล้า," ใน สมมติไทยเฮา (ชุดราชินี : วิทยาลัยดุริยางคศิลป์, ๒๕๑๙), หน้า ๓๗.

ฝนตกขาวไฮตายนาค
ฝนตกขาวนาคายแลง
น้ำกั้แห้งขาดไฮชาคณา
เพลงมาฝน เพลงมา^๑

นอกจากนั้น ยังมีการ แข่ง ขอบอาหารจาก เจ้าของบ้านต่างๆที่ ขบวน แข่ง เดิน
ผ่านไป เช่น

.....
บโคคางนาง แมวบหนี
บโคกินปลา เพราะหนูกัดขาว
บโคขาว เหล้าเค็ดกะเอา เหล้าโทกะเอา^๒

.....
(เหล้าเค็ด = นำเมาที่กลั่นแล้ว เหล้าโท =
กะแซ)

อันนี้ ในเนื้อหาของบทแข่งนางแมวบางสำนวน ยังกล่าวถึงการขายลูกสาว
เพื่อเอาเงินทองจากการขายลูกนั้นมาเป็นปัจจัยในการยังชีพต่อไป ดังตัวอย่าง เช่น

.....
แม่เถาเอยอยาฟ้าวขายลูก
ขาวเพื่อนปลุกลูกไม้เพื่อนแพง^๓

.....
(ฟ้าว = รีบ แพง = หวง)

บทแข่งนางแมวจึง เป็นบทแข่งที่เกิดมาจากสภาวะธรรมชาติบีบบังคับ
ผสมกับความเชื่อที่ เค็ม และอคติไมไ่ที่จะสอศแทรกสภาพสังคมขณะ เกิดความแห้งแล้ง
นั้นเข้าไปควย ทำให้เนื้อหาของบทแข่งนางแมวมีคุณค่าที่น่าใคร่ครวญยิ่งขึ้น

^๑ รัชกาล สมณนิมิตร, "เซ็งกันเหล่า," ใน สมบัติไทยเรา, หน้า ๓๗.
^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

สำหรับบทเชิงที่เกี่ยวกับพิธีกรรมขอฝน นอกจากจะปรากฏเป็นบทเชิงบังไฟ และบทเชิงนางแมวแล้ว ยังมีปรากฏเป็นบทเชิง แม่นาง คงอยู่อีกชนิดหนึ่ง แต่ผู้วิจัยเห็น ว่าบทเชิง แม่นาง คงมี เนื้อหาทำนอง เกี่ยวกับบทเชิงนางแมว คือ เป็นการกล่าวถึงสภาพ ของพืชพันธุ์มีฐานะอาหารขณะประสพภาวะแห้งแล้ง และจะวิงวอนขอให้ฝนตก นอกจากนั้น พิธีแห่แม่นาง คง เป็นพิธีที่ไม่แพร่หลายกว้างขวางนัก ผู้วิจัยจึงมีใต้นำมากล่าวถึงในที่นี้

บทเชิงพระเวสสันดร

ถือเป็นบทเชิงที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา กล่าวคือ ในราวเดือนสี่ ทางภาคอีสานจะมีพิธีทำบุญพระเวส หรือที่ทางภาคกลาง เรียกกันว่าเทศน์มหาชาติกันเอง ในพิธีนี้ ชาวบ้านจะมีการแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง โดยสมมติว่า ชายป่าคน หนึ่ง เป็นเขาวงกต พระเวสสันดรประทับอยู่ที่นั่น ชาวบ้านจะจัดขบวนแห่เชิญพระเวส- สันดรเข้ามาสู่เมือง คือวัดที่ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธี ในเวลาแห่จะมีเครื่องดนตรี ประกอบเพื่อความสนุกสนาน เครื่องดนตรีเหล่านั้นได้แก่ กลองยาว ฉาบ ฉิ่ง หรือ โทน เป็นต้น

สำหรับสิ่งสำคัญมากสิ่งหนึ่งของขบวนแห่ ก็คือ ภาพวาดเป็นเรื่องราวของ พระเวสสันดร ซึ่งวาดลงบนผ้าขาวยาวหลายสิบ เมตร และชาวบ้านจะถือเข้าร่วมพิธี ไปด้วย

เพื่อให้พิธีการนี้มีความสมบูรณ์ ขณะแห่จึงต้องมีบทเชิงร้องประกอบ เนื้อหา ของบทเชิง ส่วนใหญ่จะกล่าวถึง เรื่องของพระเวสสันดรอย่างรวบรัด จะเน้นเฉพาะ ความที่กล่าวเชิญพระเวสสันดร พระนางมัทรี กัมมา และชาติ กลับเข้าเมืองสี่พี เป็นพิเศษ ดังตัวอย่าง เช่น

๑ อานรายละเอียดยุคเพิ่มเติมใน จารุวรรณ ธรรมวัตร, "คติชาวบ้านอีสาน",

.....

เชิญเกิดเวสสันดร
 พงษ์อรแม่ตรี
 คินเมื่อเมืองสีพี
 กลับบุรีเป็นราชา
 ปกครองเหล่าอาณา
 เชิญเกิดหน้าพระลูกเอย
 เชิญเกิดพระลูกเอย
 เมื่อเสวยโภชนา
 มากินผลผลา
 ครองวณาไม่สมควร

.....

น่าสัง เกตว่า บทเชิงพระเวสสันดรสำนวนนี้ มีลักษณะการแต่งสร้างคล้าย
 กาพย์ยานี ๑๑ มาก ไม่ว่าจะในด้านจำนวนคำหรือสัมผัส รวมทั้งศัพท์กอนข้างสูง
 สำนวนโวหารสละสลวยกว่าปกติ จึงชวนคิดว่าบทเชิงนี้พยายามแต่งให้เป็นกาพย์ยานี
 มากที่สุด เพื่อให้ตรงกับลักษณะของ "ถาพเชิง" อย่างไรก็ตาม อาจสรุปได้ว่า
 บทเชิงพระเวสสันดรนี้เป็นบทเชิงที่ใช้ประกอบพิธีกรรมเพื่อให้พิธีกรรมนั้นมีความ
 สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

รอยกรองที่เป็นบทหมอลำ

หมอลำ เป็นการแสดงที่มีความแพร่หลายมากในพื้นที่อีสาน เช่น เกี่ยวกับความแพร่หลายของลิเกและลำตัดในภาคกลาง โน้ราในภาคใต้ และการขับซอในภาคเหนือ แต่แม้ว่าการแสดงดังกล่าวจะมีความแพร่หลายในแต่ละพื้นที่ภูมิภาคไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ทว่าชนบในการแสดงออกก็มีความผิดแผกกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพและข้อกำหนดทางสังคมแห่งนั้นๆ เป็นหลัก

สำหรับการแสดงหมอลำของชาวพื้นถิ่นอีสานนั้น ในสมัยหนึ่งได้แผ่อิทธิพลไปครอบคลุมการแสดงมหรสพของชาวกรุงเทพฯ จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับทรงประกาศห้ามเล่นหมอลำหรือแอวลาว^๑

ประเภทของหมอลำ

โดยปกติ หมอลำจะแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. หมอลำกลอน
๒. หมอลำหมู่

หมอลำกลอน

หมอลำกลอน ได้แก่ หมอลำที่ลำด้วยบทกลอนโดยใช้ทำนองลำกลอน หรือทำนองลำทางสั้นซึ่ง เป็นทำนองลำที่ค่อนข้างเร็ว การแสดงหมอลำกลอนนี้จะแสดงกันบนเวทีที่ปลูกยกพื้นให้สูงขึ้น เรียกกันว่า ห้างหมอลำ ไม่มีฉากกัน ทั้งนี้เพราะต้องการให้ผู้ชมผู้ฟังจากทุกด้านทุกมุมสามารถมองเห็นได้โดยทั่วถ้วนกัน ส่วนจำนวนผู้ดำเนิน อาจจะเป็นคนเดียว สองคน หรือสามคนก็ได้ขึ้นอยู่กับชนิดของหมอลำกลอนนั้นๆ

หากจะพิจารณาแบ่งหมอลำกลอนออกตามจุดมุ่งหมาย ท่วงทำนอง ตลอดจนวิธีการลำแล้ว จะสามารถแบ่งได้เป็น ๖ ชนิด คือ

^๑ อานรายละเอียดยุคในภาคผนวก หน้า ๒๖๕ - ๒๖๖.

- ๑. หมอลำพื้น
- ๒. หมอลำผีฟ้า
- ๓. หมอลำสอง
- ๔. หมอลำก๊วยแกบ
- ๕. หมอลำกลอนแบบธรรมคา
- ๖. หมอลำชิงชู หรือ หมอลำชิงชาย

๑. หมอลำพื้น

หมอลำพื้นหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หมอลำเรื่อง เป็นศิลปะการแสดง หมอลำที่เชื่อกันว่าเกิดขึ้นมาก่อนหมอลำประเภทอื่นๆ จุดมุ่งหมายของหมอลำพื้นก็คือ ต้องการจะเล่านิทาน หรือเหตุการณ์ต่างๆให้ผู้ฟังฟังโดยใช่แค่นเป่า เป็นทำนอง - ประกอบ การลำพื้นในยุคแรกจะใช้ผู้ลำเพียงคนเดียวสวมบทบาทเป็นตัวละครทุกตัว ตามท้องเรื่อง การแต่งกายของผู้ลำก็แต่งอย่างชาวบ้านสามัญธรรมดา กล่าวคือ มักนุ่งเสรงใหม่/โจงกระเบน สวมเสื้อปานคอกลม มีผ้าขาวมาพาดไหล่ และผ้าขาวมานี้จะใช้ประโยชน์สอดแทรก เช่น เมื่อผู้ลำแสดง เป็นบทผู้หญิงก็ใช้ผ้าขาวมาต่างสไบ ครั้นแสดง เป็นบทแม่ลูกอ่อน ก็จะพับผ้าขาวมาเป็นลูก อุ้มเหล็กอมไปมา หรือหากเป็น ตอนตัวละครลงเรือ ก็จะนำผ้าขาวมามาสอดเข้าหว่างขาทำเสมือนขึ้นเรือไป เป็นต้น

ส่วนทำนองลำที่ใช้ลำนั้นเป็นทำนองลำยาว ซึ่งเรียกในชื่ออื่นได้ว่า ลำโหนดังหรือลำอ่านหนังสือ^๑ ในบางครั้งก็อาจเรียกทำนองลำสำหรับลำพื้น ได้ว่าเป็นทำนองลำทางสันแบบโบราณ^๒ อันเป็นทำนองที่ค่อนข้างช้าทำนองหนึ่ง

ปัจจุบัน หมอลำพื้น เสื่อมความนิยมลงแล้ว

^๑ จารุวรรณ ธรรมวัตร, "ประสบการณ์จากการศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้าน" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ "เพลงพื้นบ้านภาคกลาง" จัดโดยคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ ๑๒ - ๑๔ มิถุนายน ๒๕๒๓ ที่ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพฯ , หน้า ๓.

^๒ เจริญชัย ชนม์ไพโรจน์, "หมอลำ" วารสาร วศ.มหาสารคาม : ๕๐.

๒. หมอลำผีฟ้า

หมอลำผีฟ้า เป็นหมอลำที่ลำเพื่อรักษาผู้เจ็บไข้ได้ป่วย เพราะเชื่อกันว่า การที่มนุษย์เราต้องเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมา นั้น มีสาเหตุมาจากการถูกผีฟ้านำเอา "ขวัญ" ของผู้ป่วยไปกักขังไว้ จึงจำเป็นต้องทำพิธีบวงสรวง อ่อนวอนขอความกรุณาปราณีจาก ผีฟ้าให้นำขวัญของผู้ป่วยมาคืน

ที่จริงแล้ว คนไทยเรานับถือผีมาตั้งแต่สมัยโบราณกาลแล้ว ดังคำกล่าว ของ เสรีบูรโกเศศที่ว่า

ไทยแต่เดิมนับถือผี ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังมีนับถืออยู่ พระอินทร์ พระพรหม และพระอะไรต่อพระอะไรก็เป็นผี พระเจ้าหรือพระเป็นเจ้าก็เป็น ผี โดยเหตุที่ท่านเหล่านี้เข้าใจกันว่าอยู่บนฟ้า สูงลิบขึ้นไปบนโน้น ไทยแต่เดิมจึงเรียกท่านเป็นคำรวมว่า ผีฟ้า...

ในภายหลัง เมื่อไทยรับนับถือพุทธศาสนาแล้วก็ได้เปลี่ยนการเรียกพระเจ้าจากผีฟ้ามาเป็นเทวดา ค้วยสาเหตุนี้ โดยความหมายแล้วผีฟ้าก็คือเทวดา ๒ และเชื่อกันว่าผีฟ้าหรือเทวดาก็มีศักดิ์ตำแหน่งต่างๆลดหลั่นกันไป สำหรับผู้ที่เห็นหัวหน้าผีฟ้าทั้งหมด ก็คือ พญาแถน ๓ เพราะฉะนั้น การลำผีฟ้าจึงมีจุดประสงค์เพื่อบูชา พญาแถน ขอความอนุเคราะห์จากพญาแถนให้ช่วยรักษาผู้เจ็บไข้ได้ป่วยทั้งหญิงและชาย ให้หายขาดจากโรคภัยไข้เจ็บที่เป็นอยู่

๑ เสรีบูรโกเศศ, การศึกษาเรื่องประเพณีไทย และชีวิตชาวไทยสมัยก่อน (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๕.

๒ เสรีบูรโกเศศ, ประเพณีเบ็ดเตล็ด (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๘), หน้า ๒๕.

๓ เสรีบูรโกเศศ, การศึกษาเรื่องประเพณีไทย..., หน้า ๑๔๖.

การล่าผีฟ้าในบางท้องถิ่นก็เชื่อกันว่า เป็นการเชื่อเชื่อวิญญาณของบรรพบุรุษ หรือผีปู่ตา มาช่วยปักเป่าโรคร้ายไข้เจ็บออกจากร่างกายของผู้ป่วย คุ้มภัยยังมี ความเชื่อว่า วิญญาณของบรรพบุรุษจะคอยวนเวียนคุ้มครองรักษาลูกหลานที่อยู่ข้างหลัง

ล่าผีฟ้านี้ บางที่จะมีการเรียกชื่อเป็นอย่างอื่น เช่น ล่าผีไท่ ล่าผีพอน ล่าผีบัว หรือ ล่านางทรง ๒ เป็นต้น ผู้ล่าผีฟ้าส่วนใหญ่จะเป็นหญิงชรา มีหัวหน้าซึ่ง บางท้องถิ่นเรียกกันว่า กก ๓ หรือ หมอจ่า ๔ และมีผู้ร่วมพิธีอีกประมาณ ๔ - ๕ คน ซึ่งล้วนแล้วแต่เคยเป็นผู้ที่ได้รับการรักษาโรคด้วยกรรมวิธีแบบนี้ และหายขาดจากความเจ็บป่วยนั้นแล้ว จึงมีความรู้สึกผูกพันกับผีฟ้า หรือ ถีผีฟ้า ๕ ดังนั้น จึงพร้อมที่จะช่วยรักษาผู้เจ็บไข้ได้ป่วยเสมอ

เวลาจะรักษาผู้ป่วยหมอผีฟ้าจะแต่งตัวตามแบบโบราณ คือ นุ่งผ้ามีเชิง สวมเสื้อแขนสั้นสีขาวยาวและมีผ้าสไบพาดขวา ในการทำพิธีรักษานั้น ชั้นแรกหมอผีฟ้าจะต้องตั้ง เครื่อง เครื่อง เช่นนี้ ชาวพื้นถิ่นเรียกกันว่า คาย ๖

๑ คำแปล กองแก้ว พญาพญาและหมอลำ, " ใน พระกนิษฐาธิราชธาน ทอด ณ รัชกาลที่ ๖ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น (พระนคร : ธนาคารกรุงเทพ, ๒๕๒๒), หน้า ๘๘.

๒ สัมภาษณ์นายทองพูล วิเศษแก้ว หัวหน้าคณะหมอลำทองพูล วิเศษแก้ว อ. เมือง จ. ขอนแก่น เมื่อ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๒๓.

๓ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, "แบบฉบับวรรณคดีอีสานเพิ่มเติมและนิทานเรื่อง ท้าวจักรีนิพนธ์พรหมริน," ใน ของ คี้อีสาน, หน้า ๒๑๖.

๔ คำแปล กองแก้ว, "ลำและหมอลำ! หน้า ๘๗.

๕ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๖ จารุวรรณ ชรรมวัตร, "เพลงพื้นเมืองอีสาน," หน้า ๒.

อันประกอบด้วยชั้นห้า ชั้นแปด ๑ เทียน ๔ เล่ม ดอกไม้ ๑๓ คู่ เงิน ๔ บาท ข้าว-
 สุก ๑ กอน ข้าวสาร ๑ ชัน ไข่ไก่ ๑ ฟอง ผ้าขาว ๑ วาครึ่ง ผ้าแดง ๑ ชัน
 กรวยที่ทำจากใบตอง ๔ อัน เครื่อง เช่นทั้งหมดนี้จะนำไปวางไว้ใกล้ๆ ผู้ป่วย ถ้า
 ผู้ป่วยเป็นหญิง ในถาดเครื่อง เช่นจะมีกระจกเล็กๆ หวี และเสื้อผ้าของผู้ป่วยใส่ไว้ด้วย
 แต่ถาผู้ป่วยเป็นชาย ในถาดนั้นจะมีคิวย มีค และเสื้อผ้าของผู้ชาย

หลังจากนั้น หัวหน้าหมอลำผีฟ้าก็จะทำพิธีเสี่ยงทายว่าจะรักษาผู้ป่วยได้
 หรือไม่ โดยการนำไข่มาวางไว้ในมือผู้ป่วย แล้วหมอลำผีฟ้าก็จะลำอัญเชิญพญาแดนลงมา
 กล่าวกันว่า ถ้าพญาแดนลงมาสู่พิธี ไข่นั้นก็จะค่อยๆ กระดกตั้งชัน แต่ถาพญาแดนไม่ลงมา
 ไข่นั้นจะนอนอยู่ในมือของผู้ป่วยตั้ง เข็ม

วิธีลำเพื่ออัญเชิญพญาแดนลงมาสู่พิธีนั้น ในตอนแรก ผู้ลำจะลำด้วยทำนอง
 ซ้าคลอกกับเสียงแคน พร้อมกับการร่ายรำด้วยท่วงท่าที่อ่อนช้อยและเชื่องช้า สีลาการ
 ยกแขนขึ้น - ลงสลับกันนั้นมีความงามมาก ถึงกับมีทล่ำเปรียบเทียบไว้ว่า "ไกวแขน
 สีเหลืองหล้าง คือข้างม้ายโอง" (ไกวแขนขึ้นลง เหมือนคั้งข้าง เดินอยู่ในโรงของมัน)

ต่อจากทำนองลำช้า จะเป็นทำนองลำเร็ว และหมอลำจะมีอาการตัวสั่น
 ึ่งเป็นอาการบอกให้ทราบว่า พญาแดนลงมาสถิตในร่างของผู้ลำแล้ว ผู้ลำคนอื่นๆ ก็จะ
 ทำหน้าที่ซักถามเหตุแห่งการเจ็บป่วย ตลอดจนวิธีการรักษาจากหมอลำที่พญาแดนมาเข้า
 ทรง

อนึ่ง เมื่อพญาแดนเข้าประทับในร่างของหมอลำผีฟ้าแล้ว หมอลำผู้นั้นจะ
 พูดจาเป็นภาษาทางกวี มีสัมผัสคล้องจองกันขึ้นมาทันที แม้กระทั่งบทลำที่ร้องคลอกกับ
 ทำนอง แคนก็เป็นบทลำที่ได้มาจากวรรณกรรมพื้นถิ่น ด้วยเหตุนี้ ผู้ป่วยจะถูกกระตุ้นด้วย
 คำขับลำที่คมคายกินใจ ประกอบกับเสียงแคนจะเป็นทำนอง เร่ง เร่า ทำให้ผู้ป่วยมี-
 อารมณ์ครื้นเครง เพราะฉะนั้น ในที่สุดผู้ป่วยจะค่อยๆ ลุกขึ้นพ้อนรำ และขับลำไปตาม
 ทำนอง แคนด้วย การรักษาเช่นนี้จะกระทำไปจนกว่าผู้ป่วยจะหายหรือไม่หายแล้วแต่กรณี

๑ ชั้นห้า หมายถึง เครื่องสักการะบูชา ประกอบด้วยรูป เทียน และดอกไม้
 อย่างละ ๕ คู่ ส่วนชั้นแปด ไขรูป เทียน และดอกไม้ อย่างละ ๔ คู่

สำหรับบทร้อยกรองที่หมอลำผีฟ้านิยมนำไปขับลำนั้น ส่วนหนึ่งได้อิทธิพลไปจากวรรณกรรมพื้นถิ่นเรื่อง ท้าวจักรีนิคมพรหมริน ในปัจจุบันนี้ หมอลำผีฟ้ากำลังจะสิ้นสูญลงทุกที ทั้งนี้เนื่องจากวิทยาการการรักษามันเจ็บไข้ได้ป่วยด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ได้เข้ามาแทนที่

๓. หมอลำสอง

หมอลำสอง เป็นหมอลำหมอกู จะลำเพื่อสำรวจตรวจสอบหาสาเหตุของ ผู้ป่วย ซึ่งมักสรุปได้เป็น ๓ ประการ คือ

- ก. เพราะญาติพี่น้องทะเลาะกัน
- ข. เพราะอำนาจผี
- ค. เพราะโรคภัยไข้เจ็บ

ครั้งทราบสาเหตุการป่วยของผู้ป่วยแล้ว หมอลำสองก็จะลำหาวิธีการที่จะรักษาผู้ป่วยกันต่อไป

หมอลำสองมักจะเป็นหมอลำชาย มีหมอแคนเป่าแคนประกอบด้วย ๑ คน ก่อนทำพิธีหมอลำสองจะต้องจัดตั้ง เครื่อง เช่น พญาแถนก่อนแล้วจึงทำพิธีพาช้างผู้ป่วย

ในการรักษาผู้ป่วยไข้ด้วยวิธีลำสองนี้ หมอลำสองจะต้องนำเอาเด็กธิดาสาว เข้ามาร่วมพิธีประมาณ ๒ - ๓ คน และถ้าผู้ป่วยสามารถเดินได้ ก็ให้นำตัวผู้ป่วย เขาร่วมพิธีด้วย

เมื่อเริ่มพิธี เด็กสาวเหล่านั้นจะยืน เรียง แถวหลังคาส่งบึง และพนมมือที่ถือดอกไม้ไว้ ในขณะที่หมอลำสองจะเริ่มขับลำด้วยทำนองลำทางยาวอย่างช้าๆ ฟังดูเศร้าโศก ใจความในการขับลำเป็นการ เชื้อเชิญพญาแถนให้มาเข้าทรง เด็กสาวในพิธี ครั้นพญาแถนประทับในร่างของเด็กสาวคนใดคนหนึ่งแล้ว หมอลำสองจะใช้ให้เด็กสาวทำอะไรก็ได้ทั้งสิ้น แต่ที่ขาดไม่ได้ก็คือ หมอลำสองจะถามเด็กสาวว่า ผู้ป่วยป่วยเพราะอะไร พญาแถนที่สถิตอยู่ในร่างของเด็กสาวก็จะตอบออกมาในลักษณะของ

รอยกรอง คือ มีสัมผัสคล่องจองกันนะ

... ฟ้าไรกับคา ฟ้ากับของ ฟ้าทองกับจอง มีแก้วกับองมา
กลัวใส่กันเือง เอ๊ย

หลังจากทราบสาเหตุแห่งการเจ็บป่วยแล้ว หมอลำสองก็จะแนะนำ หรือ
บอกยาใหญ่ป่วยไปหามากิน บางรายก็หาย แต่บางรายก็ไม่หาย เช่น เกี่ยวกับการรักษา
ควยหมอลำฟ้า หมอลำสองนี้ ปัจจุบันเสื่อมสูญไปจนแทบหมดสิ้นแล้ว

๘. หมอลำกับแกบ

หมอลำกับแกบ หรือหมอลำกรับ เป็นหมอลำที่ใช้กรับประกอบเป็นเครื่อง
ให้จังหวะโดยไม่ใช้แคน ผู้ลำจะถือกรับ หรือกับแกบไว้ในมือข้างละคู่ เวลาลำจะขยับ
กรับในมือเป็นจังหวะ หมอลำกับแกบนี้เรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า หมอลำอัศจรรย์
กับแกบ หรือกรับนั้น จะทำควยไม้เนื้อแข็ง จำพวกไม้พยอมหรือไม้ประดู่
เพราะเวลาเคาะกระทบกันจะมีเสียงดังกังวานกว่ากรับที่ทำควยไม้เนื้ออ่อน ปกติ กรับ
จะมีความหนา ความกว้าง และความยาว เป็นอัตราส่วนกันโดยประมาณดังนี้

๑ x ๕ x ๑๐ ซม.

หมอลำกับแกบจัดเป็นหมอลำสมัครเล่น ไม่มีการว่าจ้างมาแสดง หาก
แต่ผู้แสดงแสดงไปตามความรักสนุก สถานที่แสดงมักจะเป็นบริเวณลานบ้าน หรือลาน
วัด เมื่อคราวที่มีงานสมโภช หรือ งานมงคล

เนื้อหาของบทขับลำหมอลำกับแกบ ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องสอนใจทาง
ศาสนา คำสอนเกี่ยวกับจารีตประเพณี แม่กระทั่งนำเอานิทานพื้นถิ่นมาขับลำก็มี
เช่น เรื่องท้าวเสียวสวาสดี หรือท้าวชูลู - นางอ้ว เป็นต้น

ปัจจุบัน หมอลำกับแกบมีวิวัฒนาการ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก
กล่าวคือ มีการตั้งคณะหมอลำกับแกบกันเป็นการถาวร พร้อมจะแสดงในทุกโอกาส
ตามแต่จะมีคนมาว่าจ้าง คนตรีที่ใช้ประกอบนอกจากกับแกบก็เพิ่ม แคน พิณ ฉิ่ง ฉาบ
และกลอง เข้าไป เมื่อจะเปลี่ยนท่วงทำนองในเวลาขับลำจะให้สัญญาณหยุดโดยการ

เป่านกหวีดคล้ายกับร่ำวงของภาคกลาง นอกจากนั้น ผู้คุมหมอลำก็กับแกมมีลีที่ร่วม-
แสดงได้ โดยการออกไปเต้นรำตามท่วงทำนอง เพลงที่คณะหมอลำก็กับแกม เป็นผู้ร้อง
ส่วนใหญ่ผู้ออกไปร่ำรำมักจะเป็นพวกที่ดื่มสุราจนเมามายแล้ว จึงอาจจะรำไม่ค่อย
สุภาพนัก แต่ทำให้ผู้ชมเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินได้เป็นอันมาก °

๕. หมอลำกลอนแบบธรรมดา

หมอลำกลอนแบบธรรมดา มักเรียกกันสั้นๆแต่เพียงว่า หมอลำกลอน
หรือ หมอลำประชัน เป็นหมอลำผู้ชาย - หญิง หรือชายทั้งคู่อีกได้ ลำเกี้ยวพาราสี
หรือมักถามความรู้กันว่าใครจะเก่งกว่ากัน ปกติ หมอลำชนิดนี้จะมีหมอแคนประจำตัว
เพราะหมอแคนผู้นั้นจะคุ้นเคยกับระเคียบเสียงของหมอลำได้เป็นอย่างดี จึงสามารถ
เป่าแคนในลายที่เอื้ออำนวยต่อระเคียบเสียงของหมอลำ ทำให้เสียงของหมอลำเข้ากับ
ท่วงทำนองได้อย่างไพเราะ

ท่วงทำนองที่ใช้สำหรับหมอลำกลอนจะเป็นลำดับขั้นไปดังนี้ คือ

- ก. ท่วงทำนองลำทางสั้น
- ข. ท่วงทำนองลำทางยาว
- ค. ท่วงทำนองลำเตย ๒

ในอันดับแรกหมอลำทั้ง ๒ ฝ่าย จะลำกลอนไหว้ครูก่อน แล้วจึงลำ-
ทางสั้น ซึ่งเป็นลำที่มีทำนองเร็ว ถัดจากนั้นจะลำทางยาว และปิดท้ายด้วยลำเตย
อันถือเป็นท่วงทำนองลำที่มีความไพเราะมากจนได้ชื่อว่า เป็น "บันออนซอน"
(ตอนที่ซาบซึ้งประทับใจ) หรือ "บันซอนสีแจ๋ง" (ตอนไกลสว่าง) ที่ผู้นิยมหมอลำ
ลำกลอนมักจะไม่พลาดโอกาสนี้

สัมภาษณ์นายเพชร หงศาลา หัวหน้าคณะหมอลำกับแกม จากบ้านท่า-
ศรีธรรม, อ. เมือง จ. ยโสธร เมื่อ ๒๒ มีนาคม ๒๕๒๓

๒ อานรายละเอียดเกี่ยวกับท่วงทำนองลำทั้ง ๓ ชนิด ในภาคผนวก

ปกติหมอลำกลอนจะเริ่มการแสดงตั้งแต่ ๓ ทุ่มกว่าไปจนกระทั่งรุ่งเช้า ซึ่งเรียกกันว่า "ชอคแจ้" (จนสว่าง) เพราะฉะนั้น หมอลำทั้งคู่จะต้อง เป็นผู้ที่มี ปรากฏที่สามารถถนัดกลอนออกมาได้โดยไม่ติดขัด นอกจากนั้น ยังจะต้อง เป็นผู้ที่มี สุข- ภาพดีด้วย

เนื่องจากหมอลำกลอน เป็นหมอลำที่มีความแพร่หลายมากชนิดหนึ่ง ดังนั้น หมอลำชนิดนี้จึง เมื่อทวีผลไปสู่วงการ เมือง ไค้โดยปริยาย กล่าวคือ ในคราว เกิดขบถผู้มีบุญ หรือขบถผีบุญในมณฑลอีสาน ๑ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึงราวเดือน พฤษภาคม ๒๔๔๕ พวกขบถผีบุญไค้อาศัยหมอลำกลอนเผยแพร่แผนการของตน ๒ และ ในสมัยถัดๆมา หมอลำกลอนยัง เอื้อประโยชน์ต่อการหาเสียงสำหรับผู้สมัครรับเลือกตั้ง เป็นสมาชิกประเภทต่างๆทางการเมืองอยู่เป็นประจำ เพราะฉะนั้น อาจกล่าวโดย สรุปได้ว่า หมอลำกลอน เป็นหมอลำที่มีการพัฒนาไปตามสมัยนิยมมากที่สุด

๖. หมอลำชิงชู้ หรือหมอลำชิงชาย

หมอลำชิงชู้ หรือหมอลำชิงชาย เป็นหมอลำกลอนชิงรักหักสวาทกัน ประกอบด้วย ชาย ๒ คน หญิง ๑ คน (ชิงชู้) หรือ หญิง ๒ คน ชาย ๑ คน (ชิงชาย) หมอลำชิงชู้ นั้นกล่าวกันว่า เดิมทีเคยเป็นการสมมุติให้หญิงมีสามีแล้ว คนหนึ่ง ไค้ลักลอบมีชู้ และหนีตามชายชู้ไป สามีจึงออกติดตามหา พอพบก็ไค้เกิดการ ประชันคารมกันขึ้นระหว่างชายผู้เป็นสามีกับชายชู้ แต่ผลที่สุด หญิงผู้นั้นก็ตัดสินใจไป อยู่กับชายชู้ ครั้นมาถึงสมัยหลังๆ เนื้อเรื่องก็ได้รับการเปลี่ยนแปลงไปในทำนองการ เดือดคู โดยให้ฝ่ายหญิง เป็นผู้พิจารณาการแสดงออกซึ่งไหวพริบของฝ่ายชายทั้ง ๒ คน ๓

มณฑลอีสาน ไค้แกบริเวณจังหวัด กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ สุรินทร์ และอุบลราชธานี
๒๑ ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๕๓, หน้า ๘๑.

๓ จารุวรรณ ธรรมวัตร, "เพลงพื้นเมืองอีสาน", หน้า ๓๘.

อนึ่ง บางครั้งฝ่ายชายของหมอลำซิ่งผู้ชายสมัครคน เป็นข้าราชการ
 และพอกำ มาขับลำพรรณมาความดีงามทาง อาชีพของตนให้ฝ่ายหญิง ได้คัดเลือก เลือก
 ส่วนหมอลำซิ่งชาย หรือลำซิ่งตัว จะเป็นการประคาร์มกันระหว่างหมอลำ
 ลำหญิง ๒ คน ซึ่งต่างก็อวดอ้างสรรพคุณของตน เพื่อให้ฝ่ายชายคัดเลือกไป เป็น
 คู่ครอง ในบางโอกาสหมอลำซิ่งชายถึงกับมีสารลง ไม่ลงมือตบตีกัน เพื่อให้เกิดความ
 สมจริงขึ้น

หมอลำซิ่งซู้ และหมอลำซิ่งชาย อาจเทียบได้กับบทรซิ่งซู้ และบทรศิงมาก
 ตัว ซึ่งมีปรากฏอยู่ในเพลงปฏิพากย์ของทางภาคกลาง

หมอลำหนู

หมอลำหนู ได้แก่ หมอลำที่เป็นการแสดงประกอบเพลงพื้นเมือง มีวิวัฒนาการ
 มาจากหมอลำพื้น กล่าวคือ ในการแสดงหมอลำพื้นนั้นจุดประสงค์หลักก็เพื่อที่จะ
 ขับลำเล่านิทาน หรือเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆให้ผู้ฟังฟัง โดยผู้เล่าหรือผู้แสดงจะ
 มีเพียงคนเดียว ถ้าเรื่องที่น่าไปขับลำเป็นนิทาน ผู้แสดงจะต้องสวมบทเป็นตัวละครทุก
 ตัวเท่าที่ปรากฏตามท้องเรื่อง ซึ่งในลักษณะนี้ทำให้ผู้แสดง เหน็ดเหนื่อยมาก นอกจาก
 นั้นการที่ผู้ชายต้องแสดง เป็นบทผู้หญิง เป็นสิ่งที่ทำได้ไม่แนบเนียน ไม่ว่าจะในค่าน้ำ
 เสียง หรือค่านกิริยาอาการอันดีเป็นส่วนประกอบ เพราะฉะนั้น ในภายหลังจึงมีการ
 เปลี่ยนแปลงจากลำชายเดี่ยวมาเป็นลำคู่ชายหญิง โดยให้หมอลำชายรับบทเป็นตัว-
 แสดงฝ่ายชายทั้งหมด ส่วนหมอลำหญิงก็รับบทเป็นตัวแสดงฝ่ายหญิงทั้งหมดเช่นกัน
 ครั้นแสดงไปได้ระยะหนึ่ง การแสดงก็ยังไม่ดีเท่าที่ควรจึงมีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง
 ใหม่โดยการให้ผู้แสดงรับบทครบทุกตัวทั้งผู้ชายและผู้หญิง จึงเกิดเป็นหมอลำหนูขึ้นมา

“อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน สุกัญญา สุขฉายา, “เพลงปฏิพากย์ :
 การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิเคราะห์” , หน้า ๒๕.

หมอลำหนุ่มนี้ สามารถแบ่งย่อยได้เป็น ๓ ชนิด คือ

- ๑. หมอลำแมงคืบ เต่า
- ๒. หมอลำหมู่แบบธรรมดา
- ๓. หมอลำเพลิน

๑. หมอลำแมงคืบ เต่า

หมอลำแมงคืบ เต่า เป็นหมอลำหมู่ที่เก่าแก่ที่สุด ๑ สาเหตุที่เรียกหมอลำแมงคืบ เต่านี้ เข้าใจว่ามาจากคืบเต่าของบหรือยกทรงคนหนึ่งที่ว่า

แมงคืบ เต่าแมง เมาช้หมา

จับอยู่ฝาแมงมุมแมงสาบ

จับขาบตาบแมงสาบแมงมุม ๒

หมอลำชนิดนี้มีทำนองขับลำอยู่ ๒ ทำนอง คือ

ก. ทำนอง เร็ว หรือเรียกกันว่า ทำนอง แมงคืบ เต่า ใช้ส่วนรับลำ แทรกให้ตกลงสนุกสนาน ทำนอง แมงคืบ เต่านี้มีส่วนละม้ายกับทำนอง ล่ากลอน

ข. ทำนอง ช้า หรือทำนอง โอหนั่งสือ มักจะใช้สำหรับดำเนินเรื่อง ตอนสำคัญๆ ท่วงทำนองมีลักษณะบ่งบอกถึงความ โศก เศร้า และวิงวอนระคนกัน

เครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงหมอลำแมงคืบ เต่า ก็คือ ซอปี่ ซึ่งใช้ปี่ขนาดใหญ่ทำกะโหลกซอ นอกจากนี้ยังมีแคนเป่าผสานเสียงร่วมไปอีกด้วย ลายแคนหรือทำนองแคนที่นิยมเป่า คือ ลายส้อย และลายน้อย

๑ เจริญชัย ชนม์ไพโรจน์, "หมอลำ" วารสาร วศ. มหาสารคาม :

๕๕.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

สำหรับ เรื่องที่หมอลำแมงคัม เคารนิยมแสดงที่สุด คือ เรื่องท้าวชูลู - นางอ้ว ซึ่ง เป็นนิทานพื้นถิ่นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย เนื้อเรื่อง แสดงให้ประจักษ์ถึง ความรักที่มีอุปสรรค ความซื่อสัตย์ของบุคคลที่ตนรัก การหลีกเลี่ยงจากสภาวะที่ตัวเอง ไม่พึงปรารถนาด้วยการฆ่าตัวตายและมีผลทำให้ตัวละครอีกตัวหนึ่ง ต้องฆ่าตัวตายตาม ไปด้วย นับ เป็นโศกนาฏกรรมที่กินใจผู้ชม เป็นอย่างมาก

๒. หมอลำหมู่แบบธรรมคา

หมอลำหมู่แบบธรรมคา คนทั่วไปมักนิยมเรียกสั้นๆว่า หมอลำหมู่ แต่อาจเรียกชื่อไต่อีกว่า หมอลำเรื่อง หรือลำเวียง * เป็นหมอลำที่มีวิวัฒนาการมา จากหมอลำพื้นถิ่นที่ไต่กล่าวมาแล้ว ต่อมามหรสพของทางภาคกลางชนิดหนึ่งคือ ดิเก ไต่แพร่ขยายเข้าไปแสดงยังพื้นภูมิภาคอีสาน โดย เริ่มต้นจากจังหวัดนครราชสีมา เป็น แห่งแรกแล้วจึงส่งอิทธิพลไปยังจังหวัดอื่น มีข้อน่าสัง เกตว่า ดิเกที่แสดงอยู่ในดินแดน อีสานนั้น ปกติจะเล่นตลกเป็นภาษาอีสานและขับลำเป็นแบบหมอลำบ้าง ทั้งนี้เพื่อให้คน ดูเข้าใจแล้ว เกิดความพึงพอใจในที่สุด ๒

แต่อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าชาวพื้นถิ่นอีสานนิยมชมการแสดงดิเกมาก เป็นเหตุให้หมอลำหมู่ต้องมีการพัฒนาเพื่อความคงอยู่ของการแสดงชนิดนี้ โดยพยายาม ดึงเอาลักษณะของดิเกเข้าไปผสมเป็นการเอาใจผู้ดู องค์ประกอบของดิเกที่หมอลำ หมู่ำเอาไปใช้อย่าง เห็นได้ชัดก็คือ ฉากกับเครื่องแต่งกาย ส่วนลักษณะอื่นไม่ว่าจะ เป็นขับลำ หรือดนตรีประกอบยังคงใช้ เป็นแบบพื้นถิ่นอีสานอยู่ ผลจากการที่หมอลำหมู่

* เพราะเป็นการแสดงลำหมู่ที่ไต่ทวงทำนองและการแต่งกายแบบเวียงจันทน์ อานรายละเอียดยเพิ่มเติมใน จารุวรรณ ธรรมวัตร, "ประสบการณ์จากการศึกษา- วัฒนธรรมพื้นบ้าน", หน้า ๕.

๒ สุรพล วิรุฬห์รักษ์, ดิเก (พระนคร : หอภาพสุวรรณ, ๒๕๒๒).

นำเอาบางลักษณะของดิเกเข้ามาผสมนี้ ทำให้หมอลำหมู่มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
ดิเกลาว หรือแอวลาว

หมอลำหมู่แบบธรรมคามีทำนองขับลำที่ใช้เป็นหลักอยู่ ๒ ทำนอง คือ

ก. ทำนองลำยาว เป็นทำนองที่ใช้สำหรับการดำเนินเรื่องและทำ
ใหญ่ทั้ง เกิดอารมณ์สะเทือนใจไปตามท้องเรื่องในขณะเดียวกันด้วย

ข. ทำนองลำเตี้ย เป็นทำนองที่ได้รับอิทธิพลมาจากเจริญของ
เขมรบ้าง หรือได้จากคาวของชาวภาคเหนือบ้าง มีด้วยกันหลายลักษณะ เช่น
เตี้ยหัวโนนตาล เตี้ยโง้ง หรือเตี้ยชัยภูมิ เป็นต้น

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงหมอลำหมู่แบบธรรมคามีคือ แคน
แต่มีอยู่สมัยหนึ่งได้นำเอากลองยาวเข้าประกอบด้วย เลยเรียกการแสดงชนิดนี้ว่า
ดิเกคี่คี่ซิ่ง ๒ อีกชื่อหนึ่งด้วย

ต่อมา เมื่อวงดนตรีลูกทุ่งเป็นที่นิยมชมกันมากในหมู่ชาวพื้นถิ่น คณะหมอลำ
จึงเอาวงดนตรีผนวกเข้าไปด้วย โดยให้วงดนตรีบรรเลงเรียกคนดูเป็นการใหม่โรง
ก่อนที่หมอลำจะลงโรงดำเนินเรื่อง นอกจากนั้นในตอนสำคัญของเรื่อง เช่น ตอนรบ
ราชาพื้น คนตริก็จะบรรเลงเพลงจังหวะเร็วๆประกอบ ทำให้ตื่นเต้นชวนติดตาม

สำหรับเรื่องที่หมอลำหมู่แบบธรรมคามีนำมาแสดงก็คือ วรรณกรรม
พื้นถิ่นเรื่องต่างๆ เช่น ท้าวสีพัน นางสิบสอง ท้าวสุริวงศ์ การะเกด ท้าวกำก่า
คำ นางแดงอ่อน พระเวสสันดร หรือเรื่องท้าวผาแดง - นางไอ่ เป็นต้น

๓. หมอลำเพลิน

หมอลำเพลิน เป็นหมอลำหมู่ที่มีวิวัฒนาการมาอีกลำคับหนึ่ง โดยการปรับ
ปรุงท่วงทำนองการลำให้คึกคักรวดเร็ว ตลอดจนการดำเนินเรื่องก็ให้ทันอกทันใจผู้ชม

๑พรชัย ศรีสารคาม, "ลำเตี้ย," ใน หมอลำ, บุญเรือง ฉาวรสวัสดิ์,
บรรณาธิการ (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๖๑ - ๖๒.

๒จรรุวรรณ ธรรมวัตร, "เพลงพื้นเมืองอีสาน", หน้า ๘๐.

เดิมทีเคียวหมอลำเพลินแสดง เรื่อง แก้วหน้าม้า จึงทำให้คนทั่วไปเรียกหมอลำเพลิน
ได้อีกชื่อหนึ่งว่า หมอลำแก้วหน้าม้า

หมอลำเพลินบางคณะให้ผู้แสดงฝ่ายหญิงนั่งกระโปรงหรือผ้าถุงสั้นๆ
เหนือเข่าเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ชม เลยปรากฏมีชื่อเรียกหมอลำชนิดนี้ใหม่ว่า
หมอลำก๊กชาขาว

มีข้อน่าสังเกตุว่า การแต่งกายของหมอลำเพลินที่เป็นผู้หญิงนั้นอาจจะ
นุ่งสั้นๆตามแบบหางเครื่องของวงดนตรี หรืออาจจะเกิดมาจากการเลียนแบบการ-
แต่งกายของพวกฝรั่งก็ได้ ส่วนฝ่ายชายก็มักนุ่งกางเกงยีนส์ หรือกางเกงที่มีรูปทรง
เป็นไปตามสมัยนิยม

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงหมอลำเพลินในยุคแรกก็มี กลอง-
ยาว แคน และพิณ ในสมัยต่อมา เมื่อนำเครื่องดนตรีของวงดนตรีลูกทุ่งเข้ามาผสม
เครื่องดนตรีของหมอลำเพลินจึงมีหลายชนิด เช่น แคน ออร์แกน กีตาร์คอรัค
แซกโซโฟน ทรัมเป็ต และกลองชุด

สำหรับเรื่องที่หมอลำเพลินนิยมนำมาแสดง ก็คือ สังข์ศิลป์ไชย
แก้วหน้าม้า หรือขุนช้างขุนแผน เป็นต้น

ลักษณะ เนื้อหาของ ร้อยกรองที่เป็นบทหมอลำ

ร้อยกรองที่เป็นบทหมอลำของชาวพื้นถิ่นอีสานมี เนื้อหาอยู่หลากหลายประการ
ทั้งนี้อาจเป็นเพราะร้อยกรองนี้ปรากฏออกมาในรูปของการแสดง ซึ่งบางครั้งประเภท
ของการแสดงก็มีส่วนในการกำหนดเนื้อหาให้แตกต่างกันออกไป ขณะเดียวกัน การหลีกเลี่ยง
แสดง เรื่องซ้ำๆกันด้วยการหาเรื่องใหม่มาแสดง อยู่เสมอนั้นก็ทำให้ทั้งผู้แสดง และ
ผู้ชมคลายจากความรู้สึกเบื่อหน่ายลงได้ รวมทั้งยังทำให้เนื้อหาของบทหมอลำมีระดับ
หลากหลายเพิ่มขึ้นอีกโสดหนึ่งด้วย

สำหรับเนื้อหาของร้อยกรองที่เป็นบทหมอลำ พอจะแยกได้เป็น ๒ ประเภท

ใหญ่ๆ ดังนี้คือ

- ๑. เนื้อหาจากนิทานและวรรณกรรม^๑
- ๒. เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับวิชาความรู้ หรือประสบการณ์ในค่านต่างๆ

๑. เนื้อหาจากนิทานและวรรณกรรม

เท่าที่ปรากฏมีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ

๑.๑ นิทานและวรรณกรรมของภาคอีสาน

นิทานและวรรณกรรมของชาวพื้นถิ่นอีสานมีอยู่หลายต่อหลาย เรื่อง ที่ได้รับความสนใจนำไปเผยแพร่ในรูปของการแสดงหมอลำ ซึ่งในลักษณะนี้สามารถแบ่งย่อยได้เป็น ๓ ชนิด คือ

๑.๑.๑ นิทานและวรรณกรรมชาวบ้าน

นิทานชาวบ้าน เป็นเรื่อง เก่าแก่ล่วงกาลเวลามานานมาก ได้รับการถ่ายทอดสืบๆกันมาโดยมุขปาฐวิธี ทว่าในบางครั้ง นิทานชาวบ้านก็อาจจะมีการถ่ายทอดด้วยลายลักษณ์วิธี^๒ ในเมื่อสภาพบ้านเมืองมีวิวัฒนาการ เอื้ออำนวย สำหรับการถ่ายทอดแบบนี้ ซึ่งย่อมเป็นวิธีที่มาทีหลังมุขปาฐวิธี อย่างไรก็ตาม นิทานโดยทั่วไปมักเป็น เรื่องที่มีการ เสริมเติมแต่งให้วิจิตรพิสดาร มีการฉะฉานแบบแปลกๆ แล้วจบลงอย่างมีความสุข

ถึงแม้ว่าโครง เรื่องของนิทานชาวบ้านจะมีความซ้ำซ้อนกัน แต่กระนั้นก็ยังถือได้ว่า นิทานชาวบ้านเป็นมรดกของมวลมนุษยชาติ ดัง เป็นที่ประจักษ์

^๑ ข้อมูลเกี่ยวกับบทร่ายกรองของหมอลำในวิทยานิพนธ์นี้ได้มาจาก จารุวรรณ บรรณวัตร, "เพลงพื้น เมืองอีสาน" และ "ลักษณะวรรณกรรมอีสาน" และจากการสัมภาษณ์

^๒ Stith Thompson, "Universality of the Folktale," in The Folktale 2 nd. (New York : The Dryden press, 1951),

p. 4.

^๓ ชลธิรา กัดค้อย, "การอ่าน," ใน การใช้ภาษา, หน้า ๑๒๓.

กันอย่างถี่ถ้วนว่า ทุกชาติทุกภาษาต่างก็มีนิทานของคนเล่าสู่กันฟังติดต่อกันมาด้วยกัน ทั้งสิ้น ๑

นอกจากนี้ ยังเป็นที่ตระหนักกันโดยกว้างขวางว่า นิทานชาวบ้านที่เป็นร้อยแก้วนั้น เป็นวัตถุที่สำคัญสำหรับวรรณกรรมร้อยกรอง ได้เป็นจำนวนมาก เรื่อง เช่น ปลาบู่ทอง ศรีษณูชัย และโสณน้อยเรือนงาม เป็นต้น สำหรับภาคอีสานนั้นมีวรรณกรรมชาวบ้านอยู่หลายเรื่องที่มีที่มาจากนิทานพื้นบ้าน ซึ่งทั้งนิทานและวรรณกรรมชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพิจารณานำเอาไปแสดง เป็นหมอลำอยู่อย่างแพร่หลาย

นิทานและวรรณกรรมชาวบ้านอีสานที่ได้รับการพิจารณานำมาแสดง เป็นหมอลำมีอยู่หลายเรื่อง เช่น ท้าวขลุ - นางอ้ว, ท้าวผาแดง - นางไอ่, จำปาสีต้น, กวาระเกด, ท้าวกำกาคำ, นางฉมหอม, นางแดงอ่อน, บัวฮ่ม บัวฮอง บัวเฮียว หรือขุนทิง เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึง เนื้อหาของหมอลำที่มาจากนิทานและวรรณกรรมชาวบ้านแล้ว พอจะกล่าวสรุปได้เป็น ๔ ประการกว้างๆ คือ

๑). แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เป็นการชี้ให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และจะเน้นเป็นพิเศษสำหรับความผูกพันระหว่างเครือญาติ หรือสามี - ภรรยา เช่น เรื่องกวาระเกด ช่วงที่ท้าวการะเกดกับนางมาลีจันท์เดินทางกลับเมืองต้องประสบภัยอันตรายหลายอย่าง เช่น ท้าวการะเกดถูกนางกินรีจับไปเป็นสามี นางมาลีจันท์กับม้ามณีกาบจึงต้องออกคิดค้นหา

เรื่องบัวฮ่ม บัวฮอง บัวเฮียว กล่าวถึงอรสแฝดทั้ง ๓ องค์ชอบออกไปเล่นกับลูกชาวบ้าน แม่เจ้าเมืองจำปา ผู้เป็นบิดาจะห้ามปราม

กัญญรัตน์ เวชศาสตร์, "การศึกษาเปรียบเทียบ เรื่อง ศรีษณูชัยฉบับต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑.

อย่างไร แต่กุมารทั้ง ๓ องค์ก็ไม่ฟัง ยังคงไปเล่นกับลูกชาวบ้านอยู่เช่นเดิม หรือ
อย่าง เรื่อง ท้าวกำกาคำ กล่าวถึงความอัปยศของท้าวกำกาคำ ซึ่งตอนหลัง เกิดมีความ
รักใคร่ผูกพันกับนางสุน ษิตากษัตริย์

นอกจากนั้น นิทานและวรรณกรรมชาวบ้านยังบ่งบอกให้
ตระหนักถึงโทษของความไร้เมตตาธรรม ไร้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วย
กัน ไม่ว่าจะเป็นกรณีอิฉาภิษากลับแก่งจอบ เวร หรือทำหทารุณกรรมต่างๆจนถึงขั้น
ประหารชีวิตเพื่อนมนุษย์ เช่น เรื่องจำปาสีต้น นางอัคคี มเหสีท้าวจตุลละนี กลับแก่ง
นางปทุมมา มเหสีที่ ๒ และกุมาร ถึงกับนำยาพิษใส่อาหารมาให้กุมารทั้ง ๔ องค์เสวย
ถึงแก่ชีวิต แต่ในท้ายที่สุด นางอัคคีก็ถูกลงโทษโดยต้องไปเป็นทาสเลี้ยงหมู เป็นต้น

ในกรณีนี้ ดูเหมือนผู้แต่งสร้างจะมีจุดประสงค์สอนให้
มวลมนุษย์สร้าง ความผูกพันกันด้วยดี เพื่อประโยชน์สุข และในขณะที่เดียวกันก็จะชี้แนะ
ให้เห็นถึงโทษของการอิฉาภิษา หรือการไม่มีความสัมพันธ์กับผู้อื่น เพื่อให้ผู้ฟัง หรือ
ผู้อ่านจงจำไว้เป็นตัวอย่าง

๒). แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และ
ธรรมชาติ

ในลักษณะนี้มักชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า อมนุษย์และสิ่ง
เร้นลับในธรรมชาติมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ค่อนข้างสูง ทั้งนี้ บางครั้งมนุษย์
จึงต้องก่อความสัมพันธ์กับอมนุษย์ เช่น ยักษ์ เทพดาอย่างพระอินทร์ หรือสัตว์ที่มี
ฤทธิ์เดชบางชนิด นอกจากนั้นมนุษย์ยังต้อง เคารพนับถือสิ่ง เร้นลับที่สิงสถิตอยู่ในธรรม-
ชาติ เช่น ผี หรือวิญญาณต่างๆ ทั้งนี้ เพื่อปกคิสุขของชีวิตมนุษย์ในทุกๆด้าน

นิทานและวรรณกรรมชาวบ้านที่สะท้อนแง่คิดดังกล่าวนี้
อย่างชัดเจน เช่น ท้าวผาแดง - นางไอ่ ที่กล่าวถึงภักดิ์ซึ่ง เป็นพญานาค ได้ลาพ่อแม่
มาเมืองมนุษย์เพื่อจะชมความงามของนางไอ่ โดยภักดิ์ได้แปลงตัวเป็นกระรอกเผือก
บังเอิญนางไอ่อยากได้จึงสั่งให้นายพรานยิงกระรอกเผือกนั้น ด้วยความโกรธแค้น-

มนุษย์ รั้งก็จึง ไคออนวอนต่อพระอินทร์ขอให้ร่างกายของคนมีขนาดใหญ่โต มีเนื้อมาก พอที่จะให้ชาวเมืองตัดเอาไปประกอบอาหารรับประทานได้ ครั้นชาวรั้งก็ถูกฆ่าและถูกแจกจ่ายเนื้อให้ชาวบ้านทั่วไปกินล่วงรู้ไปถึงทูพญานาคสุโขทัยเป็นพ่อ พญานาคสุโขทัยเจ็บแค้นมากจึงไคทำให้บ้านเมืองที่กินเนื้อของรั้งก็ตองถล่มหมกทุกเมือง

เรื่องนางแดงอน กล่าวถึงท้าวมหาวงศ์ไคอภิเษกสมรส

กับนางแดงอนซึ่งเป็นลูกสาวของจระเข้ เรื่องนางดมหอม กล่าวถึงนางดมหอมผู้มีพอบเป็นช่างและไคขุนไทยเป็นคู่ครอง ขุนไทยจึงพานางดมหอมหนีจากพอบมาอยู่ในเมืองมนุษย์ ในตอนหลังนางดมหอมถูกนางผีพรายนำน้ำดักให้จมน้ำเพื่อแย่งสามี แต่ในที่สุดทั้งคู่ก็ไคครองรักกันเหมือนเดิม

เรื่องขุนทิง เนื้อหากกล่าวถึงขุนเทืองกษัตริย์หนุ่มเสด็จ

ประพาสป่าและไคพบกับลูกสาวพญานาคชื่อ นางแอกไค เกิดรักไครักกัน ขุนเทืองจึงตามนางแอกไคไปอยู่ที่ป่าคาล ต่อมาเกิดเบื้อหนายจึงคิดจะกลับเมืองมนุษย์ นางแอกไคก็อนุญาตและควักลูกในท้องซึ่งยังไม่ครบกำหนดคลอดห่อใบทองทิงให้ขุนเทืองนำไปเลี้ยงนางบุสตี้มเหสีเดิมของขุนเทืองไม่ชอบขุนทิง โอรสที่เกิดจากขุนเทืองกับนางแอกไค จึงขอร้องให้ขุนเทืองนำไปทิ้งเสีย ขุนเทืองสั่งให้เสนาบศึ้นำลูกไปผูกอุไว้ไคต้นไม้ใหญ่เหวคาและสัตว์ป่าทั้งหลายต่างก็มาช่วยเลี้ยงขุนทิงจนเติบโตใหญ่

หรืออย่าง เรื่องท้าวกำกาคำ เป็นเรื่องไคแสดงถึงความ

อัปถิภษณของท้าวกำกาคำจนเป็นที่รังเกียจของคนโดยทั่วไป แมกระทั่งแม่ของตนเองก็นำเอาไปลอยแพ พระอินทร์จึงตองส่งกาคำมาเป็นแมนมคอยเลี้ยงดู

จากตัวอย่าง เนื้อหากังกล่าวไคชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์

ระหว่างมนุษย์กับอมมนุษย์และธรรมชาติไคอย่างแจ่งกระจ่าง และเมื่อพิจารณาอย่างรอบคอบแล้ว สามารถจำแนกความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอมมนุษย์และธรรมชาติไคเป็น ๒ ชนิดใหญ่ๆ คือ

ก. ความสัมพันธ์ในแง่ดี หรือแง่บวก เช่น การช่วย

เหลือเอื้อเพื่อเผื่อแผ่กันระหว่าง เทวดากับมนุษย์ หรือระหว่างมนุษย์กับสัตว์บางประเภท เป็นต้น

ข. ความสัมพันธ์ในแง่ร้าย หรือแง่ลบ เช่น การตามอาฆาตจองเวร ความล้างผลาญกันระหว่างสัตว์กับมนุษย์ หรือระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และธรรมชาตินี้ ในลักษณะหนึ่งไต่บ่งให้ทราบถึงคติความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยโดยเฉพาะชาวพื้นถิ่นที่ว่า ชาวพื้นถิ่นนั้น มีคติความเชื่อเรื่องผีสิงเทวดา (animism) อย่างแน่นอน^๑ โดยเฉพาะเทวดา เช่น พระอินทร์ เป็นต้นเป็นผู้ซึ่งได้รับการยกย่องนับถือจากชาวพื้นถิ่นอย่างมากในฐานะ เป็นผู้ที่ยุติข้อขัดแย้งเอาอันตรายทุกซอรอนให้ชาวพื้นถิ่นโดยทั่วไป เพราะฉะนั้นในนิทานและวรรณกรรมชาวบ้านหลายต่อหลายเรื่องจึงบันทึกความคิด หรือคติความเชื่อดังกล่าวไว้อย่างหลากหลาย

หนึ่ง มีลักษณะที่น่าสังเกตุอยู่อีกอย่างหนึ่งคือ นิทานและวรรณกรรมชาวบ้านหลายเรื่อง กล่าวถึงความเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์กับอมมนุษย์อย่างลึกซึ้ง เช่น เป็นสามีภรรยา กัน หรือมีอุปการคุณต่อกัน จึงเป็นเรื่องน่าคิดว่าสังคมของชาวบ้านแต่เดิม มนุษย์และอมมนุษย์โดยเฉพาะสัตว์คง อยู่รวมกันอย่างใกล้ชิดสนิทสนมมากโดยไม่มีเรื่องทางธรรมชาติวิทยาของสัตว์ เช่น ที่อยู่อาศัย และความดุร้าย เป็นต้น มาเป็นขีดจำกัด

๓). แสดงให้เห็นถึงทัศนคติเกี่ยวกับโลกและจักรวาล
นิทานและวรรณกรรมชาวบ้านพื้นถิ่นอีสานจะกล่าวถึงโลกที่ปรากฏในจินตนาการมากกว่าโลกที่ปรากฏในความเป็นจริง ซึ่งแนวคิดเช่นนี้

^๑ เสฐียรโกเศศ, ศาสนาเปรียบเทียบ (พระนคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๓๕.

เข้าใจว่าคืออิทธิพลมาจากหนังสือหรือวรรณกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาทั้งสิ้น เช่น เรื่อง
พระมาลัย ไตรภูมิพระร่วง หรือคัมภีร์ต่างๆทางพุทธศาสนา เป็นต้น

กวีชาวพื้นถิ่นที่แต่งสร้างนิทานและวรรณกรรมมักจะนำ
เอาสิ่งที่อยู่ในโลกของจินตนาการ หรือโลกของวรรณกรรมมาผสมกับโลกที่ปรากฏอยู่
จริง เช่น กล่าวถึงสัตว์ในโลกแห่งจินตนาการอย่างยักษ์ ครุฑ หรือนาค มามีบทบาท
สัมพันธ์กับมนุษย์บนพื้นโลก ทั้งในสภาพของสัตว์โดยสมบูรณ์และในสภาพที่แปลงมาเป็น
คน เช่น เรื่องการระเควก กล่าวถึง ท้าวการระเควกพบกับยักษ์ไซโน หรือยักษ์กุมพล
เรื่องท้าวผาแดง - นางไอ่ กล่าวถึงความโกรธแค้นของพญานาคสุทโธ เมื่อรู้ว่าภักดี
ผู้เป็นลูกชายถูกฆ่าตาย จึงแสดงอิทธิฤทธิ์ด้วยการบันดาลให้เมืองที่กินเนื้อลูกของตน
ทองถล่มหมดทุกเมือง หรืออย่าง เรื่องนางผมหอม กล่าวถึงนางผมหอมมีพ่อเป็นช่าง
เป็นต้น

การที่นิทานและวรรณกรรมชาวบ้านมีเรื่องราวผสม-
ผสานกันระหว่างโลกของจินตนาการกับโลกของความเป็นจริงนี้ ย่อมแสดงให้เห็นถึง
ทัศนคติของผู้แต่งสร้างว่า ต้องการหลอหลอมความคิดจาก ๒ แง่มุมเข้าด้วยกัน
นอกจากนั้น ยังแสดงให้เห็นถึงสภาวะที่ยังคงติดข้องอยู่กับความคิดหรือเรื่องเล่าเก่าๆ
ที่ไม่อาจจะเป็นจริงได้ แต่ในขณะเดียวกัน บางครั้งผู้แต่งสร้างก็ต้องการให้ตัวละคร
จากโลกของจินตนาการ เป็นสัญลักษณ์แทนนามธรรมอะไรสักอย่าง เช่น ยักษ์ หรือ
ผี แทนความชั่วร้าย เทวดา หรือพระอินทร์ แทนความดีงาม เป็นต้น

๔). แสดงให้เห็นถึงทัศนคติเกี่ยวกับการเมือง การปกครอง
การเมือง การปกครอง จัดเป็นหัวใจสำคัญอย่างหนึ่ง
ของนิทานและวรรณกรรมชาวบ้านพื้นถิ่น และโดยปกติแล้วมนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงไปจาก
การเมืองได้ ด้วยเหตุคั้งนั้น ถ้ามนุษย์ผู้ใดไม่ส่งผลต่อการเมือง ก็จะต้องเป็นผู้รับผล
จากการเมืองไปโดยปริยาย

ทัศนคติทางการเมือง การปกครองที่ปรากฏในนิทานและ
วรรณกรรมชาวบ้านพื้นถิ่นอีสานนั้น ส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นเป็นพิเศษเฉพาะกรณีความสงบ

สุขของบ้านเมือง ผู้แก่งจึงมักสร้าง เรื่องใหม่บ้านเมืองมีความไม่ปกติสุขในตอนแรกๆ แล้ว มีผู้ปรามปรามพวกก่อกวนไม่สงบสุขนั้นไ้ในที่สุด เช่น เรื่องขุนหญิง กล่าวถึงขุนหญิง อยู่กินกับนางนาคแอกไคที่เมืองบาดาลเป็นเวลานาน และนับแต่อยู่กินกับขุนหญิง นาง แอกไคมิได้ไปเล่นน้ำตามธรรมชาติของนาคเลย จึงทำให้ฝนตกน้อยไม่พอที่มนุษย์จะใช้ ทำไร่นานา ดังนั้น นางจึงขออนุญาตขุนหญิงออกไปเล่นน้ำเพื่อให้ฝนตก เรื่องนี้ชี้ให้ เห็นว่า ประโยชน์สุขของประชาชนเป็น เรื่องที่ผู้มีหน้าที่ให้บริการจะละเลยเสียมิได้

เรื่องบัวสม บัวสอง บัวเดียว ตอนกษัตริย์ทั้ง ๓ องค์ ไปเป็นบุตรบุญธรรมของนางยักษ์แปลง ครั้นกุมารทั้ง ๓ องค์ได้ทราบความจริงจึงหนี จากนางยักษ์ไป กรณีนี้ชี้ให้เห็นว่า เมื่อผู้นำหรือผู้มีอุปการคุณมิได้คำนึงอยู่ในธรรม คนภายใต้การควบคุมจึงต้องหนีไปแสวงหาอิสระและเสรีภาพที่ชวนให้มั่นใจใ้ไ้ว่าจะ ปลอดภัย

เรื่องท้าวชูลู - นางอ้ว กล่าวถึงท้าวชูลูกับนางอ้ว ต่าง กำพร้าบิดาค้ำค้ำกันทั้งคู่ และมารดาของ ทั้ง สอง คน เป็น เพื่อนสนิทกัน จึงสัญญากันว่าจะให้ ลูกชายและลูกสาวแต่งงาน เป็นทองแผ่นเดียวกัน นี่ก็แสดงให้เห็นถึงการรวมอำนาจ ทางการ เมืองใ้ไ้ค้อย่างหนึ่ง

หรืออย่าง เรื่องท้าวผาแดง - นางไอ่ กล่าวถึงสงคราม ระหว่างนาค ๒ ฝ่าย คือ สุวรรณนาค และสุทโชนาค โดยมีสาเหตุเพียงแคความเข้า ใจผิดเล็กน้อยๆ แต่เมื่อไม่เข้าใจกันจึงยกพวกเข้ารบราฆ่าฟันกัน ทำให้ นาคของทั้ง ๒ ฝ่ายต้องล้มตายลง เป็นจำนวนมาก ผลที่สุดพระอินทร์ต้องส่งพระวิสุกรรมลงมาระงับ คีกร กรณีนี้ แสดงให้เห็นถึง ผลกระทบจากผู้นำว่า ถ้าผู้นำทำอะไร ผู้น้อยต้องทำตาม แม้วาสิ่งนั้นจะเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมนัก

นิทานและวรรณกรรมชาวบ้านหลายต่อหลายเรื่องจะเน้น ถึงความเป็นคนหูเบา เชื่อง่ายของกษัตริย์ เช่น เรื่องจำปาสีทัน ท้าวจูละนี้เชื่อคำ ของนางอัคคีที่พูดุญเหี้ยวว่า นางปทุมารักใคร่กับสุนัขจึงคลอกลูกออกมาเป็นสุนัข ดังนั้น

ท้าวจูละนี่จึงให้เนรเทศนางปทุมมา หรือเรื่องนางแดงอ่อน ท้าวมหาวงศ์เชื้อคำของนางสนมเอกทั้ง ๕ คนที่พูดว่า นางแดงอ่อนสมสู่กับจระเข้จึงมีลูกเป็นจระเข้ เป็นเหตุให้ท้าวมหาวงศ์ต้องเนรเทศนางแดงอ่อนออกจากเมืองไป

เมื่อพิจารณาโดยละเอียดครบคอบแล้ว อาจกล่าวได้ว่า การที่ผู้แต่งจงใจให้กษัตริย์ในเรื่องนิทานและวรรณกรรมต่างๆ เป็นคนทุเบา เชื่อง่าย ไร้เหตุผลนั้น คงต้องการยกขึ้นมาเป็นอุทาหรณ์สอนใจให้ผู้อ่าน ผู้เป็นใหญ่พึงสังวรไว้ไม่ให้เชื่อง่าย เพราะการเชื่อง่าย อาจนำมาซึ่งความหายนะทั้งแก่ตนเอง สู่นักรวมและสู่บ้านเมืองในที่สุด

ทัศนคติเรื่องการเมือง การปกครองนี้ จะมีแฝงเร้นอยู่ในนิทานและวรรณกรรมของชาวบ้านแทบทุกเรื่อง เพียงแต่ว่าผู้แต่งจะแฝงไว้ในรูปใด และแฝงไว้ลุ่มลึกแค่ไหนเท่านั้น อนึ่ง แม้ว่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นในนิทานและวรรณกรรมจะเป็นเรื่องไกลตัว เช่น เรื่องของกษัตริย์ ยักษ์ นาค หรือสัตว์อื่นใดก็ตาม แต่ถาพิจารณาให้ลึกซึ้งจะพบแง่คิดมากประการหลดพ้นออกมาจากเนื้อเรื่องที่ตัวละครเป็นอมมนุษย์เหล่านั้น

อย่างไรก็ตาม เป็นที่เข้าใจกันว่า การวิพากษ์วิจารณ์ผ่านทาง การปกครองนั้น เป็นสิ่งที่ชาวบ้านทำไม่ได้ง่ายนัก การเสนอผลการวิจารณ์มีอำนาจผ่านทางนิทานและวรรณกรรมจึงมีความนุ่มนวลกว่าการวิพากษ์วิจารณ์กันตรงๆ เพราะฉะนั้น นิทานและวรรณกรรมของชาวบ้านจึงเป็นการวิจารณ์ผู้นำโดยทางอ้อมได้เป็นอย่างดี

เป็นที่น่าสังเกตุยิ่งว่า นิทานและวรรณกรรมของชาวบ้านหลายต่อหลายเรื่อง มักจะแฝงแนวความคิดทางพุทธศาสนาอยู่เสมอ คล้ายกับเป็นการสอนหรือเตือนใจผู้ฟัง ผู้อ่านไปในตัว ดังนั้น เมื่อนิทานและวรรณกรรมชาวบ้านนั้น ได้รับการคัดเลือกนำไปแสดง เป็นหมอลำ โครงสร้างของการสั่งสอน หรือข้อเตือนใจตามแนวคิดแบบพุทธศาสนาจึงถ่ายทอดไปสู่ผู้ชมไปโดยปริยาย

๑.๑.๒ วรรณกรรมพุทธศาสนา

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่ด้วยกันทั้งหมด ๔ แบบ รวมเรียกว่า นวัคสัตตศาสนา^๑ และ ๑ ในจำนวน ๔ แบบนั้นก็คือ ชาคก ซึ่งกล่าวถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ หรือเรื่องราวในอภิศาติของพระพุทธเจ้า^๒ โดยใช้รูปแบบของนิทานเข้าประกอบการสั่งสอน เพื่อให้ง่ายต่อการรับสารของประชาชน ตามปกติแล้ว นิทานคือ เรื่องเล่าที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อความเพลิดเพลิน หากเอาเรื่องชาคกมาเล่าเป็นนิทานจึงย่อมมีวัตถุประสงค์อันแอมแฝงอยู่ด้วย กล่าวคือ นิทานชาคกนั้น นอกจากจะเป็นนิทานที่ให้ความเพลิดเพลินกับผู้อ่านผู้ฟังแล้ว ยัง เป็นนิทานที่มุ่งแสดงหลักพุทธธรรมคำสั่งสอน หรือแสดงอภิศาติของพระพุทธเจ้าอีกโสดหนึ่งด้วย

ที่มาของนิทานชาคกนั้น เป็นเรื่องยากที่จะระบุให้แน่นอนลงไป เนื่องจากนิทานชาคกมีเป็นจำนวนมาก แต่ก็สามารถประมวลที่มาของนิทานชาคกได้อย่างกว้างๆ เป็น ๔ ประการ คือ

๑. มาจากคัมภีร์ที่เก่าแก่กว่าคัมภีร์ชาคก
๒. มาจากนิทานของชาวบ้านที่ได้รับการยกมาเป็นตัวอย่างในการเทศนาสั่งสอนประชาชน
๓. มาจากเรื่องราวในพงศาวดาร หรือประวัติศาสตร์

^๑อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน เฉลิม มานวล, การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาคกกับนิทานอีสป เอกสารนิเทศการศึกษานับที่ ๑๒๓ หน่วยศึกษานิเทศกรรมการฝึกหัดครู (พระนคร : กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๔), หน้า ๑.

^๒ฐานิสร์ ชاکรัตพงศ์, "ความรู้เรื่องชาคก," ใน อักษรสาร, พิมพ์เนื่องในโอกาสงานสี่ศาสตราจารย์ ๕ กันยายน ๒๕๑๕ (พระนคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๓๐.

ของบ้าน เมือง บุคโบริรามกอนพุทธกาล

๔. มาจากพระพุทธรูปเจ้า หรือพระสาวกยุคเรื่อง ขึ้น เพื่อสั่งสอนธรรม

โดยตรง ๑

นิทานชาดก ซึ่งถือได้ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการสั่งสอนพุทธธรรมได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยพร้อมๆกับการแพร่กระจายของพุทธศาสนา แต่อย่างไรก็ตามนิทานชาดกที่มีอยู่ในเมืองไทยก็สามารถแยกออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. นิทานชาดกที่เป็นอรรถกถาอธิบายคาถาชาดกในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีอยู่ทั้งหมด ๕๔๙ เรื่อง แบ่งออกเป็นหมวดหมู่ตามจำนวนคาถา เรียกว่า นิบาต นิทานชาดกชนิดนี้จึงมีผู้เรียกว่า นิบาตชาดก

๒. นิทานที่ไม่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เป็นนิทานที่ชาวบ้านแต่งเรียกกันว่า ปัญญาสาชดก หรือที่พม่าเรียกว่า เชียงใหม่ปัญญาส ๒ นิทานชาดกชนิดนี้อาจจะเรียกว่า พาทิหรินิบาตชาดก หรือชาดกนอกนิบาต

นิทานชาดกนั้น นอกจากจะเผยแพร่โดยผ่านกระบวนการสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้า หรือพระพุทธรูปสาวกแล้ว ยังแพร่หลายไปมีอิทธิพลต่องานศิลปกรรมด้านอื่นอีกด้วย เช่น ด้านจิตรกรรม จะพบหลักฐานจากภาพวาดเกี่ยวกับเรื่องราวในนิทานชาดกอยู่ตามฝาผนังอุโบสถ บานประตู หรือหน้าต่างในวัดต่างๆเป็นจำนวนมาก เช่น ภาพเรื่อง เวสสันดร

๑ เฉลิม มากนวล, การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป, หน้า ๒๑.

๒ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ปัญญาสาชดก (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๔๔๔), หน้าคำนำ.

ที่ฝาผนังวัดวชิรศรชลวง อ. เมือง เชียงใหม่^๑ เป็นต้น คำนประติมากรรม มีการก่อปั้นรูปยักษ์หรือสัตว์ที่มีปรากฏอยู่ในนิทานชาดกไว้ในวัดต่างๆเป็นจำนวนมาก เช่น ยักษ์ที่วัดพระเชตุพนฯ เป็นต้น คำนวรรณกรรม มีวรรณกรรมทั้งของชาวพื้นถิ่น และวรรณกรรมในราชสำนักอยู่มากมายหลายเรื่องที่มีต้นเค้ามาจากนิทานชาดก เช่น เรื่องมหาเวสสันดรชาดก สังข์ทอง พระสุธน - นางมโนहरา หรือพระรถ - เมรี เป็นต้น ในกรณีนี้ แสดงให้เห็นถึงความนิยมและความศรัทธาของชนชาวไทยที่มีต่อนิทานชาดก จึงได้นำเอาเนื้อเรื่องในนิทานชาดกเหล่านั้นไปประพันธ์เป็นวรรณกรรมออกมา สำหรับ ~~.....~~ วรรณกรรมพุทธศาสนาที่ได้รับการพิจารณา นำไปแสดงหมอล้านั้น จัดแบ่งได้ดังนี้

๑. นิบาตชาดก เรื่องสำคัญที่นิยมนำมาแสดงหมอลำก็คือ พระเวสสันดร ซึ่งบางครั้ง เรียกว่า ลำมหาชาติ

๒. พาทร์นิมิตตชาดก แยกย่อยได้เป็น ๒ ชนิด คือ

ก. พาทร์นิมิตตชาดกจากปญฺชาสชาดก มีเรื่องนางสีบสอง จากรถเสนชาดก พระสุธน - นางมโนहरา จากสุธนชาดก หรือเรื่องสุธนู จากสุธนูชาดก เป็นต้น

ข. พาทร์นิมิตตชาดกจากการแต่งสร้างของชาวพื้นถิ่นอีสานเอง โดยพยายามนำเอานิทานพื้นถิ่นที่แพร่หลายมาเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของชาดก เช่น เรื่องสุพรมโมกษา ท้าววิฑูรย์ หรือพญาคันคาก เป็นต้น

ลักษณะเนื้อหาของบทหมอลำที่มาจาก ~~.....~~ วรรณกรรมพุทธศาสนา พอจะกล่าวสรุปได้เป็น ๔ ประการสำคัญ คือ

^๑อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน สน สี่มาครั้ง, "วิเคราะห์สี่ในจิตรกรรมฝาผนัง เขตจังหวัดเชียงใหม่," เมืองโบราณ ๕ (ตุลาคม - พฤศจิกายน ๒๕๒๑) : ๓๔ - ๕๕.

๑). แสดงหลักจริยธรรมที่พึงงาม พึงยึดถือ พึงปฏิบัติ

โดยปกติแล้ว แมว่า _____ วรรณกรรมพุทธศาสนา
จะเคยเป็นนิทานพื้นถิ่นมาก่อน แต่เมื่อนำมากล่าวอ้าง เป็น _____ วรรณกรรม
พุทธศาสนา จุดมุ่งหมายหลักที่เคยเป็นนิทานเพื่อความเพลิดเพลินจึง เปลี่ยน เป็น เพื่อการ
ประกาศศาสนา หรือเพื่ออบรมศีลธรรมต่อผู้อ่านผู้ฟัง อีกทอดหนึ่ง ดังนั้น การแสดงถึง
หลักจริยธรรมจึง เป็นสิ่งจำเป็นมากประการหนึ่ง ไม่ว่าหลักจริยธรรมนั้นจะมีหลายแง
มุม หรือมีแง่มุมเดียวก็ตาม

หลักจริยธรรมที่สามารถค้นพบได้ใน _____ วรรณ-
กรรมพุทธศาสนาที่กลายมาเป็นบทหมอลำของชาวพื้นถิ่นอีสานมีอยู่หลายประการ เช่น

ก. หลักกรรม

เป็นการช่วยบ่งบอกและย้ำเตือนให้ผู้อ่าน ผู้ฟัง ได้
ตระหนักถึง ผลกรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อนและมามีอิทธิพลต่อความเป็นไปในชาตินี้
ทำให้มนุษย์รู้จักสังวรไม่ทำความชั่ว กระทำแต่ความดี เพื่อจะได้ประสบกับสภาพความ
เป็นอยู่ที่ดีงามในภพหน้า อย่างเช่นเรื่อง นางสิบสอง หรือพระรถ - เมรี กล่าว
ถึงนางทั้งสิบสองคน เป็นมเหสีของพระรถสิทธิ์แห่ง เมืองกุศารนคร ต่อมานางยักษ์-
สันธมารแปลงมาเป็นหญิงสาว และได้รับแต่งตั้ง เป็นมเหสีอีกผู้หนึ่ง ของพระรถสิทธิ์
นางสันธมารจึงพยายามหาอุบายกลั่นแกล้งนางทั้งสิบสองคน โดยทำเป็นป่วยลุกไม่ได้
และบอกนางจะหายจากโรคที่เป็นอยู่ ถ้านำเอานางทั้งสิบสองคนมาควักลูกตาออก
ทั้ง ๒ ข้าง พระรถสิทธิ์ก็ยอมตาม ทว่า นางคนที่ ๑๒ ถูกควักลูกตาออกเพียงข้าง
เดียว หลังจากนั้น นางทั้งสิบสองคนก็ถูกนำไปขัง ในตอนจบนางยักษ์สันธมารรู้ว่า
แผนการของตนไม่สำเร็จสมดังปรารถนา นางจึงหัวใจแตกตาย และนางทั้งสิบสองคน
ก็ไต่ลูกตาคืน รวมทั้งไต่คืนกลับไปเป็นมเหสีของพระรถสิทธิ์เช่นเดิม เรื่องนี้ถูกรวบรวม
ว่าด้วยเหตุของการย้ำให้เห็นว่า ใครทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ใครทำกรรมชั่วย่อมได้
รับผลชั่ว

เรื่องพระสุธน - นางมโนห์รา ซึ่งชาวพื้นถิ่นอีสานเรียก
 ชื่อสั้นๆว่า ท้าวสีทนนั้น ได้แสดงให้เห็นประจักษ์ถึงผลกรรมของท้าวสีทนที่ได้ทำไว้ในชาติ
 ปางก่อน กล่าวคือ ในชาติที่ท้าวสีทนเกิดเป็นพระรถเสนานั้น พระรถเสนได้หนีจากนาง
 กังรี หรือเมรี หันๆที่นางมีความรักต่อพระรถเสนอย่างมากมาย นาง เมรีได้ออกคิด
 ตามพระรถเสนจนนางถึงแก่ความตาย เพราะฉะนั้น ในชาติถัดมา พระรถเสนมาเกิด
 เป็นท้าวสีทน นางกังรีมาเกิดเป็นนางมโนห์รา นางมโนห์ราจึง เป็นฝ่ายหนี ให้ท้าว
 สีทนออกติดตามด้วยความยากลำบากบ้าง นับ เป็นเรื่อง ที่แสดงให้เห็นถึงผลกรรม
 ได้อย่างยิ่ง

ข. หลักกัตถุญ

คุณธรรมอันสูง ที่ถือเป็นหลักสากลของทุกศาสนา
 ก็คือ ความกัตถุญหรือคุณคน ความกัตถุญนี้ถือเป็น เครื่องหมายของคนที่ และเป็นที่ยอมรับ
 ของสามัญชนโดยทั่วไป

วรรณกรรมพุทธศาสนาของชาวพื้น
 ถิ่นอีสานที่ชี้แนะให้เห็นถึงความมีกัตถุญต่อผู้มีอุปการคุณ มีอยู่หลายเรื่อง เช่น เรื่อง

สาระสำคัญของเรื่องการกลับชาติมาเกิดของตัวละครบางตัวจากเรื่องท้าวสีทน
 ของชาวพื้นถิ่นอีสานมีความแตกต่างจากความเชื่อของชาวพื้นถิ่นอื่น กล่าวคือ ชาวพื้น
 ถิ่นอีสานเชื่อว่า ชาติก่อนนางมโนห์ราเกิดเป็นลูกสะใภ้ชานา และในช่วงที่สามีเดินทาง
 ไปค้าขายต่าง เมืองนั้น ปู่ยาของนางได้ไปขอแรงญาติมิตรมาช่วยค่านา นางจึงจับไก่
 มาทำอาหารเลี้ยงผู้ที่มาช่วยค่านา ปรากฏว่า ไก่ตัวผู้ตัวหนึ่งหนีไปได้ ชาติต่อมา
 ไก่ตัวผู้ตัวนั้น มาเกิดเป็นบุโรหิต ลูกสะใภ้ชานามาเกิดเป็นนางมโนห์รา นางจึง
 ถูกบุโรหิตจองเวร

พระเวสสันดร ตอน ๒ กุมารจะยอมไปเป็นทาสของชุก ส่วนหนึ่งก็มาจากแรงกตัญญู ที่กัณหาชาติมีต่อพระเวสสันดรผู้เป็นบิดา เรื่องท้าวว้าทอง กล่าวถึงท้าวว้าทอง เมื่อ คายแล้วไ้ไปเกิดเป็น เทพบุตรบนสวรรค์ และด้วยความกตัญญูจึงคอยช่วยเหลือท้าว อุณหลา ซึ่ง เป็นผู้เลี้ยงท้าวว้าทองมาตั้งแต่เล็ก ให้รอดพ้นจากการจองเวรของผู้น สมอ

หรืออย่าง เรื่องสุพรมโมกษา ซึ่งกล่าวว่า เมื่อพ่อของ สุพรมโมกษาคาย สุพรมโมกษาไ้หน้าศพพ่อไปไวที่ปลายนา และปรนนิบัติศพพ่อด้วย การระอย่างนี้ จนยังผลให้ไรนาของสุพรมโมกษามีความเจริญงอกงาม

ค. หลักสี่จะ

ความมีสี่จะถือ เป็นคุณสมบัติสำคัญยิ่ง อย่างหนึ่งที่ มนุษย์พึงยึดถือพึงปฏิบัติให้เป็นกิจนิสัย เพราะความมีสี่จะนี้ล้วนแล้วแต่จะนำความ เจริญ ความสรรเสริญมาสู่ผู้ยึดถือเสมอ

วรรณกรรมพุทธศาสนาของชาวพื้น ดินอีสานที่สะท้อนให้เห็นถึงหลักแห่งความมีสี่จะ ก็คือเรื่องนกกกระจอก หรือท้าววรกิต ที่กล่าวถึงนกแก้ว - เมื่อยู่นึงไปทำรังอยู่ที่ป่าเลา วันหนึ่ง เกิดไฟไหม้ป่าใกล้จะถึงรัง นกทั้งคู่อึ้งตกลงกันว่าจะตายพร้อมๆกัน นางนกอธิษฐานว่า ถ้าพอนกผิคนสู้อา เกิดชาติ หน้านางจะไม่ขอพุดกับผู้ใดเลย ครั้นเมื่อไฟไหม้มาถึงรัง พอนกก็กลับบินหนีไป ชาติ ถัดมา พอนกลงมาเกิดเป็นท้าววรกิต โอรสกษัตริย์ ส่วนนางนกลงมาเกิดเป็นนาง จันทะจร ชิกากษัตริย์ และนางไม่ยอมพุดกับชายใดเลย

๒). แสดงประวัติที่สำคัญในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า

เนื่องจาก _____ วรรณกรรมพุทธศาสนาเป็น เรื่องราวที่ข้องเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ ดังนั้น จึง เป็น ที่สนใจของคนไทยโดยทั่วไปที่นับถือพุทธศาสนา โดยเฉพาะ ถ้าได้ทราบว่าอดีตชาติ ชาติใดเป็นชาติที่สำคัญของพระพุทธองค์แล้ว ประชาชนจะยิ่ง เพิ่มความสนใจขึ้นอีก เป็นทวี

ปกติแล้ว จะถือกันว่า ๑๐ ชาตีสुकท้ายของพระโพธิสัตว์ เป็นชาติที่สำคัญ แต่ในจำนวนทั้ง ๑๐ ชาตินั้น ชาติที่สำคัญที่สุดก็คือ ชาติที่ ๑๐ ซึ่งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ทั้งนี้เพราะเป็นชาติที่พระโพธิสัตว์ไคมาเพื่อ บารมีที่สูงที่สุด คือ บุตรทรทานบารมี และด้วยบารมีในครั้งนี้นำมาพร้อมกับบารมีที่ทรงสร้างสมมาในชาติก่อนๆ ได้เกื้อหนุนให้พระโพธิสัตว์ไคมาเกิดเป็นพระพุทธรเจ้าในที่สุด

เรื่องพระเวสสันดร เป็น _____ วรรณกรรมพุทธศาสนาที่แพร่หลายมากที่สุดเรื่องหนึ่ง การที่ชาวอีสานนิยมนำเอาเรื่องนี้มาแสดงหมอลำตลอดทั้งชุมชนก็นิยมชมกันนั้น สามารถสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลที่สืบเนื่องมาจากการเทศน์มหาชาติได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ โดยทั่วไป คนมักจะเข้าใจกันว่า ถ้าใครได้ฟังเทศน์มหาชาติจบจะได้อานิสงส์แรง เหตุคั้งนั้น แม้เรื่องพระเวสสันดรจะมีได้ปรากฏในลักษณะของการเทศน์มหาชาติ ทว่า ปรากฏในลักษณะของการแสดงหมอลำก็ตามก็ยังคงมีผู้ชมให้เกิดความชื่นชมเลื่อมใสในผลทานซึ่ง เป็นบุญบารมีของพระเวสสันดรได้เช่นกัน ประชาชนจึงจกจำการกระทำทานของพระเวสสันดรได้เป็นอย่างดี ประกอบกับเรื่องพระเวสสันดร เป็น เรื่องที่สนุกสนานชวนติดตาม ตัวละครก็มีหลายลักษณะนิสัย เช่น พระเวสสันดรผู้มุงพระโพธิญาณโดยการบริจาคลูก-เมียเป็นทาน พระนางมัทรีผู้เป็นยอดอคักรมเหยื่อยอมลำบากตามเสด็จพระเวสสันดรไปอยู่ป่า และยอมให้พระเวสสันดรนำตนไปบริจาคให้ชายแก่หนึ่ง เป็นพระอินทร์แปลงมาขอ กัณหชาติ ผู้เปรียบเสมือนสำเภาทองธรรมชาติที่จะพาพระเวสสันดรข้ามห้วงวัฏสงสารได้ หรืออย่างชุก ผู้เป็นตัวแทนของคนโลภมาก แต่ก็มีส่วนเสริมให้บารมีของพระเวสสันดรบริบูรณ์ขึ้น ตัวละครเหล่านี้ ต่างก็มีบทบาทที่ประทับใจคนชมเป็นอย่างมาก พระเวสสันดรจึงเป็นอคิตชาตีสที่ควรสนใจยิ่ง และยังคงเป็นที่นิยมทั้งการอ่าน การเทศน์ และการนำไปแสดงเป็นหมอลำอยู่เช่นเดิม

๓). แสดงหลักความเชื่อ

ความเชื่อ เป็นสิ่งที่ซ่อนเร้นอยู่ในวิถีชีวิตของชาวพื้นถิ่นอย่างเห็นยวแน่นอน และอาจจะแสดงออกในทางปฏิบัติแตกต่างกันไป ความเชื่อที่ปรากฏ

ใน _____ วรรณกรรมพุทธศาสนามีอยู่หลายประการ เช่น

ก. ความเชื่อเรื่องการกลับชาติมาเกิด ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของ _____ วรรณกรรมพุทธศาสนาที่จะขาดเสียมิได้ แต่สำหรับการกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดในการแสดงหมอลำนั้นมักจะไม่ใช่ละเอียดลออเท่ากับที่ปรากฏเป็น _____ วรรณกรรมพุทธศาสนา เพราะจุดมุ่งหมายในการแสดงออกที่ต่างกันตามธรรมดาแล้วนิยมนักกล่าวเกริ่นตบแต่งการบอกวาทะ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นผู้นั้นผู้นี้แล้วดำเนินเรื่องโดยที่เกี่ยวโยงอย่างไรก็ตาม แม้การกลับชาติมาเกิดจะมีใช้เป็นส่วนสำคัญในเวลาแสดงหมอลำ แต่ก็เป็นส่วนที่จำเป็นต้องมีเพื่อความศักดิ์สิทธิ์สำหรับการแสดงเรื่องนั้นๆ

ข. ความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของผู้มีบุญญาธิการมี เป็นส่วนหนึ่งที่ราวกับจะแสดงให้เห็นว่าบุคคลผู้นั้นซึ่งมักจะเป็นตัวเอกของเรื่องจะต้องมีคุณสมบัติหรือพฤติกรรมบางอย่างซึ่งชวนให้ผู้คนและสภาพแวดล้อมส่งผลตอบรับที่ต่างออกไปจากตัวละครอื่น เช่น เรื่องพญาคันคาก กล่าวถึงท้าวคันคากกับนางแก้วเทวีครองสมบัติอยู่ด้วยความสุข พญาแฉ่นเกรงฤทธิ์เดชของท้าวคันคากจึงกลั่นแกล้งไม่ให้ฝนตกบนพื้นโลก ท้าวคันคากจึงต้องขึ้นไปรบกับพญาแฉ่น ในที่สุดพญาแฉ่นแพ้อิทธิฤทธิ์ของท้าวคันคาก หรืออย่าง เรื่องท้าวสีทัน หรือพระสุธน - นางมโนห์รา ตอนที่กล่าวถึงท้าวสีทันสามารถผ่านการทดสอบของท้าวไกรลาสได้หมดทุกอย่างด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระองค์

ค. ความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาส หรือเรื่องเนื้อคู่ มีปรากฏใน _____ วรรณกรรมพุทธศาสนาที่ได้รับการนำไปแสดง เป็นหมอลำอยู่หลายเรื่อง เช่น เรื่องท้าวสีทันซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม่ท้าวสีทันจะพลัดพรากจากนางมโนห์ราอย่างไร แต่ผลสุดท้ายก็มาพบและครองคู่กันจนได้ หรือเรื่องท้าววรภิต กล่าวถึงนางจันทร์จระ ไม่ยอมผูกกับชายใดเพราะนางยึดในคำอธิษฐานก่อนตาย แต่ถูกท้าววรภิตซึ่งในอดีตชาติเป็นสามีของนางมาไขอุบายให้นางต้องผูกด้วยและยอมอภิเษกสมรสในที่สุด

๔). แสดงสภาพสังคม

โดยปกติแล้ว วรรณกรรมไม่ว่าจะเป็นแบบมุขปาฐะ หรือลายลักษณ์ก็ตาม จะมีที่มาจากอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ผสมกัน ดังนี้

- ก. จากนิทานพื้นถิ่นที่เล่าสู่กันฟัง
- ข. จากการยืมเค้าโครงเรื่องมาจากที่อื่น
- ค. จากเรื่องที่เกิดขึ้นจริง
- ง. จากผู้แต่งจินตนาการขึ้นมาเอง

แต่ไม่ว่าวรรณกรรมนั้นจะเกิดมาจากพื้นฐานแบบใดก็ตาม ก็เป็นผลผลิตของมนุษย์ในสังคมทั้งสิ้น ดังนั้น แม้ว่าเรื่องๆนั้นจะเป็นจินตนาการที่ไกลจากสถานการณ์ที่เป็นจริงของผู้แต่งสักเท่าใด เช่น ผู้แต่ง เป็นสามัญชน แต่แต่ง เรื่องของกษัตริย์ ทว่า เมื่อผู้แต่ง เป็นส่วนหนึ่งของ สังคมก็อดมิได้ที่สภาพสังคมของผู้แต่งจะปรากฏอยู่ในท้อง เรื่องนั้นๆ โดยไม่มีชีวิตจำกัดว่าเนื้อเรื่องจะเป็นแบบใด

วรรณกรรมพุทธศาสนาที่ได้รับการนำไปแสดงหมอลำนั้น มักจะเป็น เรื่องที่มีรายละเอียดของ เกี่ยวกับสภาพสังคมพื้นถิ่นอีสานอยู่หลายอย่าง และหลายเรื่อง แต่ลักษณะที่เด่นมากที่สุดก็คือ การกล่าวขานเกี่ยวกับพาราตีหรือสั่งสอนกันตามชนบทของชาวพื้นถิ่นอีสานโดยทั่วไป เช่น ในเรื่องท้าวสีทัน ตอนนางมโนห์ราหนีกลับไปเขาไกรลาส นางมโนห์ราจะกล่าวขานคร่ำครวญออกมา หรืออย่าง เรื่องท้าววรกิต ตอนนางนกค้อว่าพอนกที่ไม่กลับรังตามเวลา นางนกก็กล่าวเป็นขญาเปรียบเทียบ เพราะฉะนั้น ขญาจึง เป็นคำกล่าวที่มีปรากฏอยู่ในการแสดงหมอลำเสมอ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้แสดงว่าจะมีปฏิภาณแทรกขญาแบบใดลงไปในตอนใดของเรื่อง

ประกอบ นิมมาน เหมินท์, "พุทธศาสนากับวรรณคดีล้านนา," ใน
ลานนาไทยคดี, หน้า ๒๑๔ - ๒๑๕.

๑.๑.๓ วรรณกรรมแต่งใหม่

การที่หมอลำต้องแสดง เรื่องที่เป็นนิทานและวรรณกรรม
ชาวบ้าน หรือ วรรณกรรมพุทธศาสนาอยู่เสมอๆนั้น ทำให้ผู้แสดง
และผู้ชม เกิดความรู้สึกเบื่อหน่าย จึงจำเป็นต้องมีการคิดสร้าง เรื่องใหม่ๆขึ้นมา
สำหรับวรรณกรรมแต่งใหม่ที่น่ามาใช้แสดงหมอลำนั้น พอจะจัดแบ่งได้เป็น ๒ ชนิด
ตามลักษณะเนื้อหา คือ

ก. วรรณกรรมแต่งใหม่โดยทั่วไป เป็นการคิดสร้าง
เรื่องขึ้นมาใหม่ของผู้เกี่ยวข้องกับกำแสดงหมอลำ หรือของกวีชาวพื้นถิ่นอีสานที่เขียน
เรื่องพิมพ์ออกมาเป็นเล่มๆ เช่น เรื่องท้าวดาวเรือง นางประกายแก้ว หรือ
สองแก้วกำพร้าว ของ อ. กวีวงศ์ เป็นต้น

ข. วรรณกรรมล้อเลียน เป็นการนำเอาวรรณกรรมที่มี
มาแต่เดิมมาแปลงชื่อและเหตุการณ์บางตอนเสียใหม่ เช่น เรื่องนางแดงอ่อน มี
เรื่องล้อเลียนคือ นางแดงแก่ สังข์ศิลป์ไชย หรือสินไชย มีเรื่องล้อเลียนคือ สินลอบ
และเรื่องท้าวผาแดง - นางไอ่ ก็มีเรื่องล้อเลียนคือ ท้าวผาคำ - นางไอ่^๑
 เป็นต้น

มีข้อน่าสังเกตว่า เนื้อเรื่องของวรรณกรรมที่แต่งใหม่และ
นำมาแสดงหมอลำนั้นจะไม่ค่อยหนีไปจากเรื่องจักรวาลย์สักเท่าใด แม้ว่ายุคสมัย
ของเรื่องดังกล่าวควรจะสิ้นสุดไปแล้วก็ตาม แต่ชนบในการแสดงหมอลำก็ยังรักษา
เรื่องชนิดนี้ไว้ได้เป็นอย่างดี และเมื่อเนื้อเรื่อง เป็นไปในทำนองจักรวาลย์ ผู้แต่งก็
อดมิได้ที่จะพาเรื่องพาคนไปถึงชาดก เพื่อความศักดิ์สิทธิ์ของเรื่อง ในลักษณะนี้
เป็นสิ่งย่ำให้ตระหนักถึงความผูกพันระหว่างพุทธศาสนากับการแสดง ออกทางศิลปะของ
ชาวพื้นถิ่นอีสานอย่าง เห็นได้ชัด

ลักษณะ เนื้อหาของวรรณกรรมแต่งใหม่ที่ได้รับการนำไปใช้แสดง
 หมอลำนั้น แม้จะหลากหลายเช่นใด แต่ประเด็นใหญ่ๆก็ไม่พ้นไปจากสารัตถะของนิทาน
 และวรรณกรรมชาวบ้าน หรือ วรรณกรรมพุทธศาสนาไปได้ เช่น เนื้อ
 หาที่แสดงสภาพสังคม ดังจะพบตัวอย่างได้จากเรื่อง สองแก้วกำพร้า ตอนท้าววีรพล
 ไปเกี่ยวนางทองคำ ก็ได้ใช้ฉญาเป็นสื่อ หรืออย่าง เนื้อหาที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระ-
 หว่างมนุษย์กับอมนุษย์และธรรมชาติ เช่น เรื่องท้าวกำพร้าผีน้อย กล่าวถึงความงาม
 ของนางสีดาจันทร์ที่เสด็จลี้ไปถึงพญาแถนบนฟ้า พญาแถนจึงพยายามที่จะเอาตัว
 นางไปอยู่ควยให้ได้

อย่างไรก็ตามวรรณกรรมแต่งใหม่เหล่านี้ ถึงจะมีมากเรื่อง
 และมีการผูกเรื่องสลับซับซ้อน สนุกสนานชวนติดตามอย่างไร แต่มักไม่ค่อยเป็นที่
 นิยมของคนชม เมื่อกับเรื่องที่มีต้นเค้ามาจากนิทานและวรรณกรรมชาวบ้าน หรือ
 วรรณกรรมพุทธศาสนาสักเท่าใด

๑.๒ นิทานและวรรณกรรมของภาคกลาง

นิทานและวรรณกรรมชาวบ้านภาคกลาง ที่ได้กลายไปเป็นบทหมอลำ
 ลำของชาวพื้นถิ่นอีสาน มักจะเป็นเรื่องที่แพร่หลายและเป็นที่ยุ้จักกันอย่างกว้างขวาง
 ในพื้นภูมิภาคกลาง เช่น เรื่อง ปลาบู่ทอง โสนน้อยเรือนงาม พระอภัยมณี หรือ
 ชุนชางชุนแผน เป็นต้น

นิทานและวรรณกรรมเหล่านี้ ส่วนใหญ่จะมีโครงเรื่องคล้ายคลึง
 กัน มีการสร้างเรื่องให้สนุกสนานตื้นเต้นเร้าใจ ตัวละครมีหลายชนิดทั้งมนุษย์และ
 อมนุษย์ ตัวเอกฝ่ายชายจะต้องมีฤทธิ์เดช เวหนต์คาถา สามารถปราบปัจเจกมิตรที่
 คิตรายต่อต้านเมือง หรือปราบเหล่าภูยักษ์พาลโดยทั่วไปได้อย่างราบคาบ ขณะเดียว
 กันตัวเอกฝ่ายหญิงจะถูกผู้แต่งสร้างอย่างจงใจให้ดูน่าสงสารกว่าปกติ ต้องเผชิญกับการ
 กดดันแกล้งอิจฉาริษยาของผู้มีใจอธรรม แต่ผลที่สุดเรื่องจะจบลงแบบสุขนาฏกรรมเป็น
 ส่วนมาก

ดูเหมือนคณะหมอลำนำเรื่อง ที่มาจากนิทานและวรรณกรรมชาวบ้าน
ภาคกลาง ไปแสดง เพียง เรื่อง เปลี่ยนรสชาติสำหรับผู้ชม และ เปลี่ยน เรื่อง แสดง กันความ
เบื่อน่ายสำหรับผู้แสดง เท่านั้น เพราะโดยสภาพความเป็นจริงแล้ว เรื่องที่เป็นนิทาน
และวรรณกรรมชาวบ้านภาคกลางนั้น จะไม่ค่อยได้รับความนิยมชมจากชาวพื้นถิ่นอีสาน
เท่าที่ควร

๑.๓ นิทานและวรรณกรรมของภาคเหนือ

ภาคเหนือ หรือล้านนาไทย ได้คิดต่อและถ่ายทอดอารยธรรมให้
กับล้านช้าง รวมทั้งพื้นถิ่นอีสานมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าโพธิสารราชแห่งล้านช้างในระหว่าง
ช่วง พ.ศ. ๒๐๕๕ - ๒๐๕๑^๑ และจากการมีสัมพันธภาพกันนี้เอง ทำให้นิทานและ
วรรณกรรมของภาคเหนือแพร่หลายมาสู่ภาคอีสานเป็นจำนวนมาก เรื่อง ในขณะที่อิทธิ-
พลของศิลปวรรณกรรมของภาคกลางยังมิได้เข้าไปมีบทบาทต่อสังคมพื้นถิ่นอีสานในระยะ
เดียวกันนั้นเลย นิทานและวรรณกรรมของภาคเหนือที่ไปปรากฏเป็นบทหมอลำมีที่ประ-
จักษ์อย่างชัดเจนอยู่ประเภทหนึ่ง คือ

๑.๓.๑ วรรณกรรมพุทธศาสนา

ถึง ไคกลาวแล้วว่า ชาวพื้นถิ่นอีสานมีความผูกพันอยู่กับพุทธ-
ศาสนาอย่างลึกซึ้ง เพราะฉะนั้นการ แสดง หมอลำซึ่ง ถือเป็นนาฏศิลป์ละออชื่อของชาว
อีสาน จึงพยายามหยิบยกเอา วรรณกรรมพุทธศาสนา มาแสดง อยู่เสมอ
เพื่ออบรมสั่งสอนจริยธรรมอันดีงามแก่ประชาชนผู้ชมไปในตัว

สำหรับ วรรณกรรมพุทธศาสนาของภาคเหนือ
ที่ไปเป็นบทหมอลำของชาวพื้นถิ่นอีสานนั้น จะเป็น เรื่อง ที่มีต้นเค้าอยู่ในนิบาตชาดก
และชาดกนอกนิบาต เฉพาะจากปัญจชาดกเท่านั้น เรื่อง คังกล่าวจะเป็นที่รู้จักกันดี
ในภาคเหนือ เมื่อแพร่ไปสู่ภาคอีสาน เรื่องจากชาดกเหล่านั้นจึงมีการเขียนไว้เป็น

^๑ วิชา ปุณโยทก, วรรณกรรมอีสาน (พระนคร : โอเดียนสโตร์,
๒๕๒๒), หน้า ๓๒.

วรรณกรรมของชาวอีสานด้วย เช่น เรื่องมหาเวสสันดรชาดก หรือพระเวสสันดร เรื่อง พระรถ - เมรี และเรื่องพระสุธน - มโนห์รา เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า เรื่องจาก _____ วรรณกรรมพุทธศาสนา ของภาคเหนือที่ไปเป็นบทหมอลำจะตรงกันกับเรื่องจาก _____ วรรณกรรมพุทธศาสนาของภาคอีสานอยู่หลายเรื่อง ทั้งนี้เพราะใช้แหล่งวัตถุดิบในการสร้างเรื่องแหล่งเดียวกัน คือ จากชาดก ทั้งนิบาตชาดกและ พาหิรินนิบาตชาดก ที่รวมอยู่ในหนังสือปฐมาสาชชาดก ส่วนที่ถือว่า เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาของภาคอีสานที่ไม่มีปรากฏในภาคอื่นก็มีอยู่หลายเรื่อง เช่นกัน เรื่อง เหล่านั้นถือเป็น พาหิรินนิบาตชาดก ที่ชาวอีสานแต่งสร้างขึ้นมาจากเอง เช่น เรื่องสุพรมโมกษา หรือพญาคันคาก เป็นต้น

ลักษณะ เนื้อหาใน _____ วรรณกรรมพุทธศาสนาของภาคเหนือที่ไปเป็นบทหมอลำจะมีส่วนคล้ายคลึงกับ _____ วรรณกรรมพุทธศาสนาของภาคอีสาน เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยจึงจะขอละไว้ไม่กล่าวถึงให้เกิดความซ้ำซ้อนกันอีก

กล่าวโดยสรุปแล้ว เนื้อหาของ ร้อยกรองที่เป็นบทหมอลำที่ได้นับเค้ามาจากนิทานและวรรณกรรมนั้น มักจะเป็นเรื่องจักรวาลศักราช คำเนินเรื่องรวดเร็ว มีเหตุการณ์ซ้ำๆกัน และไม่คอยคำนึงถึงความสมเหตุสมผลนัก เพราะต้องการเอาความสนุกสนานชวนตื่นเต้นติดตามเป็นใหญ่ ตอนจบมักลงเอยด้วยความสุข เรื่องที่จับด้วย ความเศร้าจะมีเป็นจำนวนน้อย

จุดมุ่งหมายของ เรื่องที่หมอลำนำมาแสดงก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ จะแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีบุญญาภพของตัวเอก สามารถฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆได้สำเร็จ และถึงแม้ว่าอุปสรรคใดจะเกินความสามารถของตัวเอกที่จะแก้ได้ ก็จะมีอมมนุษย์ โดยเฉพาะ เทวดาลงมาช่วยแก้ไขให้อย่าง เรียบร้อย การที่ตัวเอกมีลักษณะที่เป็นแบบเดียวกันแทบทั้งหมดนี้ สะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของชาวอีสานประการหนึ่งว่า นิยมผู้มีความดี หรือมีบุญ จึง เป็นการชักเตือนให้ผู้ชมฝึกฝนในการทำบุญ และในอีกมุมหนึ่ง เป็นการชดเชยความปรารถนาของผู้ชมส่วนใหญ่ที่ต้องการ เป็นคนมีบุญ แต่

ไม่อาจมีได้ จึงต้องชมพฤติกรรมของผู้นับบุญโดยผ่านทาง การแสดงหมอลำแทน

นอกจากนี้ ตัวละครที่ปรากฏในเรื่องต่างๆจะคงมีแบบตายตัว คือ มีบุคลิกค่านิยม ถ้าเป็นคนดีก็ดีตลอด หากร้ายก็ร้ายตลอด จะไม่มีพัฒนาการทาง-
บุคลิกภาพหรือลักษณะนิสัยซึ่ง เป็นส่วนส่งเสริมให้การกระทำต่างๆของตัวละครมีทั้งดีและไม่ดีผสมคละเคล้ากันเลย บุคลิกเช่นนี้จึงได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์ตายตัวของวงนาฏ-
กรรมทั้งหลาย ที่จะป็นสิ่งกำหนดรู้ให้กับผู้ชมว่า ตัวละครตัวนั้นควรจะเป็นตัวละครอะไรของ
เรื่อง รวมทั้งทำให้ผู้ชมสามารถทำนายถึงจุดจบของตัวละครนั้นๆได้ว่าจะลงเอยแบบใด

แม้เนื้อเรื่องทีละหมอลำคัดเลือกนำไปแสดง จะยึดหลักเพื่อความ
เพลิดเพลินของผู้ชมเป็นหลัก แต่ด้วยความที่ชาวพื้นถิ่นอีสานนับถือพุทธศาสนาอย่าง
แน่นแฟ้น เนื้อเรื่องเหล่านั้นจึงสะท้อนหลักความคิดทางพุทธศาสนาออกมาหลายประการ
รวมไปถึงการสะท้อนสภาพสังคมพื้นถิ่นอีสานออกมาในขณะเดียวกันด้วย

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวสรุปได้ว่า เนื้อหาของหมอลำที่ได้มาจาก
นิทานและวรรณกรรมแบบต่างๆกันนั้น ส่วนใหญ่จะมีความละม้ายแก่กันทั้งทาง โครงเรื่อง
เนื้อหา จุดมุ่งหมาย และตัวละคร จึงสามารถอนุมานถึงความประสงค์ของผู้ชมหมอลำ
ได้ในลักษณะหนึ่งว่า ผู้ชมต้องการจะผ่อนคลายความเคร่งเครียดจากภาระการงาน
จึงนิยมเรื่องที่มีรสชาตีสุนุกสนาน แต่ในเวลาเดียวกัน เนื้อเรื่องนั้นก็ควรมีหลัก
ธรรม หรือคติคำสอนสอดแทรกอยู่ ซึ่งจะทำให้ผู้ชมได้รับสารัตถะทางอ้อมไปในตัวด้วย

๒. เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับวิชาความรู้ หรือประสบการณ์ในด้านต่างๆ
เท่าที่ปรากฏมีอยู่ ๒ ลักษณะใหญ่ๆ คือ

๒.๑ ประวัติศาสตร์

จะเป็นการกล่าวถึง เรื่องราวในประวัติศาสตร์ช่วง ใดช่วงหนึ่ง
ที่มีความสำคัญควรแก่การจดจำ หรือควรแก่การรับรู้ของผู้ชม เช่น การกล่าวถึง
ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอนๆดังนี้

- ๑. มหากาฬ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๑
- ๒. มารยักษ์ (พลยักษ์) " ๒
- ๓. รักมิตร (จักบัณฑิต) " ๓
- ๔. สนิทธรรม " ๔
- ๕. จำแนชชาติ " ๕
- ๖. ราชโจร " ๖
- ๗. ชนรองทุกข " ๗
- ๘. ยุคทมิฬ " ๘
- ๙. ดินกาขาว " ๙

๑๐. ชาวศิริไล เป็นการทำนายเหตุการณ์ในอนาคต คล้ายคลึงกับเรื่องนารายณ์สิบปาง

มีข้อน่าสัง เกต คือ การตั้งชื่อกำกับเหตุการณ์ในแต่ละตอน แต่ละยุคสมัยนั้นจะมีความคล้องจองกัน และจะพยายามตั้งให้จูงใจคนฟัง ทั้งที่จริงแล้วเนื้อเรื่อง เป็นเพียงประวัติศาสตร์ที่สำคัญๆของช่วงสมัยนั้นนั่นเอง หรืออย่างกลอนลำที่กล่าวถึงมหาราชของไทยว่ามีอยู่ด้วยกันทั้งหมด ๙ องค์ ดังตัวอย่างตอนหนึ่งว่า

.....
 หนึ่งพระเจ้าพรหมบอกให้ในนามมหาราช
 ผู้นลาคลันสนพลฟ้าอยู่เย็น
 องค์สองคือพ่อขุนรามคำแหงมหาราช
 กำเนิดแห่งหนังสือไทยในปี พ.ศ. ๑๘๒๖ ต่อมามิไ้
 องค์ที่สามพระนเรศวรมหาราชทรงไ้เอาคืนคืนสู่
 เอาคืนมาจากพม่าคราวนั้นต่อมา

อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน ลูค่า พมวงสา, เล่าเรื่องลาวไทย
 เบาวพุทธิสมาคมแห่งพระราชอาณาจักรลาว (พระนคร : โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๑๘๖๗).
 หน้า ๓๘๐ - ๔๑๐.

องค์ที่สี่คือพระนารายณ์มหाराชคอกฟ้า
 ควรคือนันทาไ้รักษาดินแดนไพรพลมาแต่
 องค์ที่ห้าพระตากสิน เคะเจ้าผู้คนมีมาก
 องค์ที่หกพระปิยมหาราชคือพระเจ้าจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคอกฟ้า
 ผู้ทรงสร้างกอแปลง
 เจ็ดพระภัทรมหाराชภูมิพลทรงที่
 คือพระยาสิบทศบอวกไว่วิไลสินลือคน

นอกจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของประเทศแล้ว บางครั้งหมอลำ
 ก็จะมีเรื่องราวดำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองต่างๆ เช่น ประวัติของ เมือง
 เวียงจันทน์ อุดรธานี หรือขอนแก่น เป็นต้น

การที่หมอลำขับลำเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์นี้ สะท้อนให้เห็นถึง
 ความเป็นผู้รอบรู้ ช่างอ่าน ช่างจำ และช่างถ่ายทอดของผู้นำ ค้วยเหตุทั้งกล่าว หมอ
 ลำจึงจำเป็นต่องานศึกษาคนควาอยู่เสมอๆ เพื่อนำเรื่องราวทางประวัติศาสตร์มาเสนอแก่
 ผู้ชมโดยทั่วๆไป

๒.๒ ประเพณีและจริยศึกษาที่ควรปฏิบัติ

เรื่องราวทางประเพณีของชาวพื้นถิ่นอีสานที่ไปปรากฏเป็นเนื้อหา
 ของบทหมอลำ แม้ว่า จะกระจัดกระจาย เพราะประเพณีบางอย่างอาจได้รับการกล่าว
 ถึง เพียงเล็กน้อย แต่ก็ยังเป็นประจักษ์พยานให้ทราบว่า คณะหมอลำยังไม่ทอดทิ้งสิ่ง
 บ่งบอกถึง เอกลักษณ์ของชาวอีสานลงอย่างสิ้นเชิง

ประเพณีที่คณะหมอลำกล่าวถึงมักจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับ เทศกาล-
 ต่างๆอยู่ค้วย เช่น ในเทศกาลเข้าพรรษา ก็จะมีคณะหมอลำขับลำเกี่ยวกับความเป็นมา
 ของการเข้าพรรษา หรืออย่างในพิธีแต่งงานที่เรียกกันว่า ประเพณีกินคอง หมอลำ
 ที่ทางเจ้าภาพพามาเสด็จ ถ้าเป็นหมอลำกลอนก็จะขับลำถามไถ่กันถึงปัญหาทางการครอง
 เรือน เช่น อาจถามว่า เรือนสามน้ำสี่คืออะไร เป็นต้น

ประเพณีที่แทบจะขาดเสียมิได้สำหรับการแสดงหมอลำก็คือ ประเพณีการกล่าวถวายบังคม เพื่อเกี่ยวข้องกับราชสีห์ซึ่งกันและกันระหว่างชายฉับพลึง หรือเพื่อสั่งสอนผู้ฟังโดยทั่วไปให้ยึดมั่นในความดีงามอยู่เป็นประจำ

ในด้านจริยศึกษาที่ควรปฏิบัตินั้นหมอลำจะตั้งเอาพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน ทั้งของผู้ชายและผู้หญิงมากกล่าวถึงด้วยแนวคิดที่เป็นกลางๆ กล่าวคือ การกระทำใดที่ดียกย่องสรรเสริญ เป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม ในขณะที่การกระทำใดไม่ดีไม่เหมาะสมไม่ควร ก็จะตำหนิติเตียนไม่ให้จดจำเป็นตัวอย่าง เนื้อหาของเรื่องราวทางจริยศึกษาจึงมักเกี่ยวพันกับการวางตัวในสังคม การปฏิบัติตัวต่อคนต่างสถานภาพ หรือการดำรงตนของคนทั้ง ๒ เพศในสังคม เป็นต้น

ประเพณีและจริยศึกษาที่ควรปฏิบัติจึง เป็นสิ่งที่คณะหมอลำจะละเลยเสียมิได้ เมื่อมีโอกาสผู้ลำก็มักจะนำเอาเรื่องราวทางประเพณีของชาวอีสานและจริยศึกษาที่ควรปฏิบัติเข้าไปสอดแทรกไว้เสมอๆ

๒.๓ / ศาสนา

ศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจของผู้คนได้เป็นอย่างดี ดังเช่น พุทธศาสนาในพื้นที่อีสาน เป็นต้น ดังนั้น แม่หมอลำจะไม่แสดงเรื่องราวที่เป็นนิทานหรือวรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนา แต่ก็จะกล่าวถึงพุทธศาสนาเป็นส่วนๆ อยู่เสมอ ซึ่งพอจะแบ่งได้เป็น ๒ ประการกว้างๆ ดังนี้ คือ

ก. กล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้า ส่วนใหญ่จะเล่ารายละเอียดของ เจ้าชายสิทธัตถะตั้งแต่ก่อนออกผนวช จนถึงผนวช ตรัสรู้ และนิพพานในที่สุด เป็นการให้ความรู้กับผู้ฟังไปในตัว

ข. กล่าวถึงคำสอนทางพุทธศาสนาที่ฟังยึดถือ ฟังปฏิบัติให้สม่ำเสมอ เพื่อความเจริญของผู้ปฏิบัติ ดังตัวอย่าง กลอนลำบอกทางไปสวรรค์ตอนหนึ่งว่า

.....
ทางสวรรค์นิพพานยากลำบากไว้
เพิ่มบอกให้เรียกว่าปาณา

สัตว์อยู่ในโลกาของ เห็นให้เว้น
อย่าพากันตื่นตื่นอาฆาตบาดหมาง
ให้พากันปลงวางหัวใจให้ชื่อ
พระบอกแล้วจะจ้อจำไว้ในใจ

.....

(จ้อ = จำ)

การเสนอเรื่องราวทางศาสนาของคณะหมอลำ มักจะกล่าวประชัน
กัน ๒ ฝ่าย ประกทิจะผลัดกันถาม-ตอบ เกี่ยวกับปัญหาธรรม หรือเกี่ยวกับเสี้ยวชีวิตของ
พระพุทธเจ้า เพราะการโต้ตอบกัน ทำให้คนชมได้ทราบถึงปฏิภาณของผู้โต้ตอบอีก
ประการหนึ่งด้วย นอกเหนือไปจากเนื้อหาสาระทางพุทธศาสนา

๒.๔ การเมือง

เนื้อหาที่ข้องเกี่ยวกับการเมืองของคณะหมอลำจะมีอยู่หลากหลาย
ประการ แต่สามารถสรุปได้เป็น ๒ ประเภทกว้างๆ คือ

ก. เนื้อหาที่สะท้อนความเป็นไปทางการเมือง ในลักษณะนี้หมอลำ
จะเสนอเรื่องราวทางการเมืองไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงๆ เป็นการนำข่าวสาร
ทางการเมืองจากคณะรัฐบาลไปเผยแพร่ให้ประชาชนชาวพื้นถิ่นได้ทราบอีกทอดหนึ่ง
เช่น การเสนอข่าวคราวความเคลื่อนไหวในการบริหารงานของคณะรัฐบาล การ
ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนไปใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้ง การเผยแพร่ความรู้ในเรื่อง
ประชาธิปไตย หรือการเผยแพร่นโยบายทางการเมือง เป็นต้น ดังตัวอย่างกลอนลำ
เรื่องกระทรวง เกษตรและสหกรณ์ส่งหน่วยฝนหลวงช่วยภาคอีสานตอนหนึ่งว่า

.....

ทางกระทรวง เพินหาฝนหลวงมาใส่
มีเครื่องบินลำใหญ่ชนิดทำฝน
บินมาสู่เมืองบนอีสานอากาศ
ตั้งหน่วยขึ้นโคราชหนึ่งแห่งฝนหลวง

๑ จารวรรณ จรรณวัตร, "เพลงพื้นเมืองอีสาน", หน้า ๕๖.

ชั้น เครื่องบินหาคองนำฝนออกจ่าย
 เหลียว เห็นก่อน เมฆหมายทรงสี่คือคือ
 ตั้ง แดงก่อนจนลือฝน เขียวไคคา
 นอกจากเห็น เห็นว่าอีกหน่วยที่สอง
 เพิ่มมาแกง ฝนหลวงทาง เมือง ขอนแก่น
 เหลียว เห็นก่อน เมฆแล่นสวนอยู่ทางบน

.....

(คอง = ทาง ไคคา = มีคำ)

ข. เนื้อหาที่เสนอแนะแนวทางแก้ไขมีอยู่หลายสังคมด้านใดด้านหนึ่ง เป็นขั้นตอนที่สูงขึ้นมาจากการ เสนอสภาพสังคมตามธรรมดาๆ แสดงให้เห็นว่า ผู้ ล่ามีความรับผิดชอบก่อสังคม ต้องการแก้ไขรายละเอียดที่บกพร่อง ที่ไม่คุ้มงามของ สังคมให้ดีขึ้น เพื่อความสงบสุขความเจริญก้าวหน้าโดยทั่วไปของสังคม เป็นหลัก เนื้อหาของบทความล่าที่เป็นการ เสนอแนะแนวทางแก้ไขมีอยู่ด้วยกันหลายด้าน เช่น การแก้ปัญหาประชากรล้นประเทศ การช่วยเหลือด้านอาชีพแก่ชาวเขา การ คุมกำเนิดเพื่อลดอัตราการเกิดของประชากร ดังตัวอย่างกลอนล่าตอนหนึ่งว่า

.....

เพราะคนเขาทุกวันนี้เกิดทวีล้นประเทศ
 มัน เป็นเหตุให้พี่น้องชาวบ้านให้ทุกข์ทน
 เอาละผมสิ เริ่มต้นวิธีลดประชากร
 แบบดาวรแบบชั่วคราวให้ท่านฟัง เอาไว้
 หนึ่งแบบดาวรควรใช้วิธีการใส่ห่วง
 หรือทำหมันผูกท่อทั้ง หมอว่า เเล่มา
 วิธีนี้แหละแม่ป้ารับรองว่า มีครรภ์
 แบบชั่วคราวคือกันคือให้กินยาคุม
 หรือถุงยางอนามัยให้ใส่สวมของตัวเจ้า ๒

.....

๑. จารวรรณ ชรรณวัตร, "เพลงพื้นเมืองอีสาน", หน้า ๗๒.
 ๒. ร้อยเอ็ดด้วยกัน, หน้า ๒๑.

อนึ่ง มีข้อนำสั่ง เกตว่า การเสนอแง่คิดทางการ เมืองนั้นโดยปกติ จะเสนอไปในแนวทางเดียวกับหลักการของรัฐบาล จะไม่ค่อยปรากฏว่ามีการกล่าวถึง หลักการที่ขัดแย้งกับหลักการของคณะรัฐบาล จึงพอสรุปได้ว่า เนื้อหาของบทหมอลำ ที่เป็นเรื่องราวทางการ เมืองจะเป็นการสืบทอดเจตนารมณ์ของผู้บริหารอย่างบริสุทธิ์ใจ

๒.๕ เหตุการณ์ต่างๆไปในทิศทางที่ชวนพรรษาไปจนกระทั่งการกล่าวถึง เรื่อง เพศ

เนื้อหาของหมอลำประเภทนี้มักจะหยิบยกเอาเหตุการณ์ธรรมดาต่างๆไปขึ้นมากล่าว แต่ผู้ลำจะมีทิศทางหรือมีมุขตลกบางอย่างสอดแทรกลงไป เช่น การกล่าวถึงชายหนุ่มแอบดูหญิงสาวอาบน้ำ หรือกล่าวถึงการกระทำที่ชวนขันบางอย่างของชาวบ้านเท่าที่ผู้ลำจะสรรขึ้นมาสืบลำ

ส่วนการกล่าวถึง เรื่อง เพศ มักจะเริ่มจากการชมความงามของสตรี แล้วสร้างจินตนาการว่าได้อยู่ร่วมกันอย่างไม่ปิดบังซ่อนเร้น ดังตัวอย่างลำกลอนตอนหนึ่งว่า

.....

โถโถหว่าเจ้าคิดเลือกเฟ้นมาจากแคนไค

คำหัวใจของชายเมื่อยลง เซลัม

เลียนอนลง ลมมดิน เกลือกขี้ฝุ่น

ท่าย่อมชุ่มอยากของงุ่ม เบ็ง เค

ท่ายเอยท่ายดูท่ายเปม เป

มี้ออยากเคมี้อเปะ เอามี้อลง แมะ

เบ็ง เคนอท่ายคันไคบายสอง ไคนคายสาภัยว่า

ไคนอนนำหมผาชาชีสุแทน

สีหน่านวลม่วนไวทางลุ่ม^๑

(งม = คำ งุ่ม = จับ เปม เป = ใหญ่

๕๒๕ = ๕๒๕)

^๑จารุวรรณ ธรรมวัตร, "ประสมกรรมจากทรงเด็กสาววัฒนธรรมพื้นบ้าน", หน้า ๗ - ๘.

การกล่าวถึง เรื่อง ขวนหวุธรรมไปจนถึง เรื่อง เพศอันแจ่มแจ้งนั้น
ชาวพื้นถิ่นอีสานถือเป็นเรื่อง สนุกสนาน เฮฮา มิได้ถือเป็นเรื่อง ลามกน่าอายแต่อย่าง
ใด และไม่จำเป็นว่า ผู้เล่าเท่านั้นที่จะสามารถขับเล่าเรื่อง คลกหรือเรื่อง เพศอันหยาบ
โตนได้ ผู้ชมก็สามารถกล่าวถึง เรื่อง ดังกล่าวในขณะชมการแสดงหมอลำได้เช่นกัน
กล่าวคือ ขณะที่หมอลำกำลังจะเปลี่ยนคนลำ หรือเปลี่ยนทำนองลำ ผู้ชมจะกล่าว
คำสอย หรือคำสร้อยแทรกขึ้นมาเสมอๆ คำสอยนั้นอาจแยกได้เป็น ๒ ชนิด คือ

ก. คำสอยที่ชวนขบขัน มักจะนำเอาเรื่องราวจากพฤติกรรมของ
ผู้คนในสังคมมาล้อเลียน เช่น

สอยๆ เก้าสีกายขายกันหมาว่าแม่นชาพื้น เก้านี้กะ
เก้าเทิบใส่เกิบซาคคาก

สอยๆ สาวส่วนน้อยยอขี้ชอนจิก ขอนพาพลิกขี้ตืดตะโพก
สอยๆ สาวบ้านอื่นต่างสาวบ้านโต สาวบ้านโตเอาโอ

ริคเสื่อ

ข. คำสอยที่หยาบคายเกี่ยวกับเรื่อง เพศ เช่น

สอยๆ เก้าสีกายอยากกินผักหมี แซวมีเอาตีหย่า

สอยๆ นกขุมหรือสีนขุมหรือ คนอยู่นี่สีกันทุกคน

มีลักษณะน่าสัง เกตว่า คำสอยเหล่านี้มักจะกล่าวถึงชายเข้ากับ
สาวน้อยอยู่เสมอๆ จึง เป็นเรื่องน่าคิดว่า หากชายแก่คนใดไม่อยู่ในครรลองธรรมจะ
ต้องถูกนำมาล้อเลียนราวกับคนที่ไม่ควรนับถือ ขณะเดียวกันหญิงสาวที่ไม่ดำรงตนตาม
แบบกุลสตรีทำอะไรแฉงๆต่างจากสาวรวมสัง คมก็จะถูกนำมาล้อเลียนเช่นกัน คำสอย
จึงกลายเป็นกระจกฉายให้เห็นถึงสภาพสังคมพื้นถิ่นอีสานส่วนหนึ่งได้เป็นอย่างดี แทน
ที่จะได้แต่เพียงความสนุกสนานราเริง แต่ประการเดียว

๒.๖ จิตวิทยา

เนื้อหาของบทหมอลำที่มีส่วนสัมพันธ์กับความเข้าใจทางจิตวิทยานั้น มักจะเป็นหมอลำผีฟ้า ซึ่งผู้ลำจะต้องคำนึงถึงสภาพจิตของผู้ป่วย และจะต้อง

พยายามขับไล่เพื่อโน้มน้าวให้ผู้ป่วยมีความว่า เริงสนุกสนานไม่หมกมุ่นอยู่กับ เรื่อง ทุกข์ โศก ดังนั้น เนื้อหาของบทหมอลำจึงต้องถึง เอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือผีฟ้ามาคอยบำรุงปก บักรักษาผู้ป่วย นับเป็นการนำเอาจิตวิทยามาใช้กับผู้ป่วยได้อย่าง เหมาะเจาะะ เจาะ ถึงตัว อย่างบทหมอลำผีฟ้าตอนหนึ่งว่า

.....
คั้น เจามาทางฟ้าให้เจ้าไต่เครื่องเขา
เครื่องเขานี้คำค่างแต่เกา
คั้น เจามาทางแขง เข็ญเจ้าสูบยา
คั้น เจามาทางขาเข็ญเจ้าเคี้ยวหมาก
มาชุนหว่างคิ้วฉิวหน่าอย่าเหย
เคื่อนมีคให้เจ้าขี่ม้าคำ
เคื่อนคำให้เจ้าขี่ม้าผาย
เคื่อนหงายงามให้เจ้าป้ายมาเวิน
มาฮอดแล้วให้เจ้ามาชุนหัว ๑

.....
(ชุน = ตะ ม้าผาย = ม้าสี่สวางๆ

ป้าย = ชื่น, ครอม เวิน = วอน)

หรืออย่างในหมอลำซึ่งผู้ลำก็จำเป็นต้องนึกถึงจิตวิทยาของคน กลาง คือ ฝ่ายหญิงว่าชอบหรือไม่ชอบอะไรอย่างไร แล้วนำเอาสิ่งที่คิดว่าเมื่อกล่าว แล้วฝ่ายหญิงจะชอบใจมาขับลำ เพื่อให้ฝ่ายหญิง เห็นใจและเลือก เขาเป็นคู่ครองในที่สุด

ในหมอลำกลอนประการก็มีลักษณะเช่นนี้ กล่าวคือ ผู้ลำต้องคิดใช้หลักจิตวิทยาในการถามหรือตอบให้อีกฝ่ายหนึ่ง อับจนหรือพอใจ การนำเอาจิตวิทยา มาใช้นี้จึงออกมาควบคู่กับความเป็นปฏิภาณกวีของชาวพื้นถิ่น และเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า ผู้ขับลำนั้น ก่อนขับลำจำต้องนึกถึงจิตวิทยาอยู่เสมอๆ

๑ จารวรรณ ชรรมัตถ, "ประสมบทกวีจากบทกวีพื้นบ้าน", หน้า ๑๗.

จากการศึกษาถึง เนื้อหาของบทหรือกรองของ หมอลำที่เกี่ยวข้องกับวิชา
 ความรู้ หรือประสบการณ์ในด้านต่างๆมาแล้วนั้น สามารถจะกล่าวสรุปได้ว่า เนื้อหา
 ของหมอลำในลักษณะนี้ นอกจากจะเป็นการให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้ชมแล้ว ยังเป็นการ
 ให้ความรู้แก่ผู้ชมในด้านต่างๆอีกด้วย เช่น ด้านประวัติศาสตร์ ด้านประเพณีพิธี-
 การ ด้านจริยศึกษา ด้านพุทธศาสนา ด้านการเมือง รวมไปถึงด้านเพศศึกษา
 และด้านจิตวิทยา ผู้ชม เมื่อได้ฟัง หมอลำขับลำถึงความรู้อะไรๆจะทำให้มีความรู้
 ความคิดที่กว้างไกลขึ้น ช่วยให้ประชาชนรอบรู้และทันต่อเหตุการณ์ อย่างไรก็ตาม
 ในแง่ของผู้ขับลำจะพบว่าผู้ขับลำจะต้อง เป็นผู้ที่มีความรู้เป็นประจำ ต้อง เข้าใจ
 คัดเลือกวิทยากรด้านต่างๆที่คิดว่าประชาชนจะสนใจมาบ่นให้กับผู้ชม โดยต้อง ไร-
 หลักจิตวิทยาเข้าประกอบว่าจะทำอย่างไร ผู้ชมจึงจะไม่เบื่อหน่ายต่อข่าวสาร หรือ
 ความรู้ที่ตนนำมาเสนอให้ หมอลำที่กล่าวถึง เนื้อหาวิชาความรู้จึงต้องใช้ไหวพริบใน
 การแสดงอยู่ตลอดเวลา

อนึ่ง หากจะจัดแยกเนื้อหาตามชนิดของหมอลำ ก็อาจจะจัดแยกได้ดังนี้

ก. เนื้อหาที่เป็นนิทานและวรรณกรรมต่างๆ จะไปปรากฏใน
 หมอลำกลอน ประเภทหมอลำพื้น และหมอลำหมู่ ประเภทหมอลำแมงคืบเต่า หมอลำ
 หมู่แบบธรรมคา และหมอลำเพลิน

ข. เนื้อหาที่เป็นวิชาความรู้ หรือประสบการณ์ในด้านต่างๆ จะ
 ไปปรากฏในหมอลำกลอน ประเภทหมอลำกลอนแบบธรรมคา หมอลำกลอนใจทัยกับ
 หมอลำชิงชู้ หมอลำสอง หมอลำผีฟ้า และหมอลำกับแกบ

กล่าวได้ว่า หมอลำเป็นการแสดงที่ทั้งถ่ายทอดและรักษาวินัยธรรมพื้น
 ถิ่นอีสานโดยเฉพาะทางด้านวรรณกรรมไว้ได้เป็นอย่างดี เป็นมรดกทางสังคมพื้นถิ่นที่
 ควรแก่การทะนุถนอมและเชิดชูเอาไว้ ในขณะที่กระแสวัฒนธรรมทางตะวันตกกำลัง
 ไหลบ่าเข้ามาอย่างรวดเร็ว

๑๒๘

ลักษณะเนื้อหาของร้อยกรองที่เป็นบทเพลงสำหรับเด็ก

บทเพลงสำหรับเด็กโดยทั่วไปแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ เพลงกล่อมเด็ก เพลงล้อของเด็ก และเพลงประกอบการละเล่นของเด็ก การแบ่งบทเพลงสำหรับเด็กออกเป็น ๓ ประเภทนี้ อาศัยจุดประสงค์หลักของบทเพลง เป็นสำคัญ เมื่อจุดประสงค์ต่างกัน เนื้อหาก็มักต่างกันไปด้วย แต่ถึงกระนั้นก็ไม่อาจแยกเนื้อหาของบทเพลงแต่ละประเภทออกเป็นเอกเทศได้อย่างเด็ดขาดเสียทีเดียว เพราะบทเพลงบางประเภทก็มีเนื้อหาที่ครอบคลุมถึงเนื้อหาของเพลงประเภทอื่นด้วย อย่างไรก็ตาม ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเนื้อหาของร้อยกรองที่เป็นบทเพลงสำหรับเด็กไปที่แต่ละประเภทตามลำดับ

๑. เพลงกล่อมเด็ก

เนื้อหาของเพลงกล่อมเด็ก อาจจะจัดแยกได้เป็น ๗ ชนิด คือ

๑.๑ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับนิทานหรือวรรณกรรม

การกล่าวถึงนิทานหรือวรรณกรรมในลักษณะนี้ มักจะกล่าวถึงเหตุการณ์เพียงตอนใดตอนหนึ่ง หรืออาจเอ่ยอ้างถึง เพียงแค่ชื่อตัวละครเท่านั้น แบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑.๑.๑ กล่าวถึงนิทานหรือวรรณกรรมเพียงเรื่องเดียว เช่น

ยามหลังกำทาวกำกาคำ

มารดาจำลองแสงน้ำ

ทาวกำโทษฮายยากหลาย

เกือบสืตายในน่านที่

เขาสาต้อยาไห้อยาฮอง

มันสิคือท้าวกำกาคำ
 เขาสิจำลิ่งลงในน้ำ
 ขำขำสิไคหนีจากแม่
 เขาสิแกเจ้าไปไกลตา
 เขายักหลาเจ้าเขาสาตี
 ดุงสิตีไคน้อยมีฮอยแฮ
 เฮ็คแนวไคแม่ฮือเจ้าคำแพง^๑
 (กำ = ขาง ฮ้าย = ขัว, ไมคี่

เขา = หยุต

แก = ลาก)

บทกล่อมเด็กทั้งกล่าว กล่าวถึงวรรณกรรมของภาคอีสาน เรื่อง
 ท้าวกำกาคำ ตอนท้าวกำกาคำถูกแม่ของตนนำไปลอยแพ

๑.๑.๒ กล่าวถึงนิทานหรือวรรณกรรมผสมผสานกับ เพลง กล่อมเด็กภาค-
 กลาง เช่น

พอการะเกด

พอพระเวสสันดร

เจ้าจนนอนหลับตา

แม่จะวาเพลงกล่อม

การะเกดเฮย

^๑ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูสุกลนคร, "เพลงกล่อมเด็กอีสาน"
 (๒๓๓๓ : วิทยาลัยครูสุกลนคร, ม.ป.ป.), ไม่มีหมายเลขหน้า.

ขึ้นมาเทศจะไปท่ายวัง

ถือกริชแดงแดง

เตรียมจะแหงข้างหลัง

เมียมห้ามเจ้าไม่ฟัง

โอเจ้าการะเกด^๑

บทกล่อมเด็กกิ่งกล้วย ขึ้นต้นบทเรื่อยถึงชื่อการะเกดและพระเวสสันดร
ซึ่งน่าจะเป็นตัวละครจากวรรณกรรมเรื่องการะเกดและพระมหาเวสสันดรชาดก นอก
จากนั้น ในตอนท้ายยังได้นำเอาเพลงกล่อมเด็กของภาคกลางที่กล่าวถึงการะเกดเข้า
มาผสม เพียงแต่แปลงถ้อยคำบางคำให้ทางออกไปจากต้นฉบับเดิมของภาคกลาง เนื้อ
เพลงกล่อมเด็กบทที่ว่าด้วยการะเกดของภาคกลางมีดังนี้

เจ้าการะเกดเอ๋ย

ขึ้นมาเทศไปท่ายวัง

ถือกริชออกแฉวง

ว่าจะไปแหงฝรั่ง

เมียมห้ามไม่ฟัง

ซึ่งเจ้าการะเกดเอ๋ย

๑.๑.๓ กล่าวถึงชื่อตัวละครโดยไม่ระบุว่ามีมาจากนิทานหรือวรรณ-
กรรมเรื่องใด เช่น

นอนสาหลาหลับตาแมสีกกลม

นอนอุโหมแม่ไผ่ฆ่า

นอนอุยามมีไผ่ตี

ทิมใส่อุให้เจ้าอยู่เจนอน

ทิมใส่หมอนให้เจนอนอวยช่วย

เพิ่นมาชายกล้วยสี่ชื่อให้กิน

อินทราพร้อมเทวดาชูชอย

ขอให้ลูกอ่อนนอนนอนแล้วอยู่สบาย^๒

^๑ จารุวรรณ ชรรพวัถฐ, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๑๐.

^๒ เรืองเต๋ยวักัน, หน้า ๑๒.

อินทราและเหวคาที่ปรากฏในบทกล่อม เด็กนี้ เป็นอมมนุษย์ฝ่ายดีที่คอย
ช่วยเหลือมนุษย์โดยทั่วไป ในนิทานหรือวรรณกรรมมักจะเอ่ยอ้างถึงอมมนุษย์เหล่านี้
อยู่เสมอ

การนำเอานิทานหรือวรรณกรรมมากล่าวถึงในบทกล่อมเด็กไม่ว่าจะ
กล่าวแต่เพียงชื่อตัวละคร หรือกล่าวถึง เหตุการณ์ตอนใดตอนหนึ่งก็ตาม ล้วนก็แสดงให้เห็น
ถึงอิทธิพลของนิทานหรือวรรณกรรมที่มีต่อบทกล่อมเด็กพื้นถิ่นอีสาน และในอีกลักษณะ
หนึ่ง แสดงให้เห็นถึงการนำเอาสิ่งที่คนรับรู้อาประยุกตถายทอดออกมาได้อย่างมีคุณ-
ประโยชน์

๑.๒ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับความรัก

ความรักที่ปรากฏในบทกล่อมเด็กพื้นถิ่นอีสานพอจะแบ่งได้เป็น

๒ ลักษณะ คือ

๑.๒.๑ ความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก

มีบทกล่อมเด็กเป็นจำนวนมากที่แสดงให้เห็นถึงความรัก
ความห่วงใย ความเอื้ออาทรของพ่อแม่ที่มีต่อลูก แต่โดยปกติแล้ว แม่จะมีบทบาทในการ
เทกกล่อมและใกล้ชิดลูกมากกว่าพ่อ เพราะฉะนั้น ในเนื้อเพลงจึงมักจะพรรณนาความ
รัก ความห่วงเห่นของแม่ที่มีต่อลูกมากกว่าจะพรรณนาถึงความรักของพ่อ พ่อที่ปรากฏ
ในเพลงกล่อมเด็ก ส่วนมากจะเป็นเพียงนามธรรมที่แม่นำมาอ้างอิงถึง เพื่อให้ลูกรู้สึก
อบอุ่น และมักจะให้รายละเอียดว่าพ่อนั้นไปทำงานเสมอ ดังตัวอย่าง เช่น

นอนสาหล่าอำคาอย่าสูติง
พ่อเขาไปคล่องข้างกลางคกงมาตอนหม่อม
ให้เจ้าชค่อมป้อมอย่าฮอง แต่ตามหลังแม่เคื่อ ๑

หรือ

นอนสาหล่าหัดบตาแม่ลิกล่อม
อีพ้อหม่อมเขาไปชายใหม่
ลงไปไทยชายใหม่ชายหลอด

๑ สัมภาษณ์ทางอ้อม วัลย์มาน บ้านหนองเชียงซุย ต.ป่าหวายหนึ่ง

ฝั่ง ๑. บ้านฝาง ขอนแก่น

ชายไปรอดเมืองนอกคอกนา
หลบกินมาซื้อปลามาตอน^๑

.....

(ตอน == ฝาก)

ประจักษ์พยานถึงความรักของแม่ที่มีต่อลูกนั้น จะพบได้จากคำแทน
ชื่อลูก ซึ่งแม่จะเลือกสรรคำที่มีความรู้สึกอ่อนโยน มีค่าควรแก่การทะนุถนอมที่สุด เช่น
คำว่า พอลูกคำ แม่ลูกคำ ลูกแก้ว พอลแจ่มเจ้า แก้วแก่นไ้ หรือแม่จอมขวัญ เป็นต้น
แม่กระทั่งคำขึ้นต้นของ เพลงกล่อมเด็กที่ว่า นอนสาหล้า ก็แสดงความรู้สึกรักใคร่ผูกพัน
ของแม่ที่มีต่อลูกอย่างมากมาย เพราะคำว่า หล้า ซึ่งแปลตามตัวว่า เป็นคนสุดท้อง
แต่มักเป็นคำที่ใช้สำหรับเรียกผู้ที่ตนรักเป็นพิเศษ ดังนั้น คำดังกล่าวจึง เป็นคำเจ้า
วอนอันอ่อนโยนยิ่ง ต่อลูกในขณะที่ต้องการให้ลูกนอน เช่นเดียวกับคำว่า นอนเถิดแก้ว
ตา หรือนอนเถิดขุนหัวของภาคกลาง

บทกล่อมเด็กที่มีเนื้อหาแสดงถึงความรักของแม่ที่มีต่อลูกนั้น มีที่นา
สัง เกตและน่าสนใจอยู่ ๒ ชนิด คือ

ก. บทกล่อมเด็กของแม่โดยทั่วไป

เนื้อหาของบทกล่อมเด็กชนิดนี้จะมีความหลากหลาย แต่ส่วน
ใหญ่จะเป็นการรายงานถึงสภาวะทางครอบครัว สภาวะทาง เศรษฐกิจ หรือสะท้อน
สภาพชีวิตความเป็นอยู่ประจำวันในต่างต่าง ๆ เช่น

นอนสาเคอหลับตาไวไว
แม่เจ้าไปไฮบึงไโกมาหา
แม่เจ้าไปนาบึงปลามาตอน
แม่เลี้ยงนอนเก็บมอมมาส่ง
แม่วโพง เป้าบ้านเจ้าบมี
แม่วเพินนอนอืดบอยาก
หากบหลับตัยเจ้าบยัง^๒

^๑จารวรรณ ธรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๕.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

หรือ

นอนสาเคอหลาหลับตาแม่ล็กลอม
 แม่เลี้ยงหมอนนอนอุสายไหม
 หาผู้ไกวบักค้ำกะบไค้
 นอนสาหลาหลับตาอวยชวย
 แม่ลีไปซ้อกถวยหวีชวามบม
 แม่ลีหออชวทมโกมนอยให้เจ้ากิน^๑

(ถวยหวีชว = ถวยหวีละ ๒๐ ผล)

โคม = ลักษณะนามของชวทมมัต เช่น ๑ โคม = ๑ มัต เป็นต้น)

ข. บทกลอมเค็กของแม่ฮางและแม่มาย

แม่ฮาง หมายถึง ผู้หญิงที่ถูกสามีทอดทิ้ง สังคมพื้นถิ่นอีสานจึง
 คุหมินเหยียดหยาม เพราะถือว่าหญิงผู้นั้นไม่มีคุณสมบัติครึ่งใจชว ผู้คนในสังคมส่วน
 มากมักจะล้อเลียน กล่าวกระทบกระเทียดหรือไมรวมสมาคมด้วยกับหญิงดังกล่าว

ส่วนแม่มาย หมายถึง หญิงที่สามีตายไปแล้ว และหากหญิงผู้
 นั้นแต่งงานใหม่ก็จะถูกสังคมตำหนิ ถือเป็นชอนารังเกียจ ด้วยยึดคตินิยมที่ว่า ผู้หญิง
 ควรมีสามีเพียงคนเดียว^๒

เมื่อกาเนียมทางสังคมบีบคั้นความรู้สึกอยู่เช่นนั้น ทำให้แม่ฮาง
 และแม่มายเกิดความเก็บกดและมีปมค้อย ครั้นมีโอกาสจึงนำเอาอารมณ์เก็บกดเหลา
 นั้นไประบายออกในรูปของบทกลอมเค็ก

การที่สามีจะทอดทิ้งภรรยาให้เป็นแม่ฮาง ในบางกรณี สามี
 ก็เอาอาชีพการค้าขายที่ต้องไปวางเงินหรือวาง เมืองมาเป็นช้อฮาง แต่เมื่อไปค้าแล้ว
 ก็มีได้กลับมาอีกเลย จึงบทกลอมเค็กส่วนหนึ่งว่า

^๑ จารุวรรณ บรรณวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๑๐.

^๒ เรือนเสื้อวัก, หน้า ๗๗.

.....
 พอเห็นไปไฮ่เห็นยังอุจักมา
 พอเห็นไปน่ายังอุจักคืนกลับ
 บาควาพอเจ้าไปคาน่าออย
 ไปจ้อยโลทมา ๑

แม่ทองทนเลี้ยงดูลูกอย่างหมกหนทาง หลีกเลี้ยง ไทไหนจะถูกสัง คม
 ตราหน้าว่าเป็นผู้หญิงไม่ตี ไทไหนจะเกิดความรู้สึกว่า เหวเปลวเปลี่ยว ครั้นลูกร้อง
 ทาพอ แม่จึงมีอารมณ์พาล สิ่งไม่ในลูกร้องไห้หาพอ
 นอนชะหลานลับตาเจ้าอย่าเอ็นหาพอ
 พอแจมเจ้าอย่าเอ็นหาใจ ๒

.....
 นับตั้งแต่สามีทอดทิ้ง การดำรงชีวิตของแม่ก็เปลี่ยนไป แม่ทองประสบ
 กับสภาพความเป็นอยู่ที่ยากลำบากขึ้น เช่น แม่ไม่มีคูปรึกษา แม่กระทั่งบ้านรั้วก็ไม่มี
 คนซ่อมแซม ทั้งตัวอย่าง เช่น

.....
 คับบมีคูขอนมีหมู่ปรึกษา
 ขามแลงมาแมกะคิดโศกเศร้า ๓

.....
 แม่สีเหลียวขึ้น เอือนเห็นแต่เคือนกับฟ้า
 ไผสิมาเกี่ยวหม้ามุงหลังคาให้เจ้าอยู่ ๔

๑ ยาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า ๑๗๒.
 ๒ จารุวรรณ ธรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๑๑.
 ๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.
 ๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

อาหารที่เคยมีกินก็หายาก และแม่ไม่มีความสันทัดในการหาอาหาร
มาเลี้ยงลูก แม่-ลูกจึงกินด้วยกันตามอัธยาศัย แต่แม่ก็อดสะท้อนใจไม่ได้ เมื่อเห็นลูกไม่
ได้กินอย่างเพื่อนบ้านเขา แม่จึงแสดงความน้อยเนื้อต่ำใจถึงความไม่ทัดเทียมผู้อื่นไว้
ว่า

.....

ฉัน เห็น ได้กินชิ้นคอนทอหัวหมา

เห็น ได้กินปลาคอนทอหัวข้าง

นาง ไปรับจ้าง เติงซ่าว่ามี ^๑

(ชิ้น = เนื้อ ทอ = เท้า

นาง ไปรับจ้าง เติงซ่าว่ามี = นาง ไปรับจ้าง เขาก็ปฏิเสธไม่เหลือวแล)

.....

ฉัน เห็น ได้กินชิ้นแจกอะ เหลี้ยว เบ็งตา

ฉัน เห็น ได้กินปลาแจกอะ เหลี้ยว เบ็งหน้า

หมู่น้อง เอื้อนไกลเพิ่นกะซัง ^๒

เมื่อแม่พึ่งพาใครไม่ได้ บางครั้งแม่จึงต้องทำงานนั้นๆ เอง ทั้งที่ไม่
ใช่งานที่ผู้หญิงควรจะทำ เช่น การซ่อมแซม หรือมุงหลังคาบ้าน

.....

แม่ลี เกี้ยวพวามามุง

ไห้เจาชนออยู่

บัตหาฝนตกมาโจนโจน

เฮาสีไปขอชนไผนอ ^๓

(ชิ้น = หลบ, อาศัย)

การเป็นแม่ฮ้าง หรือแม่ม่ายเป็นที่รังเกียจของสังคมโดยทั่วไป
และไม่ได้เป็นเฉพาะกับคนภายนอกเท่านั้น หากแต่เพื่อนบ้านใกล้ซีก รวมทั้งญาติพี่น้อง
ต่างก็ไม่เห็นใจแม่ฮ้างหรือแม่ม่ายไปด้วยกันทั้งหมด ดังตัวอย่างเช่น

^๑ จารุธรรม จรรยาวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๓.

^๒ จารุณี กอพลพรหม, "คุณพ่อคือชาวมันหม่มบ้านเมืองเก่า", หน้า ๕๑.

^๓ เขียวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า ๑๕๗.

.....
ฝูงพอลุง แมป้าอวอวา เพินบ เบ็ง ๑

.....
เจ้าอย่าให้เขื่อนไกลเพินสิศา
เจ้าอย่าให้เขื่อนไกลเพินสิขัง ๒

.....
แม่ม่ายมีความคับข้องใจมากต่อสถานภาพที่ตนดำรงอยู่ และต่อกรอบ
กำหนดที่ไม่เท่าเทียมกันของสังคม กล่าวคือ คนเป็นแม่อย่างยังมีโอกาสหาสามีใหม่ได้
แต่เป็นแม่ม่ายจะไม่อาจหาสามีใหม่ได้ตราบนานชีวิต แม่ม่ายมีความรู้สึกถูกจำกัดสิทธิ-
เสรีภาพ จึงได้สะท้อนความรู้สึกเช่นนี้ออกมาว่า

.....
แม่นี้เป็นแม่ม่ายตัวตายบ่ได้ใหม่
เห็นผู้เป็นแม่อ้างยังสิได้ใหม่ตัว ๓

.....
สำหรับแม่อ้างต่างก็หาโอกาสจะหาสามีมาช่วยแบ่งเบาภาระ โดย
จะพยายามกล่อมลูกให้หลับอย่างรวดเร็ว เพื่อที่ตนจะได้ไปพบปะกับชายหนุ่มในขณะลง
ช่วง หรือ เข็นฝ้าย บั่นค้าย ทอผ้า หากต้องชะตากัน แม่อ้างก็อาจจะได้ดูแลคน
ใหม่ แต่ในบทกล่อมเด็กมักจะกล่าวเป็นการเอาใจเด็กว่า แม่ต้องการหาพ่อน้า หรือ
พ่อเลี้ยงมาช่วยเลี้ยงลูกให้เจริญเติบโต ดังตัวอย่าง เช่น

.....
แม่สิไปเข็นฝ้ายเคื่อนหงายเวาผู้ขาว
ลางเพื่อไคพอนามาเลี้ยงให้ใหญ่สูง ๔

.....
ในกรณีนี้ ดูราวกับว่าแม่อ้างต้องการมีคู่เพื่อที่จะได้อยู่ในสังคมได้
อย่างสมบูรณ์ ไม่ต้องถูกค่อนแคะกระทบกระเทียบ หรือไม่ต้องไคยีนค่ากล่าวประจาน

๑ จารวรรณ ชรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๓.

๒, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

๓, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๔, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

กันของ ผู้คนในสังคม แต่แม่ฮ้าง คง ลืมนึกถึง ปัญหาที่จะ เกิดขึ้นระหว่าง ลูกกับพ่อเลี้ยง และ ไม่ปรากฏว่ามีบทกล่อม เด็กบทใดกล่าวดัง ปัญหาสังคมค่านนี้เลย

อย่างไรก็ตาม ที่สุดของความอดทน แม่ฮ้างหรือแม่ม่ายก็คิดจะหา ทางออก ทางหนึ่ง ที่คิดได้และ เป็นทาง เกี่ยวกับทาง ออกของ ชาวพื้นดินอีสาน โดยทั่วไป ก็คือ การอพยพโยกย้ายที่อยู่ใหม่ไปยัง ที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่าที่เก่า

.....

วาอยากพา ลูก แกว ไปสมสร้าง ทางหนอง คายคำ
บอนดิน คำนำ รุมบอนปลา กุมบอนคือ แข แกงหาง
บอนปลานาง บอนพอนาง ขาง ฟาลัน
บอนจิกจันสอง คือมอง พอยอด เหนันแล้ว ๑

(= อยากจะพา ลูก ไปหาที่อยู่ใหม่ยัง ดินที่มีดินอุดม สมบูรณ์ ที่มีปลาชุก เหมือนเสียงจระเข้ฟาดหาง หรือเหมือนกับฟารอง และเป็นที่มี มีจิกจันรองราวกับ เป็นของยาม)

กล่าวได้ว่า เนื้อหาของ ร้อยกรอง ที่เป็นบทกล่อม เด็กที่กล่าวถึง - ความรู้สึกต่างๆของ แม่ฮ้าง และแม่ม่ายนี้ เป็นการแสดงความคับแค้นใจของ ผู้หญิง ทั้ง สองสถานะนั้นได้เป็นอย่างดี เป็นที่น่าสัง เกตว่า ทัศนคติของ แม่ฮ้าง และแม่ม่ายที่ - กล่าวออกมานั้น ล้วนแล้วแต่เป็นการสะท้อนสภาพสังคมพื้นดินอีสานไว้ได้ อย่างชัดเจน และขณะเดียวกันก็เป็นการบอกให้ทราบว่า แม่ฮ้างและแม่ม่ายนั้นคงก็ไม่พอใจต่อข้อ กำหนดทางสังคมที่จำกัดการมีคู่ชีวิตคนใหม่ของคน สำหรับโอกาสในการแสวงหา คู่ครองคนใหม่ จะข้อง เกี่ยวอยู่กับวัฒนธรรมทาง ท้องถิ่น คือ การลงขวง และผู้เป็นแม่ มักจะ เบี่ยงเบนจุดประสงค์ภายในใจของตนไปเสีย โดยกล่าวว่า ที่แม่ต้องหาสามีใหม่ ก็เพื่อหาพ่อนามาเลี้ยงลูก ให้ลูกได้มีพ่อเหมือนลูกคนอื่นๆ แรงกดดันภายในที่ถ่ายทอด ออกมาเป็นบทกล่อมเด็กในลักษณะนี้ นับเป็นส่วนที่เด่นมาก เป็นเอกลักษณ์เฉพาะภาค อีสานที่นาครีตรองอย่างจริงจัง

อนึ่ง นอกจากบทกล่อมเด็กของแม่ฮ้างและแม่มายแล้ว ยังมีบทกล่อมเด็กของพ่อฮ้างและพอมายอยู่ประปราย ในบทพ้อฮ้างกล่อมเด็กบทหนึ่ง กล่าวทำนองคติเขียนผู้หญิงที่หนีไปกับชายผู้ทิ้งให้พ้อตองเลี้ยงลูกแก่เพียงผู้เดียว

นอนสาหล้าอำคาบมีแม่
แม่เจ้าจงทองจิ้งไค้ เป็นพ้อฮ้าง
แม่เจ้าไปนำชู้วางพ้อปละปลอย
ขอให้ลูกน้อยนอนนิ่งอย่าคิง ๑

.....

ส่วนในบทพอมายกล่อมเด็ก จะมีเนื้อหาทำนองเดียวกับบทแม่มายกล่อมเด็ก รวมทั้งชาวบ้านต่างๆ ไปก็ยังมิที่ค้นคติที่ไม่คือพอมาย เหมือนกับที่ปรากฏกับแม่มายเช่นกัน เช่น

นอนสาหล้าอำคาบมีแม่
แม่เจ้ามรณาเมียนตายหนีจาก
พรากลูกไว้ เป็นกำพร้าชาวบ้านเห็นขัง
นอนสาอำคาพ้อกล่อม ๒

๑.๒.๒ ความรักของญาติพี่น้องที่ใกล้ชิด

นอกจากแม่ หรือในบางครั้งก็พ้อจะขับบทเพลงกล่อมลูกของตนแล้ว บางกรณี ญาติพี่น้องที่สนิทชิดเชื้อก็อาจจะมีโอกาสได้กล่อมเด็กผู้เป็นหลาน หรือน้อง เหล่านั้นด้วย ในเมื่อทั้งพ่อและแม่ติดภารกิจที่จำเป็น บุคคลที่ได้ขับกล่อมเด็กที่ระบุดฐานะของตนไว้อย่างชัดเจน พ้อจะแบ่งออกได้ ๒ ชนิด คือ

ก. ยาย เช่น บทกล่อมเด็กบทหนึ่งว่า
ชู้โก่หางกอม
ชู้กะปอมหางกั้น
หามาอาศัยกันกันที่ดกกันขวาง
นอนซาตางให้เจ้าสหาย

๑ เชาจรส เสรีเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย" , หน้า ๑๕๘.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.....

นอน เอนายยายสี่ เมื่อนา

สี่ เข้าป่าไปนาอีกไกล

นอนไวไวหลับตาไวไว^๑

(ซี้โก้ = จิ้งเหลน ซี้กะปอม = กิ้งก่า

ก้อม, กั้น = สั้น เมื่อ = ไป)

จ. ซี้ เอน บทกล่อม เค็บ ทหนึ่ง ว่า

นอนสา เอนหลายหลับตา เอ้อยสี่กล่อม

เจาบนอนบ่ให้กินกล้วย

แม่เอาไปห้วยไปชอนปลาชิว

เก็บผักตีวมาแกงใส่เห็ด

ไปใส่เบ็ดเอาปลาคอใหญ่

มาแกงให้นองหลาเอ้อยกิน

เจาบนอนแมวโพงจกตา

เจาบนอนชาแมวโพงจกท่า

เจาบนอนควาแมวโพงจกกัน

เจ้าไหนเอ้อยตีกันเอาละ^๒

(ชอน = ชอน ปลาคอ = ปลาชอน

แมวโพง = แมวตัวผู้ตัวใหญ่ จก = ล้วง, ทิ่ม)

ลักษณะกิ้งก่าจะบังชี้ถึงการใช้แรงงานของชาวพื้นถิ่นโดย
ทั่วๆไปได้เป็นอย่างดี กิ้งก่าคือ เมื่อยามมีอายุมากขึ้น พลกำลังก็ไม่เอื้ออำนวยให้ไป
ทำงานนอกบ้านสักเท่าไร แต่ยายก็สามารถช่วยงานในบ้านได้ โดยการเลี้ยงดูเด็ก
ให้พ่อแม่ของ เด็กไปทำงานนอกบ้านอย่างสะดวก หรือเมื่อลูกสาวมีความเจริญเติบโต
พอสมควร มีความรับผิดชอบแล้ว แม่ก็จะทิ้งลูกไว้ให้เป็นผู้เป็นคนเลี้ยงแทน นับเป็นกรรม-
วิธีช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางครอบครัวที่เป็นสามัญลักษณะ หว่า กิ่งชี้ให้เห็นถึงบทบาท

^๑ จารวรรณ ชรรณวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๕๓.

^๒ เรืองเดชะกัน, หน้า ๙.

และสถานภาพของบุคคลต่างๆในครอบครัวได้ในขณะเดียวกัน

๑.๓ เนื้อหาที่บันทึกชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคม

วรรณกรรมทั้งประเภทมุขปาฐะและลายลักษณ์ ต่างก็ถือได้ว่าเป็นเครื่องมือบันทึกความเป็นไปแห่งสังคมที่ผู้บันทึกนั้นๆมีชีวิตอยู่ สำหรับการบันทึกชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคมของบทกล่อมเด็กนั้นจัดแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะกว้างๆ คือ

๑.๓.๑ การบันทึกชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคมที่เป็นรูปธรรม

ชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคมที่เป็นรูปธรรมของชาวพื้นถิ่นอีสานที่ปรากฏอยู่ในบทกล่อมเด็กนั้นมีอยู่หลายประการ แต่สามารถแยกย่อยออกไปได้ ๒ ประการ คือ

๑). อาชีพ

มนุษย์ทุกคน เมื่อมีสถานะทางร่างกายสมบูรณ์ดีพอ ก็ควรจะต้องมีอาชีพด้วยกันทั้งนั้น เพราะอาชีพจะนำมาซึ่งปัจจัยในการดำรงชีวิต บางครั้ง ถึงกับถือกันว่าการประกอบอาชีพ หรือการทำงาน เป็นเครื่องวัดคุณค่าของคน ลักษณะอาชีพที่ได้รับการกล่าวถึงในบทกล่อมเด็กมีที่สำคัญๆอยู่ ๓ ลักษณะ ดังนี้คือ

ก. การทำไร่ เช่น

นอนสาหล่าหลับตาแม่สีกล่อม

นอนอ้อมล่อมในผ้าแม่สีไกว

แม่ไปไ้หมกไขมาทา^๑

.....

(หมก = เอาสิ่งที่จะนำมาทำเป็นอาหาร

ซุกเข้าไปในขี้เถ้า จะทำให้สิ่งนั้นสุกเป็นอาหารได้ในที่สุด)

หรือ

.....

นอนอูแถวนอนแล้วแม่สีไกว

แม่ไปไ้ยังบ่ทันมา^๒

.....

๑ ชุรฉรรณ ชรรณฉัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๘.

๒ เรืองเตี้ยจั่น, หน้า ๖.

ช. การทำนา เช่น

.....
แม่ไปนาหมกบลามาต่อน^๑

หรือ

.....
แม่เข้าไปนาชัควายเขา
ชาหนึ่งคู่ชาหนึ่งเหยียดชอยลอย^๒

โดยปกติแล้ว อาชีพ ๒ ลักษณะนี้ มักจะเป็นอาชีพที่คู่กัน ทั้งในเพลงกล่อมเด็กเป็นจำนวนมากจะเอ่ยถึงอาชีพทำไร่กับทำนาคู่เคียงกันอยู่เสมอ เช่น

นอนสาหลาหลับตาแมสีกกลม

โยบนอนโกนอยสึดอกตา

คันแม่ไปไฮ่สีจี้โกมาทา

แม่ไปนาสีจี้ปลามาทอน

แม่ไปเลี้ยงมอนอยู่ป่าสวนมอน^๓

(จี้ = เอาจางบนถาดที่ลูกเป็นเปลว)

สำหรับอาชีพทำไร่ ส่วนใหญ่จะเป็นการทำไร่หมอน

หรือ ไร่ป่อ เป็นต้น

ค. การกาชาขาย

แม่จะมีกถาวถึง ไม่มากเหมือนกับอาชีพทำไร่ทำนา

แต่ก็แสดงว่ายังมีอาชีพนี้อยู่ เช่น

^๑ จารวรรฆ ธรรมจักร, เพลงเด็กอีสาน, หน้า ๕.

^๒ เว็บบ่ชวกัน, หน้า ๑๕.

^๓ เว็บบ่ชวกัน, หน้า ๑๖.

๑๖๖

๑๖๖

นอนสาหลาหัดบตาแมลิกลอม
อิพอมอม เขาไปขายไหม
ลง ไปไทยขายไหมขายหลอด
ขายไปฮอกเมืองนอกคอกนา ๑

.....

การค้าขายตั้งกล่าว เป็นการค้ายขายในต่างถิ่นซึ่งระบุ
ว่าเป็นภาคกลาง ผู้ไปค้าขายจะเป็นพ่อ ปล่อยให้แม่เลี้ยงลูกอยู่ทางบ้าน นอกจาก
การค้าขายยังต่างถิ่นแล้ว ยังมีการค้าขายภายในสังคมพื้นถิ่นเดียวกันอีกด้วย เช่น

นอนสาหลาหัดบตาจวยจวย
เพินมาขายกล้วยแมลิสื่อให้กิน
เพินมาขายดินแมลิสื่อให้หนึ่ง
เพินมาขายตั้งแมลิสื่อให้งอย
เพินมาขายหอยแมลิสื่อให้จิม ๒

(งอย = นิ่ง, เกาะ, จับ)

๒). อาหาร

อาหาร เป็นปัจจัยสำคัญในการยังชีพให้คงอยู่และให้
วัฒนายิ่งขึ้นไป เพราะฉะนั้น ในบทกล่อมเด็ก เป็นจำนวนมากจึง ได้กล่าวถึงปัจจัย
หลักอันนี้ของมนุษย์ เช่น

นอนสาหลาหัดบตาแมลิกลอม
ออออมออยแมงน้อยลิตอกตา
แม่ไปไต่บั้งไก่มาทา
แม่ไปนาบั้งปลามาทอน ๓

๑ จารวรรณ ธรรมวัดาร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๕.

๒ เว็บบ่ช่อกัน, หน้า ๗.

๓ จารวรรณ ธรรมวัดาร, "ดบ่ชาวบ่ันอีสาน", หน้า ๓๘.

หรือ

ไปนำไปนำอ้ายบ
 ไปกินหมากก้อหนอไม้นางกิน
 เอ็คแนวโคกินมันจั่งสิแซบ
 ผานแลบแลบแกงไสยานาง
 ผานบางบาง เอ็คหนอไมสม
 ตมใส่รูปกินกับปูนา

ในการหาอาหารนั้น มักจะช่วยกันหาทั้งพ่อและแม่ แต่
 ในบทรกลอมเด็กจะพบว่า แม่เป็นฝ่ายที่หาอาหารมาเลี้ยงดูมากกว่าพ่อ ทั้งนี้อาจเป็น
 เพราะแม่ใกล้ชิดกับเด็ก ใคร่องเพลงกล่อมเด็กจึงระบายความรู้สึกออกมาได้มากกว่า
 พ่อ ซึ่งไม่มีใครมีโอกาสกล่อมเด็กสักเท่าไร เช่น

โอนหล่นโชนกะตกทงหนองบัว
 ควายชนวัวกะแม่บัวตักน้ำ
 แม่หมอเอยกะมาตำข้าวเม่า
 ตำข้าวเม่ากะมาใส่เอือนหลวง
 เก็บฝักสวงกะมาใส่เอือนนอย
 อีนอยนอยกะคำทูกแสแส
 สานกระแตกะให้ตุ้มมิ่งเลน
 ลูกบเลนกะกอกกนกกองกอย

(กระแตก = เครื่องมือที่สานควายไม้ได้ใช้

สำหรับตบแมลงวัน กอกกนกกองกอย = โกงโค้ง)

นอกจากแม่จะต้องช่วยหาอาหารมาเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง
 คนในครอบครัวแล้ว แม่ยังจะต้องทำงานด้านอื่นๆอีก เช่น กวาดบ้าน ตักน้ำ ตั้งใบบ
 กล่อมเด็กขหนึ่งว่า

.....
 ลูกอนนอยนอนตึนอयाสะวัง

วิจารณ์ธรรม ชรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๓๕.
 ๕๐ สัมภาษณ์นางน้อย ไชยดี บ้านเชียงฮั้น ต.เชียงฮั้น อ.เชียงฮั้น มทสภ.ตม.

แม่สิไปตักน้ำทาเหนือ

แม่สิไปเอาฟืนทำไฟ

ลูกแกนไทอย่าสะไห้หน้าหลัง^๑

ส่วนการหาอาหารของพอนั้น จะออกมาในลักษณะที่ว่า พอมักจะไปหากินไกลบ้าน เชน ไปค้าขายต่างถิ่นต่างเมือง ดังที่ไค้กล่าวมาแล้ว

ลักษณะการหาอาหารนี้ พอจะทำให้มองเห็นได้ว่า ชาวพื้นถิ่นอีสานมีการแบ่งแยกหน้าที่กันระหว่างผู้เป็นพ่อกับผู้เป็นแม่ แม่จะอยู่เฝ้าเอาเรือล่นช่วยหาอาหารที่ตองใช้บริโภคไปวันหนึ่งๆ ขณะที่พอต้องไปทำงานนอกบ้าน หรือเดินทางไปค้าขายยังที่ไกลๆ เพื่อจะนำเงินมาใช้ซื้ออาหารและเครื่องอุปโภคต่างๆ

แต่อย่างไรก็ตาม เนื้อหาของบทกล่อมเด็กที่ชี้ให้เห็นถึงอาหารการกินดังกล่าว ได้บอกให้ทราบว่า ชาวพื้นถิ่นอีสานมีสภาพการกินอยู่อย่างงายๆ อาหารที่ประกอบรับประทานก็จะเป็นอาหารพื้นถิ่น ใช้พืชผักที่มีอยู่ในพื้นถิ่นมาคักแปลงทำเป็นอาหาร จึง เป็นการสะท้อนสภาพชีวิตการดำรงตนอยู่ตามอัธยาศัยของชาวพื้นถิ่นอีสานได้เป็นอย่างดี

๑.๓.๒ การบันทึกชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคมที่เป็นนามธรรม

ชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคมของชาวพื้นถิ่นอีสานที่เป็นนามธรรมนี้ก็คือ ความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ตลอดจนการแสดงออกซึ่งทัศนคติของแม่ที่มีต่อเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง โดยอาศัยเพลง เป็นสะพานในการถ่ายทอดทัศนคตินั้น เชน

๑). ทัศนคติเกี่ยวกับการหาบุตรของฝ่ายชาย ^๒ เชน

นอนสาลาหัดบตาเจ้าอย่าหา

ใหญ่ เป็นบ่าวสิบแปดหรือชาว

แม่สิไปหาสาวสนมมาไห้

บักหล่าไห้อนสานอนสา ^๓

^๑ สัมภาษณ์รอบน้อช ๗๕๖๓

^๒ ความปกติกของชาวอีสานแทน พอแม่มักไม่หาบุตรองให้ลูกชาย ทัศนคตินี้จึง

ได้อธิพลไปจากภาคกลาง

^๓ เขวารถ สิริเกษรต์, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า ๑๓๑.

จากบทกล่อมเด็กดังกล่าว สะท้อนให้ประจักษ์ถึงทัศนคติเรื่อง
วัยที่เหมาะสมต่อการหาตุ๋นของชายหนุ่ม

๒). ทัศนคติเกี่ยวกับอาชีพการงาน จะนิยมให้รับราชการ
และมียศศักดิ์อิศรฐาน หรือมีตำแหน่งที่ใหญ่โต เช่น

.....

ให้มักห้า เจ้าใหญ่เจ้าสูง
เป็น เจ้าสูง เป็นขุนเป็นท้าว
มีความท้าวเป็นนายเป็นขุน
ให้ผลบุญอุ้มชูเจ้าไว้^๑

ทัศนคติที่กล่าวถึงนี้ แม้จะเป็นเพียงนามธรรม แต่นามธรรม
นั้นก็ย่อมมีรูปร่างรอยอยู่ในสามัญสำนึกของผู้แสดงทัศนะนั้นแน่นอน และผู้แสดง
ทัศนะนั้นก็ย่อมหวังที่จะให้บุตรหลานของตนได้ดิบได้ดีมีตำแหน่งหน้าที่การงานเป็นที่เชิด
หน้าชูตาของวงศ์ตระกูล

๑.๔ เนื้อหาที่เกี่ยวกับคำสั่งสอน

การสั่งสอน เป็นเนื้อหาที่แอบแฝงมากับบทเพลงกล่อมเด็ก
แม้ว่าเพลงกล่อมเด็กจะมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อให้เด็ก เพลิดเพลินและหลับง่าย แต่ก็
มีเพลงกล่อมเด็กอยู่หลายบทที่ผู้กล่อมจะร้องกล่อมในทำนองสั่งสอน เด็กในด้านต่างๆ
ไปในตัว เช่น

๑.๔.๑ คำสั่งสอนเรื่องการคบเพื่อน เช่น

.....

ให้เจ้าฟังคำมรดาทุกเงื่อน
เจ้าอย่าไคคบเพื่อนคนพาล เกเร
มันจักเพนีสัยของเจ้า
คือจิ้งปลาเน่าขายแล้วเหม็นมือ^๒

.....

(เพ = เก, ทำลาย)

^๑ เขาวงกต กวีเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า ๑๕๕.

^๒ สัมภาษณ์ของผม สุภาภา ๕๖ ตุ่มดับขัน หมู่ ๓ ต.หัวขวาง อ.โกสัมพสี

๑.๔.๒ คำสั่งสอน เรื่องการ เรียน เช่น
 โอนอุฏกเอย เจ้ายัง หนุมยัง แน่น
 ให้เจ้าแทนทาง เรียน
 ให้เจ้าเพียรศึกษา
 ขนหาวิชาไว้^๑

(แทน = รัก, คุณ เคย)

๑.๔.๓ คำสั่งสอนให้วานอนสอนนาย เช่น

ยกใส่อุบุญญะยาวอน
 ยกใส่หมอนบุญ เล็งอย่าให้
 นอนอุไม้อูรจนา
 เจ้าเกิดมามีชัยมีโชค
 อุฏกโสภณอูไม้อูจันท์
 อูสาคูคืออูเงินอูแก้ว
 นอนหลับแล้วจง สวัสดิ์^๒

(โสภ = โลก)

เนื่องจากคำสั่งสอน เป็นจุดประสงค์รองของบทกล่อมเด็ก เพราะฉะนั้น เนื้อหาของบทกล่อมเด็กที่เกี่ยวข้องกับคำสั่งสอนจึงมีไม่มาก ไม่หลากหลายนัก แต่กระนั้นก็ยังแสดงให้เห็นว่า ชาวพื้นถิ่นอีสานก็มุ่งหวังที่จะสั่งสอนเด็ก ในขณะที่เด็กกำลังนอนอยู่เหมือนกัน

๑.๕ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประเพณี

ประเพณี เป็นสิ่งที่มนุษย์ได้ประพฤติปฏิบัติ หรือเชื่อถือสืบต่อกันมา นานจนกลายเป็นแบบอย่างสำหรับความคิดหรือการกระทำตราบปัจจุบัน พระยาอนุมาน-ราชชน เคยกล่าวถึงประเพณีไว้ว่า

^๑จารุวรรณ ชรรมวัตร, "ดตฺชาวบ้านอีสาน", หน้า ๗๙.

^๒จารุวรรณ ชรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๑๘.

ประเพณี คือความประพฤติที่ชนหมู่หนึ่ง อยู่ในที่แห่งหนึ่ง
ถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกัน และสืบต่อมานาน ถ้า
ใครในหมู่ประพฤติดอกนอกแบบก็ผิดประเพณี...

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ประเพณี คือ นิสัยของสังคม^๒ หรือ
แบบแผนของพฤติกรรมที่กลุ่มชนในสังคมหนึ่งได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา แบบแผน
ดังกล่าวกลุ่มชนในสังคมถือว่าเป็นสิ่งที่น่าความพอใจ และความเป็นระเบียบมาสู่-
สังคมของตน จึงได้ปฏิบัติตามๆกันมาจนเป็นประเพณีสืบต่อ

ประเพณีสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท ตามหลักการทาง
วิชามานุษยวิทยา คือ

- ๑. จารีตประเพณี (mores)
- ๒. ชนบทประเพณี (institution)
- ๓. ธรรมเนียมประเพณี (convention)

๑.๕.๑ จารีตประเพณี

จารีตประเพณี หรือ กฎศีลธรรม เป็นประเพณีที่ผสมเข้า
กับหลักคือธรรมเนียม จึงเป็นกฎที่มีความสำคัญต่อสวัสดิภาพของสังคม สังคมมีการบังคับให้
ปฏิบัติตาม ถ้าใครฝ่าฝืนหรือละเว้นไม่ทำตามจะถือว่าผิดหรือชั่ว

^๑พระยาอนุমানราชชน, วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆของไทย (พระนคร :
คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๓๓.

^๒เสฐียรโกเศศ, การศึกษาเรื่องประเพณีไทย..., หน้า ๑๐.

^๓สมบูรณ์ แก่นตะเคียน, การประเมินคุณค่าสิ่งพิมพ์เพื่อการวิจัยชนบ-
ธรรมเนียมประเพณีไทย เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๑๓๗ หน่วยศึกษา-
นิเทศก กรมการฝึกหัดครู (พระนคร : ครูสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๓.

ในบทกล่อมเด็กของชาวพื้นถิ่นอีสานที่กล่าวถึงจารีตประเพณี
ไว้อย่างชัดเจนก็คือ บทกล่อมเด็กของแม่ฮ้าง และแม่ม่าย แม่ฮ้างได้รับการดูหมิ่นจาก
คนวงในคือ ญาติมิตรไปสู่คนวงนอก คือ บุคคลโดยทั่วไป ทำให้แม่ฮ้างต้องพยายาม
หาสามีใหม่ เพื่อให้เป็นไปตามครรลองจารีตประเพณี ดังที่มีบทกล่อมเด็กกล่าวไว้
เช่น

นอนชะ เกอหลาหลับตาแม่สิกล่อม
นอนตื่นแล้วเอาแก้วใส่มือ
แม่สิไปเซ็นฝ้าย เคือนหงายเอาพอ
เอาพอนามาเลี้ยงให้ใหญ่สูง
ฝูงพอลุง แม่ป้าอวอาเพินบ เบ็ง
คั้น เพินไคกันชั้นตอนทอหัวหมา
เพินไคกินปลาตอนทอหัวช้าง
นางไปรับจ้าง เเทงซำวามี่^๑

ส่วนแม่ม่าย สังคมบังคับไว้ว่าจะหาสามีใหม่ไม่ได้ แม่การ-
ดำรงชีวิตจะลำบากยากแค้น เช่นไรก็ต้องทน หากนางคิดหาสามีใหม่มาช่วยแบ่ง เบา
ภาระในครอบครัว ก็จะมีจารีตประเพณีของชาวอีสาน แม่ม่ายจึงมีแต่ความอึดอันตั้งใจ
และไคร่ระบายความรู้สึกนั้นออกมาในเวลากล่อม เด็กครั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว

อนึ่ง จารีตประเพณีนี้ ชาวพื้นถิ่นอีสานนิยมเรียกสั้นๆแต่เพียง
ว่า ฮีต เช่น ฮีตสิบสอง เป็นต้น

๑.๕.๒ ขนบประเพณี

ขนบประเพณี เป็นระเบียบแบบแผนที่สังคมได้กำหนดไว้ทั้ง
โดยตรงและโดยอ้อม เพื่อให้ผู้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติตาม

ขนบประเพณีในทางตรง ได้แก่ ประเพณีที่มีการกำหนดเป็น
ระเบียบแบบแผนไว้ชัดเจนว่า บุคคลต้องปฏิบัติอย่างไร เช่น การไหว้ครู การศึกษา-

^๑จรรวรณ ชรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", ๓๓ ๓.

เล่าเรียน หรือประเพณีเกี่ยวกับตรุษสารต่างๆ เป็นต้น

ส่วนขนบประเพณีในทางอ้อม ได้แก่ ประเพณีที่ไม่มีการกำหนด เป็นระเบียบแบบแผนไว้อย่างแน่นอน แต่ปฏิบัติได้ เพราะมีการบอกเล่าสืบต่อกันมา เช่น การแหนางแมว หรือ การจุกบั้งไฟ เป็นต้น

ขนบประเพณีในทางตรงที่มีปรากฏอยู่ในบทกล่อมเด็ก เช่น

ก. การศึกษา

กำหนดให้ผู้ที่ เป็นเด็กต้องศึกษาเล่าเรียนให้มีวิชาความรู้ พอที่จะนำไปประกอบอาชีพได้ในอนาคต ดังบทกล่อมเด็กบทหนึ่งว่า

โอรุณอุกเอย เจ้ายังหนุ่มยังแน่น

ให้เจ้าแกนทางเรียน

ให้เจ้าเพียรศึกษา

ขนหาวิชาไว้

ให้เจ้าเก็บเจ้ากำ

ค่าเวาของพ่อแม่

ให้เห็นแก่พี่แกนอง

คนจิงยกยอของสรรเสริญ ๑

ข. การศาสนา

สังคมกำหนดให้ผู้ชาย เมื่อถึงวัยอันสมควรต้องบวชในบรรพบุรุษศาสนา เพื่อทดแทนบุญคุณพ่อแม่ที่ได้เลี้ยงดูมา โดยเฉพาะถ้าพ่อแม่ตายแล้ว ลูกชายผู้นั้นจำเป็นต้องบวชเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะได้อุทิศส่วนกุศลให้กับพ่อแม่ที่ล่วงลับไปแล้ว ดังที่ปรากฏในบทกล่อมเด็กของพ่ออย่างตอนหนึ่งว่า

.....

นอนสาอำคาพอกกลม

เจ้าใหญ่แล้วพอให้บวชจำศีล

ทำบุญหาสงกุศลนำกัน ๒

๑ จารวรรณ จรรณวัตร, "ดตชาวบ้านอีสาน", หน้า ๓๓๕.

๒ เขวเรศ สิริกัษรต์, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า ๑๒๗.

นอกจากนั้น ชนบประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนาอีกอย่างหนึ่ง
ที่ปรากฏในบทกล่อมเด็กก็คือ การทำนุบำรุงทำทานของชาวพื้นถิ่น ดังบทกล่อมที่ว่า

นอนสาหลาหลับตาแม่สิกล่อม
นอนอุแกวหลับแล้วแม่สิไกว
นอนอุไกวเขาไกวโคนเตน
โคนตีเตนกะหมากม่วงกะเสน
เอาไปเพดกะหัวเจ้าบอยาก
เอาไปฝากจ้วน้อยลักกิน ๑

.....

(จั่ว = สามเณร)

บทกล่อมเด็กดังกล่าวข้างต้น เป็นความเปรียบที่พูดถึง
ขณะแม่ไกวเปลลูก ลักษณะการแกว่งไกวของ เพลเหมือนลักษณะการแกว่งไกวของ
มะม่วงกะเสน หรือพืชมะเสน ที่แม่เคยเอาไปถวายพระหรือเจ้าหัว แต่พระไม่นึกอยาก
ฉัน จึงให้เณรหรือจ้วน้อยนำไปเก็บ แต่ปรากฏว่าเณรลับแอบฉันมะม่วงนั้นเสีย

สำหรับชนบประเพณีในทางอ้อมที่มีปรากฏอยู่ในบทกล่อมเด็ก

เช่น

ก. การแหนางแมว

เป็นชนบประเพณีที่จะปฏิบัติกัน เมื่อถึง คราวแหงแลง
ดังบทกล่อมเด็กที่ว่า

นางแมวมั่นฮ้อง แควแคว
ขอเบ็ดขอไก่อ
ขอบไคฮ้องไหขอฝน
ขอน้ำมนตฮอดแมวคางจาง
เบี่ยคางจางมาไทนางแมว
หนูก็คชาชวตายพลอย

กลอยตายนิ่ง
 แม่ฝั่ง เอ่ยอย่าเพิ่งขายลูก
 ชาวบึง ถูกลูกไม้บแพง
 ตาแดง แแดงฝน เพลงมา
 ฝน เพลงมา ฝน เพลงมา ฝน เพลงมา ๑

ข. การดูขวัญ

เป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติเมื่อเด็กขวัญหาย หรือป่วยไข้
 คั้งคว้อย่างจากบทรกลอมเด็กบหนึ่งว่า

นอนสาเคอหลาทารกานอยออน
 ตัง แศยง ออนแอน เติน เลนหยอกกัน
 คันกลับจากไฮแมกะ เอ็นขวัญมา
 คันกลับจากนาแมกะเอ็นขวัญเตา
 เอ็น เอาชขวัญอีกเข้ามา เอือน เอือนพัง
 เอ็น เอาชขวัญลูกเตามา เชาอยูคิง
 คัน เทียวทาง พุง กะถูกแคคขวัญออน
 คัน เทียวทาง คอนกะถูกลมขวัญลม ๒

ค. การลงทวง

เป็นชนบประเพณีที่ประพฤติปฏิบัติกันในช่วงฤดูหนาว
 กล่าวคือ พวกหญิงสาว รวมไปถึงแมฮางและแมมายจะกอไฟผิงนึ่งทำงานปั่นฝ้าย
 ทอผ้า หรือทอเสื่อในเวลากลางคืน โดยจะมีพวกหนุ่มๆมาพูดคุยเกี่ยวพาราสาที่อยู่เป็น
 ประจำ บทรกลอมเด็กที่สะท้อนถึงชนบประเพณีในการ เซ็นฝ้าย มักจะเป็นบทรกลอมเด็ก
 ของแม่ฮาง หรือแมมาย คั้งคว้อย่าง เรน

นอนสาหล่าหลับตาลงอย่าไคแฉว
 แนวโตมันตั้ง เป็นกำพราดุงป่ากะบมี
 แมลิลอง เซ็นฝ้าย เคือนหงาย เว้าบาว

๑ เขาวเรศ กิระกัษะธา, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า ๑๕๓.

๒ จารณี กอขมลพรหม, "ดูคุณค่าต่อชาวบ้านหมู่บ้านเมืองเก่า", หน้า ๕๓.

แม่สีหาพ่อนามาเลี้ยงให้ใหญ่สูง

.....

๑.๕.๓ ขรรณนิยมประเพณี

ขรรณนิยมประเพณี เป็นประเพณีที่เกี่ยวกับเรื่องขรรณคาสามัญญ์ ไม่มีคนมีถูกเหมือนจารีตประเพณี ไม่มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี ผู้ใดฝ่าฝืนหรือทำผิดก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสลักสำคัญอะไรนักหนา นอกจากจะคิดว่าเป็นผู้ขาดการศึกษา หรือเสียสมบัติผู้ดี

ขรรณนิยมประเพณีที่ปรากฏในบทกล่อมเด็กมีอยู่หลายลักษณะ แต่โดยสรุปแล้ว จะข้องเกี่ยวกับเรื่องการเลี้ยงดูเด็ก เช่น การที่แม่เป็นผู้ให้อาหารเด็ก ซึ่งมักเป็นข้าวหย้า คือ ข้าวที่แม่เคี้ยวจนแหลกละเอียดแล้ว แลวนำไปป้อนให้เด็ก ดังตัวอย่างว่า

นอนสาหลาหลับตาแม่สีกล่อม
แม่สีหย้าข้าวป้อนพอให้ใหญ่สูง^๒

.....

อาจกล่าวสรุปได้ว่า เนื้อหาของบทกล่อมเด็กที่เกี่ยวกับประเพณีนั้น เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วก็พออนุมานได้ถึง ประเพณีทั้งสามประเภทของชาวพื้นถิ่นอีสานว่า มีความสอดคล้องกับสภาพสังคมไทยอย่างแน่นอน จึงพบว่าประเพณีบางอย่างซึ่งถือเป็นประเพณีที่มีความสำคัญสำหรับชาวพื้นถิ่นอีสาน ก็ยังมาปรากฏอยู่ใน

^๑ จารุวรรณ ขรรณวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

บทกล่อมเด็ก เช่น ประเพณีการแห่หางแมว หรือแม่แต่ประเพณีอารสงขวง เป็นต้น
ในลักษณะนี้บทหรือกรอนี้เป็น เพลง กล่อม เด็กของชาวพื้นถิ่นอีสานจึงถือเป็น เครื่องันที่
สามารถความรู้สึกนึกคิด และสภาพพฤติกรรมของผู้คนในสังคมได้เป็นอย่างดี

๑.๖ เนื้อหาที่เกี่ยวกับการล้อเลียนเสียดสี

การล้อเลียนเสียดสีประชดประชันบุคคลหรือสิ่งของต่างๆในสังคม
เป็นเรื่องที่มนุษย์โดยส่วนใหญ่กระทำกันมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว ในบทกล่อมเด็กของชาว
พื้นถิ่นอีสานก็มีลักษณะนี้อยู่เช่นกัน เช่น

๑.๖.๑ ล้อเลียนนายอำเภอหัวล้าน ดังตัวอย่างว่า

นอนสาเคอหลับตาสาเคอ
นายอำเภอทีเบอร์หัวล้าน
เจายานเพิ่นสิมาคอบี^๑

.....

(บี = ตี ซึ่ง เป็นอวัยวะส่วนหนึ่งของร่างกาย)

๑.๖.๒ ล้อเลียนเสียดสีความไม่ประมาระวังของผู้ใหญ่ ดังตัวอย่างว่า

.....

ชี้โกไปตีดตากผู้สาว
ชี้โกขาวตีดตากผู้เถา
ชนกเค้าตีดตากนายเพี้ย
นายเพี้ยเอบเขาวาให้เจ้า
วากะข้าง เต็กน้อยปากเป็น^๒

(ชี้โกไป = ชี้โกที่มีสีน้ำตาล มีกลิ่นเหม็นมาก

ตาก = ถิ่น ปากเป็น = ปากบอน)

^๑จากรวบรวม บรรณวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๑๕.
^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

๑.๖.๓ ล้อเลียน เสียดสีสาม เณรที่ไม่สำรวม ทั้งตัวอย่างว่า

แต่ชาแต่ เขาแห่ยามมา
นกสั๊กกามันของจอยจอย
เบิ่งจ้วนอยแลนออกมาจากวัด
ลมบ้าพัดสมงหลุดจากโต
โอโอโอ ห่าจัวโคง เทง
อีตาเกงห้าวร้อฮาฮา
จึงถูกครูบาเพิ่มมาไล่ตี ๑

.....

(นกสั๊กกา = นกสาริกา)

มีข้อนำสั่ง เกตว่า บทกล่อมเด็กที่มีเนื้อหา เกี่ยวข้องกับการล้อเลียน เสียดสีของชาวพื้นถิ่นอีสานนี้ จะมีอยู่เป็นจำนวนน้อย ฝึกกับบทกล่อมเด็กของชาวม้งกับ ไท ซึ่งจะมีเพลงในลักษณะนี้อยู่เป็นจำนวนมาก เช่น เพลงล้อเลียน เสียดสีพระภิกษุ ที่แอบเป็นชู้กับสีกา อันเป็นสิ่งที่ทำให้ศวสนามัวหมอง ทั้งบทกล่อมเด็กที่ว่า

คนพร่าวเหอ คนพร่าวทางบิด
เกาคิดสิบคิด มาคิดกับสีกา
สีกาพาวรของกันไป คนพาเข้าโบสีกามา
คนเหอมาคิดกับสีกา ทำให้หัวคววมง

(พร่าวทางบิด = ผู้ประพาศิณคแบบนิยม

วร = จีวร คน = พระ) ๒

อย่างไรก็ตาม แมว่าการล้อเลียน เสียดสีจะไม่มีมากนักในบท กล่อมเด็กของชาวพื้นถิ่นอีสาน แต่เมื่อยังมีปรากฏอยู่ ก็ย่อมแสดงให้เห็นว่า ชาว อีสานรู้จักแคะไค้เสียดสีอยู่ เช่นกันกับชาวพื้นถิ่นอื่นๆ

๑ เขารุศ ลีริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า ๑๖๐.
๒ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, คติชาวม้งกับชาวม้ง, หน้า ๑๑๒ - ๑๑๓.

๑.๘ เนื้อหาที่เกี่ยวกับวรรณชาตวิทยา

วรรณชาตวิทยาเป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องพบอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน เป็นปกติ-
นิสัย เพราะฉะนั้น ในบทกลอนเด็กจึงมีการกล่าวถึง เรื่องราวทางวรรณชาตวิทยาอยู่
อย่างมากมาย แต่ก็สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑.๘.๑ เนื้อหาที่เกี่ยวกับวรรณชาตวิทยาที่อยู่เหนือพื้นโลก เช่น

ดวงตะวัน ดวงเดือน ดวงดาว เมฆ หรือ ฝน เป็นต้น ดังตัวอย่างเช่น

ก. ดวงตะวัน

ตาเว็นเอยขึ้นสี่แดงแดง
ฮอดยามแดงสองแสงชูมือ
ยามมือเช้าสี่ตาเว็นเจางาม^๑

.....

(ชูมือ = ทุกวัน)

ข. ดวงเดือนและดวงดาว

อีเก็งเคื่อนดาว
ผู้สาวท่าขาว
ผู้เอาไลโก
ผู้ใหญ่สี่ขอ
บักกอดอแขวนกอดควายน้อย^๒

(อีเก็ง = ดวงเดือน กอดอ = กระจัง)

ค. ฝน

ฝนตกฮ่าอู เจ้าลือยู่บนไต
ฝนตกฮ่าคิงไฟ.....^๓

.....

(ฮ่า = รด คิงไฟ = เตาไฟ)

^๑จากรรณ ชรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๑๓.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

๑.๓.๒ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติวิทยาที่อยู่บนพื้นโลก เช่น
สายน้ำ ภูเขา พืชพันธุ์ ตลอดจนสัตว์ต่างๆ ดังตัวอย่าง เช่น

ก. สายน้ำ

โพน เพนมา เสน่ซันหมาก
นำทวมปากกระต่ายลอยคอ
หมาหางงอกอคคอกแมลิด
แม้อลิดกับแม้อลวย
คัตคนกลวยมาดองบายศรี
แมส่าลี้สี่กลอง โมง เมง

น่าสัง เกตวาทกลอม เด็กสำนวนนี้ มีความคล้ายคลึงกับ
บทกลอม เด็กของภาคกลาง ซึ่งกล่าวความในลักษณะที่คล้ายคลึงกันดังนี้

โยกเยกเอย นำทวมเมฆ
กระต่ายลอยคอ
หมาหางงอ
กอคคอกโยกเยก

ข. พืชพันธุ์ต่างๆ

มักจะเป็นพืชพันธุ์ที่มีปรากฏอยู่ในบริเวณท้องถิ่นอีสาน มี
ทั้งพืชที่เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ เช่น มะม่วง มะพร้าว ตาล รวมไปถึงไม้มล็ด
เช่น มะเขือ เป็นต้น พืชพันธุ์เหล่านั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ชนิด ดังนี้

๑). พืชที่ไหลลเป็นอาหาร ดังตัวอย่าง เช่น

.....
ไปกินน้ำสาบ
น้ำสาบขางใบม่วงใบตาล
เขารานตนตาลตนพร้าว

^๑จารุวรรณ ชรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๒๗.

คนกลวยงาวสูงชันคาเครือ
บั๊กเชื้อสูงเทิงโพนเกียนอง^๑

.....
(กลวยงาว = กลวยคนใหญ่ เกียนอง

= เออนองชั้นซี้หลัง)

๒). พืชที่เป็นไม้ดอกไม้ประดับ ดังตัวอย่าง เช่น

.....
ยามหัวลมหอมดอกพวงพี
ยามเคื่อนสีหอมดอกย้งบาน^๒
.....

หรือ

โอนชาใหม่ไปไกวชาหมี
เคื่อนสามสี เขาแห่คอกทอง
เคื่อนสีบสอง เขาว่าคอกงิ้ว
คอกงิ้วบานคอกจันก็เหี่ยว
คอกเคื่อนคนกลางบ้านเกยเลย
คอกสมบานบบานก็เฒ่า^๓

.....

(คอกทอง = คอกไม้สีทอง)

บทกล่อมเด็กดังกล่าวนี้ นอกจากจะให้รายละเอียดเกี่ยวกับไม้ดอกไม้ประดับพื้นถิ่นอีสานแล้ว ยังบอกถึงสภาพธรรมชาติอย่าง เป็นจริงของดอกไม้เหล่านั้นด้วย เช่น บอกว่าคอกงิ้วบานเคื่อนสีบสอง เป็นต้น นับว่าเป็นการเสนอความเป็นจริงทางธรรมชาติวิทยาของพืชได้อย่างดียิ่ง

^๑ เขวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า ๑๕๒.

^๒ จารวรรณ จรรณวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๑๓.

^๓ เขวเรศ สิริเกียรติ, "เรื่องเดียวกัน", หน้า ๑๓๕.

ค. สัตว์ต่างๆ

สัตว์ในบทกล่อมเด็กนั้นจำแนกออกได้เป็น ๓ ชนิด ดังนี้

คว

๑). สัตว์สำหรับใช้งาน ที่กล่าวถึงมากที่สุด คือ
ควาย รองลงไปเป็น วัว ช้าง หรือม้า ดังตัวอย่างเช่น

นอนสาแม่เยอหลับตาสาแม่เยอ
แม่เอาไปใส่ขี้ควายเขาลา
แม่เอาไปนาขี้ควายเขาตุ
ขาหนึ่งคู่ ขาหนึ่งเหยียบชวยลอย

๒). สัตว์สำหรับใช้เป็นอาหาร ที่ปรากฏบ่อยๆคือ
เป็ด ไก่ อัง แมงดา และปลา เป็นต้น ดังตัวอย่างเช่น

นอนสาเหล่าหลับตาแม่ลือกกลม
ใบนอนโกนอยลิตอกตา
คันแม่ไปใส่ลิจี้โกมาหา
คันแม่ไปนาลิจี้ปลามาต้อน

๓). สัตว์สำหรับขู่ให้เด็กเกิดความกลัว โดยมีผลเพียง
เพื่อให้เด็กหลับโดยเร็ว สัตว์จำพวกนี้มักจะเป็นตุ๊กแก หรือแมว เป็นต้น ดังตัว-
อย่างเช่น

นอนสาเคอเหล่าหลับตาแม่ลือกกลม
เจ้าบนอนตุ๊กแกลิกินตับ
เจ้าบนอนแมวโพงดูชิบแกม
เจ้าบนอนแมวนอยลิกินตา
นอนสาเคอเหล่าหลับตาแม่ลือกกลม

^๑จรรวพรรณ ชรรณวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๑๕.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^๓จรรวพรรณ ชรรณวัตร, "คนอีสานบ้านอีสาน", หน้า ๑๐๑.

เนื้อหาของบทกล่อม เด็กที่เป็นธรรมชาติวิทยานี้มีความหลากหลาย เป็นอันมาก ทั้งนี้คง เป็นเพราะธรรมชาติวิทยาเหล่านั้น ค่างก็เป็นสิ่งที่อยู่แวดลอม มนุษย์โดยทั่วไป มนุษย์จึงคัดสรรเอาสรรพธรรมชาติที่อยู่รายรอบมาแต่งสร้าง เป็น บทกล่อมเด็กในทัศนะต่างๆกันออกไป บทกล่อมเด็กประเภทนี้จึงควมมี เนื้อหาหนักแน่น เป็น จริง เป็นจังมากประเภทหนึ่ง

๒. เพลง ล้อของ เด็ก

เพลง ล้อของ เด็ก เป็นเพลงที่เด็กร้อง เพื่อล้อเลียนเรื่องราวต่างๆ ไม่ ว่าจะเป็นลักษณะ เคน หรือปมค้อยบางอย่างที่สามารถเห็นได้อย่างชัดเจนของบุคคลรวม สังคม เช่น ล้อถึงความอ้วน ผอม หันหรือ หัวโล้น เป็นต้น โดยปกติ เนื้อหา ของ เพลง ล้อของ เด็กอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ชนิดกว้างๆ คือ

๒.๑ เพลง ล้อที่มี เนื้อหาหยาบโล้น

เป็นเพลงล้อที่นำเอาอวัยวะเพศมาเกี่ยวข้อง เป็นหลักใหญ่ แต่ ลึกลงไปในเนื้อหาจะเป็นเรื่องราวทั่วไปเกี่ยวกับสังคม เช่น

๒.๑.๑ ล้อหญิงที่สามีจะทอดทิ้ง ถึงบทเพลงล้อที่ว่า

ฝนสีตก บักบงกสีหล่น
ฟ้าสีออง เขียงของ ใจงัว
ตัวสีหนึ่คัน-ยาบยาบ^๑

๒.๑.๒ ล้อหญิงที่ไม่ระมัดระวัง เกี่ยวกับ เครื่องนุ่งห่ม ถึงบทเพลง

ล้อที่ว่า

ตุ้มโม่ง ไปส่งช่าวยา
หมาไล่กัดเตนเคาะ เตนคอง
ลงไปคลองไปเก็บเห็ดเผาะ
ข้างกัไลหนามไผ่กัเกาะ
ขึ้นกัเหี้ยเห็นแต่-เอาะเงาะ^๒

^๑ จารวรรณ ชรรณวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๓๘.

^๒ จารวรรณ ชรรณวัตร, "ดอชวามันอีสาน", หน้า ๑๑๐.

(เทียบ = หลุด)

๒.๑.๓ ลอดคนอ้วน คับทเพลง ลอดที่ว่า
 อวนตุตะกินมะระจิมซี
 อวนบคิกินซีจำปะ
 อวนตุตะกินมะระจิมซี
 อวนจู้หนา เหม็นซีจำบุค *

การกล่าวถึงความหยาบ โหลใน เพลง ลอด ของ เด็ก ถือกันว่าเป็นเรื่อง
 สามัญ เรื่องชวนสนุกสนานมากกว่าเป็นเรื่องน่าละอาย แต่มีผลทางด้านจิตใจตรงที่ว่า
 ผู้ที่ถูกลอดมักจะไม่พอใจ หรือ ถึงขั้นโกรธเคือง ผู้ที่นำเอาความฉกฉกทางร่างกาย
 หรือพฤติกรรมทางสังคมของตนมาลอดเลียน ขณะเดียวกัน คำลอดนั้นก็อาจมีผลทำให้ผู้
 ถูกลอดรู้จักปรับปรุงตนเอง ซักปมค้อยต่างๆออกไปให้หมดสิ้น เพื่อจะได้ไม่ต้องเป็นผู้
 ถูกลอดอยู่ตลอดไป

๒.๒ เพลง ลอด ที่มี เนื้อหาธรรมคา ไม่หยาบโหล

เพลง ลอด ในลักษณะนี้จะมี เนื้อหาอยู่หลายประการ เช่น

๒.๒.๑ เพลง ลอด เกี่ยวกับ โรคภัยไข้เจ็บ และกรรมวิธีในการรักษา
 ที่ถือปฏิบัติกันมา ดังตัวอย่างที่ว่า

ตาแดงกินแกงหน่อไม้
 กินบไคมันผัดตาแดง ๒
 หรือ
 เจ็บท้องมาสองหาด้ว
 ซ้อยากางัวพาด้วกลับบ้าน ๓

* บทเพลง ลอด ส่วนนี้ ได้ตีพิมพ์ลงทางภาษาของภาคกลางมาก
 จารวรรณ ธรรมวัตร, "ดงอวสานอีสาน", หน้า ๑๑๑.
 ๒ จารวรรณ ธรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๕๐.
 ๓ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๒.๒.๒ เพลงล้อเกี่ยวกับความผิดปกติทางด้านรูปร่างหน้าตา ดัง
ตัวอย่าง เช่น

ก. ล้อคนหัวโล้น

หัวโล้น โคนชี้โก้

อยากกินไข่กะบักจ๊กเทื่อ^๑

(โคน = กระจอน จ๊กเทื่อ = สักครึ่ง)

ข. ล้อคนไว้มเปีย

ผมเอยมเปียมาเลียใบตอง

มาลองใบเคี้ย มาเลียใบตอง

พระตีกลองตะลุ่มทุมเหมง^๒

ค. ล้อคนที่หัวมีแผลขนาดใหญ่ (หัวป้าว)

บักหัวป้าวกินลาบปลาคอ

กางคาคอฮ้องไห้หาแม่^๓

๒.๒.๓ เพลงล้อเกี่ยวกับวีรประวัติของ เด็กบางคน ดังตัวอย่าง เช่น
เพลง ล้อบักสี^๑ หัว^๒

บักสีเอ๋ยบักสีหาเหตุ

นาสมเพชหาเหตุแต่คนกะพองปานนั้น

มันไปนาเผาหม้ามึงเถียง

จุดตะเกียงเผาหูกอยูบาน

ฟังชู้ครานหาลักของคน

บเป็นตาเหลือโตนเต็บักสีหาเหตุ^๔

(กะพอง = ขอบหาเรื่อง เถียง = ขน้า)

^๑ จารุวรรณ บรรณวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๔๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

๒.๒.๔ เพลง ล้อ เกี่ยวกับการ โกรธและคืนดีกัน ในหมู่เด็ก ๆ ดัง

ตัวอย่าง เช่น

แมงกะ เบื้อนุง เลื้อแซนลาย
เก็บผักขายไคหลายกว่าหมู
อูบอูมมาปากนำเขา^๑

(แมงกะ เบื้อ = ผีเสื้อ ปากนำเขา

= พูกกับเขา)

๒.๒.๕ เพลง ล้อ เกี่ยวกับความประพฤติที่ผิดกระ เบียบแบบแผนของ

สังคม ดังตัวอย่าง เช่น

ก. ล้อคนที่ลักขโมยของพระกิน

หัวโลน โคนกัก

น้ำบักดักกินของพระ

พระไลต้อองให้ฮื้อฮื้อ^๒

ข. ล้อสามเณรที่ลักขโมยของพระกิน

หมากม่วงหัวเงน

เอาไปเคนเจ้าหัวบ่อยาก

เอาไปฝากเณรน้อยลักกิน^๓

(เงน = งอน)

ค. ล้อนักเรียนหญิงที่หนีโรงเรียนไปกับคูรักของตน

บักขามโคงบักขามขอเดียน

ผู้สาวโรงเรียนลาครูไปเล่นบ่าว^๔

เพลง ล้อ ในลักษณะนี้บ่งชี้ให้เห็นถึงทัศนคติ หรือความประพฤติที่ดี

งามที่สังคมอีสานยกย่อง ยอมรับนับถือปฏิบัติกันมา หากใครไม่ประพฤติปฏิบัติตามที่

ถูกนำมาล้อเลียนให้ได้อาย

^๑จากรวบรวม ชรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๕๐.
^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.
^๓เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
^๔เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

โดยสรุปแล้ว เพลงล้อของ เด็กจะมีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นถึงความมี
ร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง ผิดแปลกจากคนอื่นของผู้ที่ถูกล้อ และที่สำคัญคือ การนำเอาพฤติกรรม
กรรมของคนที่ไม่ประพฤติกามครรถงกรรมมาล้อเลียน คำล้อเลียนนั้น มีทั้งขบถ โส
และสุภาพปกติ แต่คำสั่ง เกิดโดยอ้างหนึ่งว่า เพลงล้อดังกล่าวจะมีความชวนขันปนอยู่
เสมอๆ แสดงให้เห็นว่า ผู้ล้อมิไคนุ่งหวังจะล้อให้ผู้ถูกล้อโกรธ หากแต่ล้อเลียนกัน
เพียง เพื่อให้เกิดความสนุกสนาน เป็นประการสำคัญ

๓. เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก

Kames Muths เคยกล่าวไว้ว่า การละเล่นจัดเป็นการทำให้
เพลิดเพลิน (recreation) เป็นการ เปลี่ยนอิริยาบถตามธรรมชาติ นอกจาก
นั้น การละเล่นยังสะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมต่างๆ ของชีวิตได้อย่าง อีกร้อย

การละเล่นไม่ว่าจะเป็นของ เด็กหรือของผู้ใหญ่ มักจะมีความสัมพันธ์
กับสภาพเฉพาะของแต่ละพื้นดินอยู่เสมอ แต่อย่างไรก็ตาม สำหรับการละเล่นของเด็ก
จะแบ่งออกได้เป็น ๒ ชนิดใหญ่ๆ คือ ชนิดที่มีคำร้องประกอบ และชนิดที่ไม่มีคำร้อง
ประกอบ ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึง เฉพาะคำร้อง หรือบทเพลงประกอบการ
ละเล่นของชาวพื้นดินแต่เพียงอย่าง เดียวเท่านั้น

เพลงประกอบการละเล่นของเด็กชาวพื้นดินอีสานมีอยู่ ๓ ประเภทต่างๆ
คือ

ก. เพลงประกอบการเล่นชิงช้า ซึ่งมักจะขึ้นต้นว่า โอนชา...
หรือ โอนโหล่นชา...

¹Jerome Fried, "Games," in Dictionary of Folklore
Mythology and Legend Volume 1 edited by Maria Leach (New York :
Funk & Wagnalls company, 1949), p. 439.

ข. เพลงประกอบการเล่นจำใจ ซึ่งมักจะขึ้นต้นว่า จำผู้มีบุญกมุน...
หรือ จำใจ...

ค. เพลงประกอบการเล่นวิธีชาวสาร ซึ่งมักจะขึ้นต้นว่า คูสี่...
หรือ หลอกคแหลค...

สำหรับ เนื้อหาของบทเพลงประกอบการละเล่นของเด็ก จะแบ่งออก
ได้เป็น ๕ ลักษณะ คือ

๓.๑ เนื้อหาที่บันทึกชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคม

การบันทึกชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคมของ เพลงประกอบการละเล่น
ของเด็กในพื้นที่อีสานนั้น เท่าที่ปรากฏมีเฉพาะ การบันทึกชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคม
ที่เป็นรูปธรรม และสามารถแบ่งละเอียดลงได้เป็น ๕ ประเภท ดังนี้

๓.๑.๑ การทำมาหากิน

อาชีพที่มีบันทึกไว้อย่างชัดเจน และปรากฏในบทเพลง
ประกอบการละเล่นของเด็กอยู่หลายครั้ง มีอยู่ ๓ ประการ คือ

ก. การทำนา

ไอนชาปุมอี่ลุ่มปุมเป่า

นำทวมขาวมาเลาปูตา

หัวลาลาเฮ็ดนาหลายพัน^๑

..... (เพลงประกอบการเล่นซิวซ้า)

ข. การทอผ้า หรือ ทอหูก

.....

อิน้อยนอยทอหูกพับพับ

ซ้อตลับมาให้ลูกเล่น^๒

..... (เพลงประกอบการเล่นซิวซ้า)

^๑ จารวรรณ ชธรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๖๓.

^๒ เรืองเตยดกกัน, หน้า ๕๓)

ค. การคายาย

.....
 ใ้ นใ้ ยนใ้ ยนใ้ งใ้ นใ้ ลายใ้ ลาย
 ใ้ นใ้ ไปใ้ ขายใ้ ยานใ้ หมาใ้ มั้ นใ้ เหา^๑
 (เพลงประกอบกรเล่นชิงช้า)

๓.๑.๒ อาหาร

มีปรากฏน้อยมาก ทั้งนี้เพราะเพลงประกอบการละเล่น
 จะเน้นเรื่องความสนุกสนานคานอนมากกว่า แต่กระนั้นก็มีเรื่องราวของอาหาร-
 ปรากฏ ทั้งในการหาอาหารและการทำอาหาร เช่น

.....
 ไปใ้ ตักใ้ แหใ้ ในใ้ หนองใ้ ส่างใ้ มี^๒
 (เพลงประกอบกรเล่นชิงช้า)
 (ตักแห = ทอดแห ส่าง = บ่อน้ำ)

หรือ

ใ้ จ่าใ้ มองใ้ แมงใ้ แกงใ้ ปลาใ้ ไฟใ้ ลูก
 ใ้ สุกใ้ ทวมใ้ หลังใ้ คาใ้ ฟ้าใ้ ลัน^๓
 (เพลงประกอบกรเล่นชิงช้า)

๓.๑.๓ การละเล่นของเด็ก

การละเล่นของเด็กที่มีเอ่ยอ้างถึงในเพลงประกอบการ-
 ละเล่นของเด็กเท่าที่พบคือ การขี้มากานกล้วย ดังตัวอย่าง เช่น

.....
 สาวนางใ้ โพิใ้ ขี้ใ้ มากานใ้ กล้วย
 ใ้ มากานใ้ กล้วยใ้ เอ้ใ้ ดนาใ้ หนองใ้ ไร่^๔
 (เพลงประกอบกรเล่นชิงช้า)

^๑ จารวรรณ ชรรววัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๕๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

๓.๑.๔ ชีวิตความเป็นอยู่บ้านอื่นๆ เช่น

ก. รถไฟ

.....
 บักตาคีขึ้นขี้อไฟ

บาคมันไปลิวลิว ลิวลิว^๑
 (เพลงประกอบละครเล่นซิวซิว)

ข. แหวน

.....
 สาวนาง เอยถือแหวน เบื้องชาย

ยายออกตอกเขา เคา้งบจับทิ้ง^๒
 (เพลงประกอบละครเล่นซิวซิว)

ค. ปืน

.....
 ยายเถาเถายิงปืนบมีลูก

ยิงถูกกะบตาย^๓
 (เพลงประกอบละครเล่นซิวซิว)

๓.๑.๕ ปัญหาในครอบครัว

เป็นการบันทึกปัญหา หรือความเป็นไปทางครอบครัวที่มี
 เกิดขึ้นจริง ทว่า อาจจะไม่บ่อยนัก เท่าที่ปรากฏมีอยู่ ๒ ประการใหญ่ๆ คือ

ก. การที่ในครอบครัวมีคนเมาเหล้าแล้วอาละวาด

.....
 บางคน เมาเหล้ามาเตะหม้อข้าว^๔

..... (เพลงประกอบละครเล่นซิวซิว)

ข. การมีเมียขี้เหนียวขี้หวง

.....
 จำจ๊ะเชือพวง

.....
 เมียน้อย เมียหลวงมาเล่นจำจ๊ะ^๕

..... (เพลงประกอบละครเล่นซิวซิว)

^๑ ทรูวรรณ ชลวรวิตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๖๐.

^๒ ธีรธเนศวรกัน, หน้า ๕๖-๕๗.

^๓ ธีรธเนศวรกัน, หน้า ๖๕.

^๔ ธีรธเนศวรกัน, หน้า ๖๗.

^๕ ธีรธเนศวรกัน, หน้า ๕๖-๕๗.

๓.๒ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติวิทยา

เรื่องของธรรมชาติวิทยาที่ปรากฏในเพลงประกอบการละเล่น
ของเด็กมีอยู่ ๒ ประเภทต่างๆ คือ

๓.๒.๑ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติวิทยาที่อยู่เหนือพื้นโลก เท่า
ที่มีเอ่ยอ้างถึงก็คือ ตะวัน ค้างคาวอย่างว่า

.....

ตาเว็นออนพอด่างขาวแดง

ตาเว็นแดงพอด่างขาวเหล่า^๑

..... (เพลงประกอบการเล่นเชิดผ้า)

(= ตอนเย็นพักงานแล้วก็กินข้าวเย็นและ

คิมเหล่า)

๓.๒.๒ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติวิทยาที่อยู่บนพื้นโลก มีกล่าว
ถึงอยู่ ๒ ชนิดกว้างๆ คือ

ก. พืชพันธุ์ต่างๆ

ที่ปรากฏในเพลงประกอบการละเล่นของเด็กมักจะเป็น
พืชที่ให้ผล หรือสามารถใช้ประกอบเป็นอาหารได้ เช่น

๑). ผักกั๊กกล้วย

.....

ผักสอง เส้นตาเว็นสองหน่วย

กล้วยสอง หวีสี่สองขอ^๒

..... (เพลงประกอบการเล่นเชิดผ้า)

๒). ออย

.....

ออยเต็มสวนอินทผลัมปลูก^๓

..... (เพลงประกอบการเล่นเชิดผ้า)

^๑จรรยาภรณ์ ชรรณวัชร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๖๐.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

สำหรับควาย จัดเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญมาก เพราะใช้ในการทำนา
 คั้งนั้น เมื่อควายหาย ผู้เลี้ยงจะต้องติดตามหา จึงมีเพลงประกอบการละเล่นของ
 เด็กที่กล่าวถึงการตามหาควายอยู่หลายบท เช่น

.....

ควายกูเสี้อแมงกาคา
 หาแตกเขาแตก่าบเห็น
 หาแตกเว้นแตก่าบพอ^๑

(เพลงประกอบการเล่นชิงช้า)

(เสี้อ = หาย พอ = พบ)

๒). สัตว์สำหรับใช้เป็นอาหาร

โอนโหล่นซาเฮ้คนาหนองไผ่
 แซ่ซันไซแมงดาซันพัก^๒

.....

(เพลงประกอบการเล่นชิงช้า)

(แซ่ = จระเข้)

๓). สัตว์สำหรับใช้ช่วยให้เด็กเกรงกลัว มักจะเป็นสัตว์ใหญ่
 หรือสัตว์ที่มึนเสียงร้องน่ากลัว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

.....

โอนโหล่นเลงชะโอนโหล่นซา
 แมวโพง เป้าขบกันอยู่มาวมาว
 พันเขือกความาคล่องคอแมว^๓

.....

^๑ จารุวรรณ ธรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๖๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^๓ สัมภาษณ์นางไข อธิกผล ๒๒๒ เชียงปิ่น มหาสารคาม.

(แมวโพง เป้า = แมวป่าขนาดใหญ่คู่ร้าย

เชือกคว่ำ = เชือกขนาดใหญ่)

๔). สัตว์สำหรับความรื่นรมย์ เช่น นกยูง ค้างคาว ประกอบการละเล่นของเด็กที่ว่า

.....

นกยูงนกยางมันมาแทงดอก

นกจอกมันมาแทงฮ้าง^๑

..... (เพลงประกอบทลกเงินชิงช้า)

๓.๓ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องประเพณี

ประเพณีที่ปรากฏในบทเพลงประกอบการละเล่นของเด็กมีอยู่มากมาย เช่น

๓.๓.๑ การเรียกขวัญ หรือสูขวัญ

.....

เถาสองนั้น เรียกขวัญผู้มี

แม่หมอตีวันพระวัน เจ้า^๒

..... (เพลงประกอบทลกเงินชิงช้า)

๓.๓.๒ การสร้างพระ

.....

นำทวมขาวอู่นาหนองบอน

แม่บอนเอยสร้างพระสร้างเจ้า^๓

..... (เพลงประกอบทลกเงินชิงช้า)

๓.๔ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องการล้อเลียน เสียดสี

แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๓.๔.๑ การล้อเลียนเสียดสีด้วยความแบบธรรมดา เช่น

การล้อเลียนเสียดสีเรื่องสามเณรไม่อยู่ในสมณวินัย ค้างคาวเพลงประกอบการละเล่น

^๑จรรวพรรณ ธรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๕๓.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

ที่ว่า

โธนชาดู กะปุเช็นฝ้าย

กระคายสระหัว

ไอจัวเลนชู

ควายคู่ชนกัน^๑

๓.๔.๒ การล้อเลียนเสียดสี(เพลงประกอบกรณีนชิบช้า)

การล้อเลียนเสียดสีด้วยควมแบบหยาบโลน เช่น การล้อเลียนถึงลักษณะของผู้หญิง ดังตัวอย่างว่า

.....

อี่เขี้ยวนมกุคือสูคปากแหวง

อี่แองเงาะอี่มีลงนำ^๒

..... (เพลงประกอบกรณีนชิบช้า)

การล้อเลียนเสียดสีในลักษณะนี้ น่าสัง เกตวามักจะแทรก-
อารมณ์ขันอยู่ควยเสมอ เพื่อให้เกิดความครั้นเครงกันในระหว่างร้อง เป็นการกลบ-
เกลื่อนให้ความรุนแรงลดน้อยลง

๓.๕ เนื้อหาที่ชวนขัน

แบ่งไคเป็น ๒ ประเภทเช่นกัน คือ

๓.๕.๑ เนื้อหาที่ชวนขันด้วยควมแบบธรรมดา ดังเช่น

.....

บางคน เมาเหลามาเตะหมอขาว

หมอขาววิงหนีสารภีชนบน

กระต่ายสวคมนตรีรับศีลรับพร

เอาใบทองมารองอ้งอ้าง

อ้างเล็กอ้างใหญ่ อ้างร้องดัง เป็ยะ^๓ ดั่ง เป็ยะ^๓

(เพลงประกอบกรณีนชิบช้า)

หรือ

^๑ จารวรรณ ธรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๕๕.

^๒ รื้อบเดี่ยวกัน, หน้า ๒๕.

^๓ รื้อบเดี่ยวกัน, หน้า ๒๗.

.....
 อัจฉกเขียนเอาเทียนมาไ้
 ลูกชั้นไ้คำทุกแสด
 สานกระแต่ไ้หนอง เลนแห่
 (เพลงประกอบกรเล่นจ้ำจ)
 (เขียน = เรือน ไ้ = จุด)

๓.๕.๒ เนื้อหาที่ชวนขันด้วยความแบบหยาบโลน ดังเช่น

.....
 สี่-หกเอาปูนมาแถม
 สี่-แหงเอาน้ำมาพรม
 นางสนมมาคักลองเพล
 เสคจชั้นฟ้าฟ้าหาหัวดึง
 มีระมิงสี่หน่วยหาบาท
 จับของฟาคนางชรมี ๒
 (เพลงประกอบกรเล่นซิวซัว) :

อนึ่ง มีที่น่าสนใจเกี่ยวกับเนื้อหาของ เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก
 ชนิดที่ชวนขันนี้ มักจะนำเอาสิ่งของ หรือสัตว์ที่มีอยู่ในสังคมของชนมาผสมกับพฤติกรรม
 ของมนุษย์ เมื่อรวมกันแล้วจึง เป็นสิ่งที่พิศปกติ ทำให้เกิดความขบขันขึ้นมาได้

โดยสรุปแล้ว เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก จะมีเนื้อหาไปใน
 ท่วงนองสนุกสนาน แท้ก็สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมพื้นถิ่นอีสานโดยกว้างๆได้เป็นอย่างดี
 ที่ สำหรับเพลงประกอบการละเล่นของเด็กบางชนิด เช่น เพลงประกอบการเล่นชิงช้า
 จะมีเนื้อหาคลายคลึงกับ เพลงกล่อมเด็กอยู่หลายต่อหลายเพลง เช่น

เพลงกล่อมเด็ก :

นอนสาหลาหลับตาแม่สิกล่อม
 เฝินมาชายอูแม่สิซ้อไ้นอน

^๑ จารวรรณ ธรรมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๑๐๗.

^๒ เรือเดียวกัน, หน้า ๕๓.

เห็นมาชายหมอนแม่สีชื่อให้หนู
เห็นมาชายปูนแม่สีชื่อให้เคี้ยว
เคี้ยวหมากแล้วเลี้ยงงัวเลี้ยงควาย

ควายกูเสี่ยอแมกคา
เคนเขาป่าเห็นนกแจนแวน
แจนแวนเอยเห็นควายกูบ
เห็นเลาหมอยูทงนานอย ๑

.....

เพลงประกอบการ เล่นชิงช้า :

โอนโหล่นธาอิตาคักคุม
ไทยเมืองหลุมเขาอยากกินแดง
ไทยเมืองแดงเขาอยากเคี้ยวหมาก
เคี้ยวหมากแล้วเลี้ยงงัวเลี้ยงควาย

ควายเฮาเสี่ยอแมเฮาคา
เคนเขาป่าเห็นนกแจนแวน
แจนแวนเอยเห็นควายกูบ
เห็นละหมอยูทงนานอย ๒

.....

สาเหตุที่เพลงทั้ง ๒ ชนิดนี้เนื้อหาคลายกัน อาจอนุมานได้
ว่า เพราะกรรมวิธีขึงระอง เพลงทั้ง ๒ ชนิดนี้มีส่วนเหมือนกัน นั่นคือ มีการแกว่ง
ไกว กล่อมเด็กที่ไกวเปล ชิงช้าที่ไกวชิงช้า เมื่อเป็นดังนั้น ผู้ร้องจึงหยิบยืมคำร้อง
ซึ่งกันและกันมาใช้ เพลงสำหรับกล่อมเด็กจึงเอาไปร้องตอนไกวชิงช้าได้ ขณะเคี้ยว
กัน เพลงที่ไชร้องตอนไกวชิงช้าก็เอามาร้องกล่อมเด็กได้เช่นกัน จัดเป็นการถ่ายทอด
ทางวิทยาการได้อย่างหนึ่ง

๑ จารวรรณ ธรรมวัตร, "เพลงสัทอีสาน", หน้า ๕.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗ - ๕๘.

สำหรับเพลงประกอบการเดินวีรชาวนาวสาร ก็น่าสังเกตว่า มีส่วนคล้ายคลึงกับเนื้อเพลงวีรชาวนาวสารของภาคกลาง ดังเช่น

เพลงวีรชาวนาวสารของภาคกลาง :

วีรชาวนาวสาร

สองทะนายนาว เป็ลือก

เล็อกทอง ไบลาน

เก็บ เบี้ยไคถนร้าน

พานเอาคนทางหลัง ๑

เพลงวีรชาวนาวสารของภาคอีสาน :

หลอดแหลกชาวนาวสาร

สองทะนายนาว เป็ลือก

เค็กนอยนอยตา เหล็อกตาลาน

ถมนำลายใส่ไบทองจาน

กันเอาคนทางหลังให้มันไค

ไผอยากไคเค็กนอยนอยน่านักคุมเอา ๒

ในลักษณะนี้แสดงให้เห็นถึงการส่งและรับอิทธิพลของ เพลงประกอบการละเล่นทางภาคใต้อย่างชัดเจน ทำให้เพลงประกอบการละเล่นมีความเป็นสากลมากขึ้น กล่าวคือ มิได้มีเฉพาะพื้นถิ่นใดพื้นถิ่นหนึ่ง เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม พอจะสรุปได้ว่า เพลงประกอบการละเล่นของภาค เป็นเพลงที่มีจุดประสงค์ในการขับร้อง เพื่อให้จังหวะประกอบการละเล่นให้เป็นไปอย่างพร้อมเพรียงสนุกสนาน เพราะฉะนั้น เนื้อหาของ เพลงจึงมีค้อยมีลักษณะเด่นเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งนัก ในแง่ของการเลือกสรรคำก็ไม่พิถีพิถันเป็นพิเศษ จะเพ่งเล็งอยู่ที่จังหวะประกอบการเคลื่อนไหวเป็นหลักสำคัญ เท่านั้น

๑ หอสมุดควนิษฐาณ, บทกลอนกล่อมเด็ก (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๑), หน้า ๒๕.

๒ จารวรรคท จรรวมวัตร, "เพลงเด็กอีสาน", หน้า ๖๕.

เมื่อพิจารณาถึง เนื้อหาของ ร้อยกรองที่เป็นบทเพลงสำหรับเด็กอย่าง
 ละเอียดยิ่งที่ได้ออกมาแล้ว จะพบว่า เพลงกล่อมเด็กเป็นเพลงที่มี เนื้อหาหลากหลาย
 หนักแน่นกว่าเพลง ล้อ ซึ่งมุ่ง แตะจะล้อเลียนความผิดปกติกิริยาท่าทางร่างกายและพฤติกรรม
 ของผู้คนรวมถึงสังคม ส่วนเพลงประกอบการละเล่นของเด็กก็มุ่งแต่จะให้จังหวะเพื่อ
 ประกอบการเล่นเป็นหลักจนไม่ค่อยได้คำนึงถึง เนื้อความนัก เพลงกล่อมเด็กจึง เป็น
 เพลงที่ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นคัมภีร์ของฉายให้เห็นระบบวัฒนธรรมพื้นถิ่นอีสานได้หลายๆด้าน
 ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมนั้นๆจะออกมาในทัศนะทางบวก คือ ชมเชย หรือ ทางลบ คือ ตี-
 เคียนักตาคม นอกจากนี้ ยังบ่งชี้ให้เห็นถึง ความนิยมที่ทำให้เนื้อหาของเพลงกล่อม
 เด็กมีความแพร่หลายจนสามารถเห็นได้ว่า เนื้อหาของ เพลงกล่อมเด็ก เป็นจำนวนมาก
 มากหลายส่วนมีความละม้ายเหมือนกัน

ร้อยกรองที่เป็นบทเพลงสำหรับเด็ก แม้จะมีความค้อยในด้านรูปลักษณะ
 และเนื้อหาอยู่บ้าง เพราะเกิดจากการแต่งสร้างของ กวีพื้นถิ่นหลายคนหลายคน แต่
 ก็อาจสรุปได้ในที่สุดนี้ว่า บทเพลงสำหรับเด็กนั้น เป็นเครื่องบันทึกความนึกคิด วัฒนธรรม-
 ธรรม ตลอดจนความเคลื่อนไหวทางสังคมในแง่มุมต่างๆกันได้เป็นอย่างดี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย